

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

SZERKESZTI

KOLTAI-KASTNER JENŐ, HALÁSZ ELŐD ÉS KIRÁLY ISTVÁN

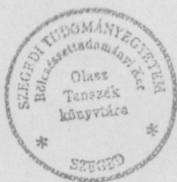
KOLTAY-KASTNER JENŐ

Ugo Foscolo

SZEGED

1960

KÜLÖNLENYOMAT
AZ ACTA UNIVERZITATIS SZEGEDIENSIS
SECTIO LITTERARIA
1958-59 ÉVFOLYAMAIBÓL

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000441829

foltes borító

Felelős kiadó: Koltay-Kastner Jenő
Megjelent: 100 példányban
Szegedi Nyomda Vállalat 59-3045

UGO FOSCOLO

Nicola Foscolo (1778—1827) velencei orvos-apatól és görög anyától született az ióni szigetek egyikén, Zanteban és 14 éves koráig ott görög iskolában tanult.¹ »Megszoktam akkor — írja később Albany grófnőnek —, hogy a szülőföldemhez közel eső Athénról és Spártáról halljak beszélni; görög abc-n kezdek silabizálni és első olvasmányaim Xenophon és Plutarchos eredeti szövegei

¹ Foscolo művei a következő legjobb kiadásokban állnak rendelkezésre: A Mario Fubini elnöklete alatt folyamatban lévő *Edizione Nazionale delle opere di U. Foscolo* (Firenze, Le Monnier) eddig megjelent kötetei. A továbbiakban: Ed. Naz. — Egyébként *Orlandini—Mayer* 1850—62-i teljességre törekvő kiadásának I—XI. kötetére voltam utalva, melyhez Chiarini szerkesztett 1890-ben XII. pótkötetet. 1923-i újranyomását idézem »*Opere*« rövidítéssel. — Vittorio Cian kiadásában »*Prose*« I—III. köt. (Scrittori d'Italia) — *Pagine militari* a cura di Amedeo Tosti (»La guerra el a milizia negli scrittori italiani d'ogni tempo' c. sorozatban). Róma 1935. — *L'opera di U. Foscolo esposta ai giovani da Eugenio Donadoni*. Napoli é. n. — *Poesie* a cura di Luigi Russo. Firenze 1914. — C. F. Goffis, *Antologia Foscolina*. Torino, 1953. — *Saggi Letterari*, introduzione e note di M. Fubini (Classici it.), Torino, 1926. — *L'ipercalisse* tradotta ed illustrata da G. Antonio Martinetti. Saluzzo 1884. — *Lettere a Isabella Teotochi*—Albrizzi, Roma, 1902. — *Lettere inedite di U. Foscolo a Marzia Martinengo*, a cura di A. Marpicati. Firenze 1939. — *Epistolario di U. Foscolo a Quirina Moceni—Magiotti*, riprodotto dagli autografi per Emilio del Cerro. Firenze, 1904. — Adolfo Tobler, *Lettere inedite di U. Foscolo*. Jahrbuch für romanische und englische Literatur. XII. köt. (1871) 317—37 ll. — *Ungedruckte Meister-Foscolo Briefe*. Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. CXIV. köt. (1905) 146—160 ll. — Rudolf Tobler, *Lettres inédites de U. Foscolo à Hudson Gurney*. Giorn. Stor. Lett. It. XXXIX. (1902) 54—102 ll. — *Életrajz*: Giuseppe Chiarini, *La vita di U. Foscolo* (1910) Nuova ed. a cura di Guido Mazzoni. Firenze 1927. — G. Carducci, *Adolescenza e gioventù poetica di U. F.* Opere XIX. köt. Bologna, 1919. 249—280 ll. — Camillo Antona-Traversi e Angelo Ottolini, *U. Foscolo* I. 1—4. köt. (Mivel II. köt. nem jelent meg, I—IV. kötetként jelzem) Milano 1927—28. (igen sok általuk gyűjtött levéltári anyag közlésével) — Francesco Viglione, *U. F. in Inghilterra* (különlenyomat az Annali della Scuola Normale di Pisa-ból). Catania, 1910. — Ireneo Sanesi, *Insegnamento universitario del Monti e del Foscolo*. Contributi alla storia dell'Università d' Pavia, pubblicati nell'XI. centenario dell'anteneo 1925. — Giuseppe Chiarini, *Gli amori di U. F.* I—II. köt. Bologna, 1891. — Alessandro D'Ancona, *U. F. giudicato da un alienista*, (a Varietà storiche e letterarie c. kötetben. Serie I.) Milano 1883. 213—229 ll. — A *Foscolo korára* vonatkozóan l. Lavisse Rambaud. *La révolution française*. Histoire générale du IV. siècle à nos jours. VIII. köt. II. kiad. Paris 1914. — *Vita italiana durante la rivoluzione francese e l'impero*. Milano, 1931. — E Masi, *Nell'Ottocento*. Milano, 1923. — Casimir Chledowski. *Das Italien des Rokoko*. München, 1923. — Frh. v. Helfert, Kaiser Franz. I. von Österreich und die Stiftung des Lombardo-Venetianischen Königreichs im Zusammenhang mit den gleichzeitigen allgemeinen Ereignissen und Zuständen Italiens. Innsbruck, 1901 (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs) — Benedetto Groce, *Storia del Regno d'Italia* (Scritti di storia letteraria e di politica

voltak.² Venus szigetének mithosát, a görög hitregék világának meséit hozta magával Velencébe, mikor apjának hirtelen halála után édesanyja ott telepedett meg és a »Macskák sikátorá«-ban igen szegényes körülmények közt tengette életét négy gyermekével. Nicoletto a muranoi S. Cipriano-iskolában jár, melynek Gaspere Gozzi az igazgatója és csakhamar belemelegszik a latin és olasz klasszikus írók olvasásába.³ Irodalomtanára, Angelo Dalmistro, a helyi költői évkönyv, az »Anno poetico« szerkesztője, karolja fel korán megnyilatkozó írói hajlamait, s vezeti be ezt az Alfierihez hasonló vöröshajú csodagyereket, a corfui születésű, tehát szegről-végről Foscolo »földi«-jének, Izabella Teotochinak irodalmi szalonjába egyrészt, másrészt a Marciana-könyvtárba, ahol annak prefektusa, Jacopo Morelli, a francia-angol felvilágosodás legújabb termékeit adja kezébe.⁴ Amott megismerkedik Ippolito Pindemonteval, a Gessner-fordító Bertolával és hall a híres páduai professzor, Cesarotti kitűnő költői Ossian-tolmácsolásáról; emitt szinte rendszeres menettel megismerkedik az angol materialistákkal kezdve Bacon-on Locke-ig, a felvilágosodás történetíróival: Raynallal, De la Harpe-pal; politikusaival: Rousseau Társadalmi szer-

XIX.) Bari, 1931. — Tarle Jevgenij, *Napoleon*. Budapest, 1946. — Alfred v. Reumont. *Die Gräfin v. Albany I—II.*, Berlin 1860. — Alessandro d'Ancona *Unità e federazione, studi retrospettivi (1792—1814)* a »Varietà storiche e letterarie. Serie II.« kötetben. Milano 1885. 309—349 ll. — G. Gentile, G. Capponi e la cultura toscana nel secolo XIX. Firenze 1942. — Frh. v. Helfert, *Fabrizio Ruffo. Revolution und Gegerevolution in Neapel* nov. 1798. aug. 1799. Wien, 1882. — B. Croce, *Storia del regno di Napoli*. Bari, 1931. — Karl Botta, *Geschichte Italiens von 1789 bis 1814*. I. köt. Ronnenburg 1828. — V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev—Sz. D. Szkazkin, *Az újkor története I. köt. X. fejt. 180—192 ll. — Értékelések: Eugenio Donadoni U. F. pensatore, critico, poeta. Saggio (1910); 2. kiad. 1927. — Francesco De Sanctis, Ugo Foscolo. Saggi e scritti critici e vari. Milano, 1936. IV. köt. 151—195 ll. — Eva Zona, L'unità organica del pensiero foscoliano. Giorn. Stor. Lett. It. LXIII. köt. (1914) 1—78. ll. — Giuseppe Citanna, Il romanticismo e la poesia italiana dal Parini al Carducci. Bari. 1935. — Giuseppe De Robertis, Linea della poesia foscoliana. Saggi. Firenze 1934. 71—94. ll. — Alceste Bisi, L'Italie et le romantisme français. Milan—Rome—Naples, 1914. — Adolfo Albertazzi, U. Foscolo. Messina, 1915. — Giuseppe Citanna, La poesia di U. F. Bari, 1920. — Arturo Graf, »Foscolo, Manzoni, Leopardi«. Torino, 1924. — Claudio Varese, Vita interiore di U. F. Bologna, 1914. — Osvaldo Costanzi, Foscolo. Roma, 1927. — Raffaele Belvederi, U. Foscolo. Rovigno 1915. — Mario Marazzan, Romanticismo critico e scienza storica. Firenze, 1947. — Umberto Rivarola, Le idee politiche di U. F. Roma, 1929. — Vittorio Cian, U. F. erudito. Giorn. Stor. Lett. It. XLIX. köt. (1907) 1—66 ll. — V. Cian, Per la storia del sentimento e della poesia sepolcrale in Italia e in Francia prima dei »Sepolcri« del Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. — V. Cian, Documenti foscoliani. Uo. I. köt. (1907) 251—261 ll. — G. A. Marinetti, Sul testo delle tragedie di U. F. uo. XIII. köt. (1894) 200—225 ll. — G. A. Marinetti, Da lettere di Cesare Arici e Urbano Lampredi a Vincenzo Monti. Uo. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll. — Vittorio Rossi, Sull'Ortis del Foscolo. Dal rinascimento al risorgimento c. kötet III. Firenze 1930. 293—349 ll. — Vittorio Rossi, La formazione e il valore estetico dell'Ortis. Uo. 351—358 ll. — Mario Fubini, L'amicizia tra Ugo Foscolo e Francesco Lomonaco, »Il sesto tomo dell'Io« e le »Ultime lettere di Jacopo Ortis.« Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 1—57 ll. — Emilio Santini, Poesia e lingua nelle »Lezioni« pavesi del Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 58—105 ll. — Kapcsolatos: Joseph Texte, Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIII. siècle Paris, 1898. — Ch. Dejob, Mme. de Stael et l'Italie, avec une bibliographie de l'influence française en Italie de 1796 à 1814. Paris, 1890.*

² Opere VII. 15. l.

³ Frammenti su Lucrezio. Cian, Prose II. 195. l.

⁴ Antona-Traversi. I. 69—74 ll.

Gray

Dante
Cervantes

Savioli

zódásával — melyet Alfieri értetlenül tett volt félre — épp úgy, mint Montesquieuvel. De, mint 1796-ból származó tanulmányi terve bizonyítja, a Velencén keresztül francia közvetítéssel beözönlő angломánia elhozta hozzá a Gray-féle angol szentimentális sirköltészet mellett az angol polgári regény (Richardson, Pamela; Fielding, Amália) és szatirikus regény (Swift, Mese a hordóról; Sterne, Szentimentális utazás) termékeit is.⁴ A mohó ifjú tudnivágásával igyekszik ebben a tanulmányi tervben szakaszokba osztani igen sokrétű olvasmányait, fordításokra és eredeti munkákra vonatkozó tervezetéseit. Alfierinek is szokása volt ilyen öt és tíz évre terjedő tervezeteket szerkeszteni, de míg ő rendszeren túlteljesítette előirányzatát, Foscolo majdnem mindig elmaradt mögötte a megvalósításban. Az első tervezet egykorú külföldi irodalmában szerepel még Goethe és Klopstock, valamint Pope »Abelard és Héloise« szerelmi levelezését modern költői formába öltöztető költeménye. A klasszikusok közt Dante és Cervantes a kedvencei. A részben már megírt, de elégetendő vagy csiszolandó, részben csak tervezett művek közt van egy Savioli ízlését követő 15 ódából álló ciklus, melyet »Vitam impendere vero« mottóval akar egybefoglalni; egy »A Géniusz« című három énekes poéma, melyet tíz év múlva akar befejezni, s mely első csirája az egész életfelfogását összegező »Le Grazie«-nek. Míg ez élete végéig töredék maradt, a »Laura, lettere«, melyről azt írja, hogy még nincsen kész, de »ha nem akarná, akkor is be kellene fejeznie« első, később többszörösen módosuló formában tartalmazta a »Jacopo Ortis« ősfogalmazványát.⁵

Szentimentalizmus, szatíra, tudományos világnézet azok az érdeklődési körök, melyben az ifjú Nicoletto, aki 1797-ben nevét a költőibb Ugo-ra változtatja, mozog olvasmányaival és tervezéseivel.

Már két évvel korábban egy 40 költeményét tartalmazó füzetet ajándékozott unokafivérének, Costantino Naranzinak, melyek első ismert versei.⁶ Azután a Parini bőségével ontotta az Árkádia ízléséhez igazodó verseket, melyek közül a korán elhunyt Marietta de'Medicihez »Amaritte« és egy ismeretlen Laurához — első levélregényének inspirálójához — »Le Rimenbranze« címen írott szerelmi költemények tűnnek ki.⁷ De már Robespierrieről is ír költeményt és kis kávéházakban nevetve ismétlik gúnyos epigrammáit az uralkodó velencei oligarchák ellen, kiket az Olivi-múzeum tengeri őskagylóihoz hasonlított.

Son parrucconi di cervello privi,
Come conchiglie del Museo d'Olivi.⁸

Barátai körében forradalmat dicsőítő verseket terjeszt.⁹ Közülük egyik, az ioni szigetektől származó társa, Mario Pieri így írja le alakját 1797-ben: »Már régebben hallottam említeni Corfuban is egy félig velencei, félig zacintoi ifjút, aki t. i. Zanteban velencei apától és görög anyától született, s feltűnést keltett

⁴ Az angol polgári irodalom európai elterjedéséről és annak társadalmi okairól l. Joseph Texte, id. mű.

⁵ Cian, Prose I. 3–6 ll.

⁶ Szemelvények belőle: Opere, XII. köt. 532–554 ll. — Ifjúkori terméséről l. Carducci, Opere XIX. köt. 249–280 ll.

⁷ Opere, XII. 516 l.; IV. 290 l.

⁸ Antona-Traversi I. 116. l.

⁹ Uo. 116–119 ll.

Velencében költői tehetségével. Velem körülbelül egykorú volt, talán kissé idősebb. Állandóan Velencében élt és özvegy anyjával, valamint — ha jól emlékszem — egy fivérével és hugával a Campo delle Gatte-n lakott, ama gyönyörű város egyik legpiszkosabb negyedének egy olyan nyomorult házában, jobban mondva vityillójában, hogy ablakai üveg helyett papírral voltak be- ragasztva. De az ifjú nem vesztette el a bátorságát, s mondhatnám tréfálkozott szegénységével, kihívta maga ellen, tetszelgett vele, büszkén nagy tehetségére és reménykedve a dicsőségben, mit tanulmányaival fog szerezni. Göndör vörös haj, széles homlok, kis mélyen ülő, de ragyogó szemek, csúnya és szabálytalan arcvonások, halvány szín, inkább majomszerű, mint emberi alak. Bár jó növésű, kissé görnyedten és sebesen jár. Beszéde akadozó, de tele van tűzzel. Feltűnő jelenség volt, mikor az utcákon, vagy kávéházakban járt, kopott, foltozott zöld köpenyben, de tele bátorsággal, dicsekedve szegénységével annak is, aki nem volt kíváncsi rá... Ugo Foscolo volt, kit szonettjei, anakreoni dalai, de főleg dantei terzinái tettek ismertté s aki már benyújtotta a S. Angelo-színház társulatának első tragédiáját, a Tieste-t, melynek előadása elé egész Velence nagy várakozással nézett...¹⁰

A 19 éves ifjú máris nagyobb nyilvánosságra vágyik, mint amit az »Anno poetico« biztosíthat neki. Öt évvel korábban gyermektársaival a zantei zsidókat kísérelte meg kiszabadítani a gettóból, miért a kis bandavezért a rendőrség akkoriban őrizetbe vette.¹¹ Szabadságért való rajongása, forradalmi gondolkodása Velencében olvasmányain csak megerősödött.

Színpadra vágyott, de ebben nem választhatta példaképül Goldonit, a realista vígjáték nagy megteremtőjét. A velencei kispolgárság (I rusteghi) és a chioggiai halásznép (Baruffe chioggotte) életének valóságghú ábrázolása, a nemesség fölött való jóindulatú gúnyolódás; a cicisbeok (II cavaliere e la dama, La dama prudente), az idegen divat-majmolás szelíd korholása az ő forradalmi lelkületét nem elégítette volna ki.

Bármennyire is jelentékeny Goldoni vígjátékaiban a nemesi gondolatkör-től való elszakadás, beaumarchaisi értelemben való forradalmi magatartás leg-följebb »Il feudatario« (1752) című komédiájában kereshető. Egyedül e darab-jában ábrázol összeütközést egy feudális nemesi birtokos és parasztjobbágysai közt, kikről az olvasóhoz intézett bevezetésben megállapítja: »Formano anch'essi una parte della società umana, ed è quella tal parte, alla quale abbiamo grandissima obbligazione, che è forse la più necessaria, la meno fastidiosa di tante altre.«¹²

A földművelő parasztsággal Goldoni Verona-területi, feltreí és friulii jog-szolgáltató útjain jutott egykor érintkezésbe. Ott ismerkedett meg a »nemes és ősi község elöljáróságával meg tanácsával, de darabjának színhelyét Nápoly környékének egy képzeletbeli Montefosco (Monte Fusco!) helységébe tette át vigyázatosságból.

Az ifjú Florindo márki, mikor apja örökébe lép hűbérbirtokán és épp a hűbéri eskü kivételére készül (I. 7), máris úgy kezeli a falu fiatal asszo-nyait-lányait, mint hűbéruraságának köteles áldozatait. De Cecco, kinek fele-

¹⁰ Id. Carducci, id. mű 265–267 ll.

¹¹ Antona-Traversi I. 66. l.

¹² C. Goldoni, Tutte le opere, Ortolani kiad. IV. köt. Milano, 1940. 291. l. »Il feudatario« előszava.

ségéhez akar belopózni álruhában, jól helyben hagyja, s lelövessel fenyegeti. Mivel pedig Florindo apja a birtokot jogtalanul szerezte meg Rosaura bajba jutott márkí-apjától, a »nemes és ősi község« parasztsága lázongani kezd és azt követeli, hogy a szoknyavadász Florindo takarodjék el és a hűbértörök szálljon vissza a jogos örököse: »Vi condurremo a Napoli; vi faremo riconoscere, vi faremo investire,« heveskedik az egyik.

Persze a goldonii recept szerint itt is minden jól végződik. Florindo elveszi Rosaurát s a »Feudatario« menyasszonya kedvéért megbocsát az ellene kelt parasztságnak. Vannak arra is célzások, hogy a fejedelem, ha tudomást szerez a jogfosztásról, igazságot fog szolgáltatni. De bármennyire is le van tompítva a cselekmény forradalmi éle ebből a darabból — mely Goldoni életművében egyedül foglalkozik a földművelő nép helyzetével — a »nemes és ősi község« parasztsága kerül ki győztesként a tagjait fájdtó, nevetségessé vált főnemessel szemben.¹³

Az ifjú Foscolo bátrabb hangon akar szólni és Alfieri hívéül szegődik, felháborodva azon, hogy a velencei színházak az ő forradalmi tragédiái helyett Pindemonte meg Pepoli darabjait játsszák.¹⁴ »Tieste«-je egészen alfierii elképzelésű dráma:¹⁵ tirannizmus és alkotmányos demokrácia ütköznek benne össze. Két fiú együtt örökli a királyságot. Atreo a nemességre támaszkodó ravasz és kegyetlen kényúr: »arte usai coi grandi e con la plebe scure« (IV. 3.). Tieste viszont »re cittadino« akar lenni, mit fivére szemére is vet a nagy jelenetben, melyben összeütközik politikai állásfoglalásuk: »Tu troppo concedevi alla plebe, e prepotente troppo a'grandi togliervi.« A főpap lányát Tiestével jegyezte el, de Atreo — az Alfieri Filippo-jából tanult recept szerint — kiszorította testvérét a trónról és menyasszonyát is elvette. Erre Tieste egy nappal a tervezett fejedelmi nász előtt Eropet magáévá tette, s azután elmenekült. Viszonyukból gyermek született, kit anyjával együtt a tirannus udvarában őriz. Hogy megmentse őket Atreo haragjától, Tieste évek múltán visszatér — s itt kezdődik a darab. Bátyja békülékenységet színlel, de a békekehelyben kislányát vért nyújtja oda neki. Tieste öngyilkossá lesz, Erope meghal.

Ez az alfierii tartalom az ő korai drámáinak erőltetett tömörségével, rövidségével, a nevelő gyakori elhagyásával, miben később Foscolo piemonti dialektális sajtóság utánzását ismeri fel, van előadva Alfieri-i verseléssel.

A gyermekifjú tragédiája előadásának nagy sikere volt. Könyvalakban is megjelent. Siet elküldeni azt Alfierinek Firenzébe hódoló levél kíséretében, mire nem kap választ; Cesarottinak, a »nemzet poétájának«, kit már régebben ostromol tanácsot kérő leveleivel és aki megdicséri, de fantáziájának fegyelmezésére figyelmezteti.¹⁶ Az irodalmi siker a szerelem terén is kamatozik. »Földije«, a nálánál jó tizenöt évvel idősebb, ünnepelt Isabella Teotochi két férj között — az egyiktől elvált, a másikat most készült boldogítani — ötnapos szeretőjévé fogadja. Foscolo későbbi leveleinek »saggia Isabella«-ja, akit egy

¹³ Egy 1759. ápr. 29-én Rómából írt levélben Goldoni fájjalja, hogy bizonyos társadalmi osztályok köréből — »alcuni rivoli più fecondi« — nem meríthet a vígjátékíró. Így a papság »egyenruhájához« is tilos nyúlania. Id. Natali, Settecento II. köt. 908 l.

¹⁴ L. Bulferetti, id. mű 57–58 ll.

¹⁵ Opere, IX. 1. kk. ll.

¹⁶ Ed. Naz. XVI. 40, 42 ll.

kis »En regény«-töredékében, melyre visszatérünk, Montesquieu »Le temple de Gnide«-jéből vett névvel »Tamira«-nak nevez, azután egész életre szóló irodalmi barátságot tart fenn vele.¹⁷

A velencei kormány azonban rossz szemmel nézi Foscolo forradalmi és ellene gúnyt szóró beszélgetéseit, melyeket felbátorít az, hogy Bonaparte se-regei 1796 májusában elfoglalták Milánót. Az oligarchák az osztrák—francia háborúval szemben semlegességi nyilatkozatot tettek, s Foscolo egy szonettjében megfenyegeti őket a velencei nép haragjával:

... verrà il giorno, e gallico lo affretta
 Sublime esempio, ch'ei de'suoi Tiranni
 Farà col loro scettro alta vendetta.¹⁸

Az inkuizíció elé idézik és édesanyja okosabbnak tartja őt egy időre el-küldeni Páduába, ahol azonban letartóztatják és újabb kihallgatásra vissza-viszik Velencébe.¹⁹

Azt hisszük, ezen a Páduába vezető úton gondolta el, a Brenta mellett pihentében a bizonyára már eléggé előrehaladt szentimentális Laura-regény-nyel ellentétes szellemű regény tervét, melyről — az utazást 1795 nyarára téve — egy Vincenzo Montihoz írott 1808-i levelében oly hévvel beszél.²⁰ »Olimpia« lett volna a címe és egy Olimpia Morata nevű ferrarai humanista lányról (1526—1555) szólt volna, aki egy ott tanuló protestáns fiúba, Grundler And-rásba szeretett bele, mint felesége az inkuizíció elől Németországba menekült vele s Heidelbergben halt meg, humanista stílusú levelezést hagyva maga után.²¹ Az olasz renaissance vallási szabadgondolkodói iránt Foscolo később is erős érdeklődést mutat. Mint száműzött Zürichben megkeresi Lelio Socino sír-ját és kutat a sienai antitrinitárius mártír kéziratai után.²²

Olimpia lázadó gondolkodásának rajzát azonban összekapcsolta volna az antik Róma társadalmi életének felidézésével, úgy ahogyan Barthélémy abbé azt az antik Görögországgal tette Anacharsis utazásáról szóló 1788-ban meg-jelent s már híressé lett regényében²³, de bizonyos értelemben Pietro Verri öccse, Alessandro is a *Notti Romane*-ban (1792), mely a most újraéledt demok-rata Cicerot (l. Passerini) választotta vezetőjéül.²⁴ Winckelmann és a pompeii ásatások korában vagyunk már.²⁵

»Olimpia — írja Foscolo Montinak az ifjúkori terv valóraváltására gon-dolva — igen tudós, szerencsétlen szép lány volt. A ferrarai udvarban a her-cegnők nevelője volt franciaországi Renata idején, aki anyja volt Lucretiának

¹⁷ L. Foscolo hozzá írt leveleinek id. kiadását.

¹⁸ Opere, XII. 508 l.

¹⁹ Antona—Traversi, I. 120. l.

²⁰ Ed. Naz. XV. 542—44 ll.

²¹ Leveleit L. Caretti adta ki 1940-ben Ferrarában. L. uo. 542. l. jegyzet.

²² Quirinának írt levél, 1815 dec. 19 Cerro, id. kiad. 123 — Opere, VII. 136. l.

²³ Jean Jacques Barthélémy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du quatrième siècle avant Jésus-Christ.

²⁴ Felvilágosodott elveiről l. Albertazzi, Il romanzo. 130—131. ll. — Magyar for-dítása Felfalusi Kovács Antaltól, Kolozsvár, 1823.

²⁵ L. Amadeo Majuri, Scoperta di Pompei c. cikkét a »Grandi scoperte archeo-logiche« 1954 kötetben.

és ama Leonórának, aki miatt Torquato soha sem tudott végleg elszakadni attól a várostól, ahol gúnyoltan és betegen nyögött, koronát téve a tirannus fejére, aki láncokban tartotta. Renata a vallásújítás híve volt és Olimpia ebben követte őt, mikor megszeretett egy protestáns ifjút, akivel vándoréletet élt. Boldogtalanul halt meg és idegenben lelte sírját. Azt terveztem, hogy levelekben megírom e két szerető történetét, beleszőve ama idők anekdótáit, az egykorú művészek, írók, fejedelmek életének és jellemének rajzát, s úgy állítva be a dolgot, mintha a leveleket ama napok irodalmárai közt szokásos bizalmas stílusban írt latin kéziratokból fordítottam volna; s ezek Rafael, Michelangelo, Ariosto, Caro, Machiavelli, Renata, Vittoria Colonna, X. Leó és a protestáns reformáció nagyjai voltak. A szenvedély kezdődni, növekedni fog és tűzre fogja lobbantani a cselekményt, mivel a leveleket két ifjú szerelmes írja és egy harmadik személy, aki talán Pietro Valeriano lesz²⁶ — vagy más valaki. Vita tárgyát fogják képezni és a szenvedélyekre nyernek majd alkalmazást a politikai, vallási és erkölcsi nézetek: a protestáns kifejezetten deista lesz, anélkül, hogy híve lenne a lélek halhatatlanságának, Olimpia nem lesz sem katolikus, sem protestáns, de mindig keresztény: mint gyenge nő ragaszkodik atyái dogmáihoz, mint szenvedélyes szerelmes engedi magát a protestánsok közösségébe ragadni. Az öreg, aki a lány atyjaként fog szerepelni s a protestáns férfi barátjaként, pirrhonista filozófus lesz, aki tele van könyörülettel az emberek tévedése és szerencsétlenségei iránt; kételkedéssel a bölcsek és teológusok szentenciáival szemben; megadással az emberek szükségyszerű gonoszsága és a nemzetek örök és felszabadíthatatlan rabszolgasága ügyében. Tanácsaival és jótéteményeivel a könyörület és barátság olaját és mézét csepegteti, mit csak az ifjúság és szerencsétlenség megkívánhat. A szenvedélyek, események, filozófiai nézetek és anekdóták megfelelő elosztásával nem gondolod, hogy olyan könyv kerekedhet ebből, mely a X. Leó századának alkalmazott Anacharsis erudiciójában, az Ortis erkölcsrajzában, Eloisa — az antik Eloisa — érzelmeiben osztozva — egyszerű, eredeti és olasz lehet? Könnyek közt taníthatja az ifjakat és szüzeket? De ezt a művet, mely már 1795 nyarán született meg agyamban, mikor a Brenta partján egy fa alatt pihentem Velencéből Páduába utazván gyalog, de ezt a művet, lelkem titkos rejtekében, csendesebb időkre kellett elhalasztanom: nem annyira a rengeteg és gyakran unalmas olvasmányok miatt, melyekre szükség van ama idők nagyjai családi életének s inkább szívüknek, mintsem gondolkodásuknak megismerésére, de inkább azért, mert ilyen könyvet nem lehet megírni anélkül, hogy az ember előbb Rómát ne látta volna, főhősömnék legfontosabb tartózkodási helyét. Ezért Róma meglátogatása most is szívemen fekszik. Szívemen fekszik Junius Brutus és Cato, az utolsó római Rómája; Vergilius, Cicero és Caesar Rómája; Tacitus és Traianus Rómája; Ráfael és X. Leó Rómája. Nem gondolod, Montim, hogy ez — ha sóhajtván hozzáveszed a jelenlegi Rómát is — öt különböző város. De az ötödik Rómából meríthetem-e az olasz irodalom olyan ragyogását, mellyel széppé és hasznossá tehetem az én Olimpiámat?...»

A terv azonban Monti lelkes helyeslésének²⁷ ellenére sem került megvalósításra. Az ifjú Laura-regényét és haladó szellemű, antik-renaissance korkép

²⁶ Humanista. Sz. 1477, 1560-ban Páduában halt meg. 1509-től Rómában élt II. Gyula és X. Leó pápasága alatt.

²⁷ Ed. Naz. XV. 561. l.

festésére irányuló álmát hamarosan elnyomják a politikai események. Második kihallgatása után a velencei inquisizio elől elmenekül a Napoleon által már felszabadított Bolognába és ott beáll a »Cispadana-köztársaság« alakuló seregébe katonának. Mindenütt reng a föld az olasz fejedelmek lába alatt. Reggio francia segítséget meg sem várva szabadította fel magát a modenai herceg fennhatósága alól. Neki ajánlja a »Bonaparte liberatore«-hez címzett kilenc részes ódát,²⁸ mely már figyelmeztetést is tartalmaz honfitársaihoz:

Itale genti, se Virtù suo scudo
 Su voi non stende, Libertà vi nuoce:
 Se patrio amor non vi arma d'ardimento,
 Non di compre falangi, il petto ignudo;
 E se furenti modi
 Dal pacifico tempio
 Voi non cacciate e sacerdozie frodi,
 Sarete un dì alle età misero esempio.
 Vi guata e freme già il tiranno vicino
 Dell Istro, e anela a fare orrido scempio;
 E un sol Liberator dievvi il destino.

Mikor 1797-ben május 17-én a franciák Velencét felszabadítják és ott demokratikus kormány alakul, Foscolo tiszteletbeli hadnagyi ranggal megváltik a bolognai seregtől és visszasiet városába, hol a »municipalità provvisoria« titkárává lesz. Később a tanácsi jegyzőkönyvek vezetését is rábizzák. A nép annyira megszereti, hogy gyűlésein azok felolvasására őt követeli és zavarog, mikor egy ízben rekedtsége miatt ezt nem teheti: »Popolo ste quieto — kiáltja az elnök — Foscolo non pol perche l'è rauchio. Parlo vinizian e po digo che chi monta la tribuna non deve essere disturbà. Soffri in nome della Democrazia e la legge anca se non capi!²⁹

Főleg a közoktatásügyi bizottságban fejt ki buzgó forradalmi működést. Monti védelmére kel, aki Rómából szökve Velencébe érkezett s akit reakciók Basvillianajáért sokat támadtak. Viszont szeptember 12-én kikel bátran Alfieri ellen, aki »a forradalom előtt demokrata volt, de 92 után a forradalmi népek ellenségévé lett... Alfieri csak azért szólal újabban meg, hogy szitkokat szórjon Itáliára: nem tarthat igényt a hazafiak tiszteletére... a dicőségvágy erősebb volt benne népe iránt való szereteténél...²⁹ Másfelől azonban a hatalmaskodó új demagógok ellen szór villámokat, akik rosszabbak a tirannusoknál, mert míg ezek csak rabszolga-népeket tartanak iga alatt, amazok szabad népeket fognak járomba.³⁰ Ódát ír az »új republikánusokhoz«,³¹ melyben radikális elveket vall és a Gracchusok földreformját emlegeti. Egy jegyzetben azt »a legszentebb törvények egyikének« nevezi.

Annál nagyobb a megdöbbenése, mikor köztudomásúvá lesz, hogy Napoleon október 17-én a campoformioi békében eladta Velence régi államterüle-

²⁸ Opere IX. 295–301 ll.

²⁹ Id. Chiarini, Életrajz 51–52 ll.

²⁹ Giorn. Stor. Lett. It. XLI. köt. (1903) 461 l.

³⁰ Chiarini, Életrajz 53–54 ll. — Antona-Traversi I. 125–26 ll.

³¹ Opere XII. 528–31 ll.

tét Ausztriának, jelentékeny Lombardia javára szóló csonkítással. Két héttel korábban, A »Società di pubblica istruzione«-ban még arról számolt be, hogy a közeljövőben szerencsés esemény várható: Velence egyesül a Cisalpiná-val. Carrer, Foscolo egyik első életírója arról számol be, hogy kétségbeesésében azt hangoztatta, hogy inkább gyűjtsák fel a várost és vesszenek el romjai alatt, semmint hogy elfogadják a gyalázatos döntést.³²

Közben Milánóban hosszú vajúdas után Napóleon kegyéből megszülethetett a Repubblica Cisalpina (1797 júl. 9), melybe néhány nappal később a »Cispadana« is beleolvadt. Foscolo az osztrák uralom áldásaitól ennek fővárosába, Milanoba menekül s ott a következő év elején más áttelepültekkel együtt polgárjogot nyer.

A fiatal köztársaság rengeteg bajjal küzdött. Igaz, hogy a lombardiaiak II. József centralizáló elnyomása óta lelkileg fel voltak készülve egy forradalmi változásra és óhajtották azt, a francia felszabadítás mégis csalódást hozott. II. József »káplár-liberalizmusa«³³ nemesség és egyház részéről nem keltett Lombardiában olyan erős ellentállást, mint Belgiumban vagy Magyarországon,³⁴ mert az első régi kiváltságainak már inkább csak látszatát tartotta meg, az utóbbi meg nem rendelkezett többé gazdag püspökségekkel és kolostorokkal.³⁵ Ferdinánd főherceg kormányzó még átmeneti népszerűséghez is jut, mikor a császár őt szabadságra küldi és reformjait a tiroli Karl Anton Martinivel hajtatta végre,³⁶ mit aztán annál jobban leront ellenszenves gabonaüzleteivel. Stendhal említ egy karikatúrát, melyen a főherceg kormányzó kövér hasába egy francia katona szuronyt szúr és onnan gabona csorog ki. De a nép titokban forrong. »Les Milanais — jelenti Podewils porosz követ királyának — seraient assez disposés à faire éclater leurs griefs contre leur souverain, si leur situation favorisait leurs vœux; mais ils ne peuvent que ronger leur frein en secret.«³⁷

A francia forradalom kitörése után az olasz fejedelmek mindent megtesznek, hogy népüket politikai tudatlanságban féken tartsák. De a francia köztársasági sereg közeledtére Torinóban, Milánóban, Bolognában forradalmi klubok alakulnak. Lombardiában Lattuada varesei plébános, Carlo Salvador poeta, Sopransi jogász, Sommariva ügyvéd propagandaközpontja készíti elő a talajt a forradalmi eszmék befogadására. Napóleon bevonulása után, Milanoba tömörülnek a még rabfejedelemségekből is az elégedetlenek. Parmából Rasori orvos, Bergamoból Cattaneo sebész, Piacenzából Melchiorre Gioia jogtudós, aki az imént vetette le a papi talárt, Piemontból Ranza agitátor, Rómából Lattanzi költő, Nápolyból Salfi, a kiugrott szerzetes.³⁸ Napóleon kezdetben csak egy »politikai ügynökséget« állít fel Milánóban és több mint egy évi katonai kormányzás után szánja csak rá magát, hogy köztársaságot alakítson Lombardiából. A városi tanácsot »mérsékelt« emberekre bízta: Serbelloni, Verri demok-

³² Kétségbeesését id. Chiarini, Életrajz 58 l. — Foscolo bejelentése a Società di pubblica istruzione ülésén: Rossi, id. mű 344 l.

³³ Paul Mitrofanov Joseph II., seine politische und kulturelle Tätigkeit. I—II. Wien—Leipzig. I. 256 l.

³⁴ Uo. II. 229, 312 kk. II.

³⁵ Uo. II. 683, 793 II.

³⁶ Uo. II. 110—111, 284 II. — Cantù, id. mű VI. 130 l.

³⁷ Mitrofanov, II. 856 l.

³⁸ Lavissee—Rambaud, id. mű VIII. 762. kk. II.

ratákká vedlett arisztokraták. Velük szemben a régi klubisták radikális bal-szárnyat alkotnak. Hozzájuk csatlakozik Foscolo, mikor Melchiorre Gioiával és Custodival a milanoi »Monitore italiano«-t szerkeszti s benne a törvényhozó testület (Assemblea legislativa) üléseiről szóló beszámolókat írja. A Napóleon által folytonosan követelt magas hadi adók, a múzeumok s műkincsek kirablása, a megszálló sereg garázdálkodásai, a Párizsból várt politikai irányítás bizonytalan és ingadozó volta, a francia biztosokról az olasz főtisztviselőkre átragadó mohó gazdagodási vágy, a Melzi-hez hasonló vezetésre termett emberek félrevonulása a legnagyobb zűrzavarba döntötte a cisalpin köztársaságot.³⁹ A forradalom régi, biztos hívei elidegenedtek; a párizsi direktórium adózsarolásai, a megszálló sereg rekvirálásai a legjobb hazafiakat is elkedvetlenítették. A milanoi Giuseppe Goriani gróf, aki a francia forradalom első hírére Párizsba sietett, jakobinus körökkel barátkozott s titkos megbízásokkal jött vissza Itáliába, miért is lombardiai nemességét törölték, aki 1793-ban Párizsban megjelent »Mémoires secrètes et critiques des gouvernements et des mœurs des principaux États de l'Italie« című könyvében leleplezte az olaszországi fejedelmek tirannikus kormányzati módszereit s a népek rettenetes igazságszolgáltatásával fenyegette meg őket, Svájcban marad s nem vállal semmi szerepet.⁴⁰

Milanoban ilyen »bosinadák«-k (népi rigmusok) teremnek:

Liberté, Fraternité, Egalité,
I franzes in carroccia e nun a pè!
Già ho vedun che indipendent
No ghe semm che de figura.⁴¹

Ilyen közállapotokkal szemben gyakorol Foscolo szabad és bátor újságkritikát a törvényhozó testület gyűléseihez intézve szavát és nem kímélve a megszállókat sem.

A Monitore 1798 február 5-i számában jelenik meg első cikke, melyben a seniorok tanácsának tárgyalásából kiemeli Somaglia felszólalását és javaslatát, mely szerint »igazságos és nem nehéz módja volna a dolgozó szegények osztálya felemelésének, ha a pénzügyi terhek túlnyomó részét a vagyonos polgárookra rónák, akik könnyebben járulhatnak hozzá a köztársaság szükséges kiadásaihoz és hasznosíthatják gazdagságukat a társadalom javára«. Foscolo helyesli a javaslatot, de hangsúlyozza, hogy nem ez a fő probléma, mert egy köztársaság nem alapulhat a gazdagok támogatására, hiszen a gazdagság »minden köztársaság legrégibb, halálos ellensége«. S francia-ellenes élel teszi hozzá: »Félre a luxussal és könnyelmű élettel... Törvényhozók, vigyázzatok, hogy a gazdagok alattomos cselvetései ki ne vessenek széketekből, hol olyan nemzetet képviseltek, mely kénytelen saját vagyonával megvásárolni az Alpesekről alá-

³⁹ Uo. 779–782 ll.

⁴⁰ »La vita italiana nel 700« c. kötet 3–40 ll.-in, R. Bonfaldini cikkében »Da Acquisgrana a Compoformio.« — Cantù, id. mű, VI. 221. l. 9. jegyz. — Natali, Settecento II, 273–76 ll. Goriani állásfoglalása különben igen ingadozó és bizonytalan.

⁴¹ Giovanni de Castro, Milano e la repubblica cisalpina giusta le poesie, le caricature ed altre testimonianze dei tempi. Milano, 1879. Klerikális és Napóleon ellenes beállítottságú, de adatai használhatók — A. D. Ancona, Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo. Varietà storiche e letterarie. Serie II. 352 l.

szállott és pusztulástól meg terrortól kísért szabadságot a hódító gőgös kapzsiságának kielégítésére.⁴²

Február 11-én annak helytelen voltára mutat rá, hogy régi szokás szerint a gazdagok pénzzel megválthatják továbbra is a katonai szolgálat kötelezettségét, fizetett helyettest állítva, s figyelmeztet: »Az aki tégedet véd áruba bocsátva szabadságát és életét 10 dénárért, el fog árulni 15-ért. Törvényhozó polgártársak, amíg a haza védelmét nem dicsőséges kötelességnek, de adás-vétel tárgyát képező üzletként fogjátok fel, csak pretoriánusokkal és rabszolgákkal fogtok rendelkezni; mindaddig, míg a gazdag pénzzel mentesülhet a fáradságtól, míg a szegény aljas módon magát eladni kénytelen, vállalva azt, amit a gazdag méltatlannak tart megtenni... öntudatlanul a köztársaságot a cisalpin Luculosok kezére játsszátok, akik majd elfoglalják azt, megfizetve az embereket, akik hozzá vannak szokva, hogy megvásárolják őket.«

Négy nappal később még súlyosabb kritikát mond: »Ha a törvény nem bélyegzi meg a közkincstár sikkasztóit, ha a milícia nincsen alárendelve az alkotmánynak, törvényhozók! akkor a köztársaság összeomlik és romjai örök emlékműve lesznek a ti tudatlanságotoknak, valamint iszonyú példa a népeknek, melyek vissza fognak rettenni attól, hogy olyan szabadságot vívjanak ki, mi rosszabb a rabszolgaságnál.«⁴³ Felszólal a titkos bizottsági ülések gyakoriságának antidemokratikus szokása, egy Riminibe küldött katonai osztag elégtelen élelmezése, a nemeseknek kiadott fegyverviselési engedélyek ellen: »Ha már vonakodtok elnyomni a nemességet, legalább vegyétek el tőlük azokat az eszközöket, melyekkel ők nyomhatják el a republikát!«⁴⁴ Lám mi történt csak az imént is (febr. 21) Egy örült iramban hajtó nemesi hintó halálrágazolt egy szegény öregembert. Foscolo szigorú büntetést kíván Sopranzi rendőrminisztertől. Az ilyenek ellen keményen járjon el, mert »szégyen, hogy Beccaria fel szabadult hazájában, léteznek még a tirannus országának bűntényei és polgárok nyomorultul elpusztulnak olyan fogatok miatt, melyekben a régi hatalmasok élnek, fittyet hányva a gyalogjáró népre. Ki tudja, nem akarnak-e a volt nagyok így bosszút állni azon a népen, mely visszaszerezte jogait? A gazdagság mindig biztosít eszközöket a bosszúra!«⁴⁵

Más ügyben is intéz nyílt levelet (márc. 9) a rendőrminiszterhez. Felhívja figyelmét arra, hogy túlzásba viszik és helytelenül alkalmazzák a jellegzetes arisztokrata-öltözködés ellen való utcai harcot. Maga látta, hogy egy járókelőről letéptek olyan ruhát, mi egyáltalán nem volt kihívó. »Az oligarchák kevés pénzelo csatlósa és valami fanatikus pap elég erős így ahhoz, hogy zavarokat keltsen. Igaz, hogy ezek a gazemberek, nem teszik a népet, de visszaélnék e felséges névvel... Nem kevésbé utálok másoknál az arisztokratákat, régi nevüket, mesterkedéseiket, melyekkel meg akarják buktatni a szabadságot. De épp ezért azt kívánom, hogy világos és gyors alkotmányos törvényekkel bünhődjenek.«

»Felszólítom tehát Miniszter polgártárs, tiltsa be a kocka-ruha viselését, semmisítse meg az ellenforradalmi megmozdulásokat, ölje ki hirdetői vérében

⁴² I. O. Costanzi, id. mű 187–88 ll.

⁴³ Antona-Traversi, I. 137–38 ll.

⁴⁴ Id. Costanzi, id. mű 190–92 ll.

⁴⁵ Ed Naz. XIV. 59–60. ll.

az arisztokrata dühöt, de ugyanakkor akadályozzon meg minden anarchiát, igazságtalanságot, a polgárok károsodását, a bűnözést...»⁴⁶

Demokratikus külképviseletet követel, mert a nagy nevű családok fiaihoz való ragaszkodás káros a népi szuverenitásra, melynek azok nem hűséges képviselői.⁴⁷

Az ifjúság bátor radikalizmusa azonban a megalkuvók részéről nem találkozik helyesléssel. Melchiorre Gioia, Foscolo szerkesztő-társa »Quadro politico« címen 1798-ban megtámadta a francia uralom lombardiai adminisztrációját, mire a modenai Giornale repubblicano rosszalólag felelt. Foscolo megvédi: »Szent az a bátor ember, aki magányából az igazság szavát meri küldeni egy régi tirannizmus által elnyomott, erkölcsiben romlott, babonákban elgyávult, a harchoz szükséges vadságot nem ismerő nép képviselőihez. Miért kellene megvetésnek kitenni egy ilyen embert, mikor egész életét a hazának szenteli s ellenségeinek gyűlöletét vonja magára, akik számosak és annál kegyetlenebbek, minél közelebbiek, anélkül hogy megvizsgálók, igazságot hirdetett-e vagy hazugságot... Gioia nem fenyegeti felforgatással a köztársaságot, de felfedi betegségeit és korholja a kormányon lévőket, akik — mivel gyengék, érdekeltek vagy tudatlanok — nem képesek jól vezetni az állam szekerét... Jaj annak a republikának, melyben a nép alszik...«⁴⁸

De az irodalom kérdéseit nem hanyagolja el. Bírálatot ír (márc. 15, 23. sz.) bizonyos Francesco Gianni »Bonaparte Itáliában« című dicsőítő költeményéről s új, demokratikus irodalmat sürget.

»Az olasz forradalom nem gyarapította az irodalom fényét. A tudósok, ha barátai voltak a szabadságnak, gyakorlati politikával vannak elfoglalva; ha ellenségei voltak, félrevonultak... A tanulmányok nem virágzanak ott, ahol a szabadságért való lelkesedés, a hatalom-sóvárgás, az aranyéhség uralkodnak azokon az embereken, akik a forradalomtól hatalmat, függetlenséget és gazdagságot várnak... Hozzájárul ehhez az idegen hatalmi túlsúly, »melynek nem célja a nemzeti művelődés felkarolása.

De a nemzeti elfogultságtól is óvja honfitársait, mert igaz, hogy Alfieri egyenrangú Corneille-lyel és Shakespeare-ral. De sem harcra lelkesítő Tyrtaios, sem gúnnyal javító Aristophanese nincsen, sőt »költőink szégyenletesen megrontják a színpadot, prostituálják a Múzsákat, mert fenségesek a tirannusok dicsőítésében, és a bűn megkoronázásában, de aljasak, mikor megkísérlik, hogy himnust énekeljenek a szabadsághoz vagy dicsőítsék az erényt.«⁴⁹

Augusztus 14-én értesíti a Società di Teatro Patriottico-t, hogy hamarosan benyújtja »Timocrate« című drámáját, »a szabadság tragédiáját«, hogy az »a nép okulására és gyönyörködésére szolgáljon.«⁵⁰

A demokratikus irodalom részére akarja megőrizni Monti kiváló tehetségét is, aki mellett már Velencében kiállt. Újra védelmébe veszi, felhozva, hogy Monti a Bassvillianaval, mely miatt tehetségtelen irigyei támadják, épp oly szükségszerű kompromisszumot kötött akkori római helyzetével, mint Dante, aki császároknak hódolt, hogy megszabadíthassa hazáját a pápák csaló tiran-

⁴⁶ Uo. 66–67 ll.

⁴⁷ Cian, Prose I. 14.

⁴⁸ Uo. I. 7–8 ll.

⁴⁹ Uo. I. 25 kk. ll.

⁵⁰ Ed. Naz. XIV. 70 l.

nizmusától... De tragédiája, az »Aristodemo« bizonyítja, hogy Monti Rómában is a szabadság bajnoka volt már. A Basvillianában dicsőítette XVI. Lajost, de az írói dicsőítés nem jelent azonosulást is vele, csak történeti megértést. Élete és római titkos republikánus körökkel való érintkezése többet bizonyít Monti igazi érzelmeiről. A költő támadói egy rabszolgaságból most szabaduló nép értetlenségét használják ki nemzeti érték lebecsülésére, és csak a hódító bitorló idegenek érdekeit szolgálják.⁵¹

A milánói színpadon egyelőre a francia polgári vígjáték uralkodik, melynek már Goldoni Pamelája és »Pamela maritata«-ja előfutára volt.⁵² A »jakobinus dráma« egyelőre csak olyan csekély művészi értékű darabokkal rendelkezett, mint Gaspere Sauli »Il trionfo della libertà«-ja és Francesco Salfi »Il general Colli a Roma«-ja, melynek végén a pápa, tiaráját félrevetve, frigiai sípkát csap fejébe és a Rómát felszabadító Colli tábornokkal kánkánt jár. A nép a darabot »Il ballo del papa«-nak keresztelte el.⁵³ Monti és Foscolo kísérlik meg majd, hogy Alfierinek most aktuálisakká vált szabadság-tragédiáinak nyomdokaiba lépjenek.

A Monitore cikkei mellett Foscolo a milánói »Alkotmányos kör«-ben (Circolo costituzionale), mely a fiatal írók társasága volt és élénk forradalmi propagandát fejtett ki: 1797 decemberétől itt tartott beszédeiben hangsúlyozta, hogy az olaszoknak »a franciáktól tetterőt kell tanulniok és mindenekelőtt saját hadsereget kell felállítaniok«; beszél arról, hogy Itáliának francia példára teljesen meg kell újulnia (1798 jan. 1), fogadalmat tesz a lombardiai polgárokká lett velencei emigráltak nevében, hogy a cisalpin köztársaság szabadságának és a közös olasz haza feltámasztásának szentelik minden erejüket (jan. 3); az olaszországi francia főparancsnoknál járó corfui követeket, mint »földieit« me-

⁵¹ Cian, Prose I. 61–74 ll. — E bajok még az annyira oppurtunista Montiból is éles kritikát váltanak ki leveleiben: »Il regno degli scellerati non sarà eterno, verrà tempo che la repubblica avrà dei figli più degni di essere liberi« írja 1798 márciusában; és szeptember 15-én »Sarà un miracolo se la voragine delle finanze non inghiottirà la Repubblica... Che faremo di una repubblica ove sia nullo il pudore.« Dec. 15-i levele azonban felvilágosít haragjának egyéni okairól is: »Ho sofferto nei due passati mesi molte vicende, ho penato, ho pazientato e sono stato nuovamente rimesso al mio impiego, da cui mi aveva violentemente balzato il così detto scaduto Direttorio.« »Tutte queste disavventure le debbo a quella maledetta Bassvilliana.« Epistolario di Vincenzo Monti, raccolto ordinato e annotato da Alfonso Bertoldi. Firenze 1928. II. köt. 72, 123, 159, 164 ll. — Ilyen kritika nála kivételes. Montinak a risorgimentohoz való viszonyára. l. Klara Steger, Der politische Charakter der italienischen Romantik und die Literatur des Risorgimento. Bonn, 1952. 29–35 ll. Felületessége miatt a könyv számunkra használhatatlan volt.

⁵² Diderot »Fils naturel«-jét Goldoni »Vero amico«-ja; »Père de famille«-ját »Il padre di famiglia« inspirálta, mit ő a »De la poésie dramatique«-ban Goldonival szemben sértő megjegyzéssel tagad. Goldoni viszont Mémoire-jainak III. rész 5. fejezetben (id. kiad. 456–57 ll.) udvarias kiegyenlítő magyarázatot keres. L. P. Toldo, Se il Diderot abbia imitato il Goldoni. Giorn. Stor. Lett. It. XXVI. köt. (1895-) 350–76 ll. — A polgári érzelmes vígjáték elterjedéséről és képviselőiről l. Sismond, id. mű V. 26, 35 ll.; Sanesi, La Commedia. Milano 1935. II. köt. 450–51 ll.

⁵³ Sajnos csak recenziókból ismerem a következő könyveket: Ernesto Masi, Parruche e Sansculotti nel secolo XVIII. Milano, 1886. Giorn. Stor. Lett. It. VI. (1885) — Antonio Pagliacci-Brozzi, Sul teatro giacobino ed antigiacobino in Italia. 1796–1806. Milano, 1887. Uo. XI. köt. (1888) 280 l. — M. Landau, Die Komödie im Dienste der Reaktion. Allgemeine Zeitung 1881 nov. 12 (316 sz.) Id. Dejob, id. mű 217 l.

legen fogadja és biztatja a közös szabadság kivívására: »Vesszen minden tirannus és szabaduljon fel a világ!« Ne feledjük, hogy a tirannus, ki ellen a kör jegyzőkönyveinek tanúsága szerint jan. 24-én és február 14-én is szónokol, most Napóleon.⁵⁴

De a »Monitore italiano« radikális nacionalizmusa hamarosan tűrhetetlenné lesz a megszálló hatóság számára. A »Cenni politici« rovatban Giacomo Breganze vicenzai emigrált ügyvéd febr. 14-én az őt is súlyosan érintő campofornioi egyezség, a megszálló francia csapatok túlkapásai és Napóleon külön olaszországi köztársaságalapításai (Nápoly, Róma, Toscana) ellen szólal fel. Ez utóbbi tényben igazolását látja annak, — írja — »hogy a franciák félnek az olaszok egyesülésétől, s attól, hogy politikai rendszerükben befolyásra tehetnének szert«. Breganze az üldözés elől elmenekül. Február 27-én Foscolo bátran vállalja a cikkben mondottak igazságáért a jogi felelősséget.⁵⁵

Az ilyen összeütközéseknek lett a következménye, hogy áprilisban a lapot beszüntették, Custodit letartóztatták és a másik ké szerkesztőt elhallgattatták.⁵⁶ Melchiorre Gioia letartóztatására és internálására csak pár évvel később került sor. Az olasz politikai egységnek ő volt egyik legharcosabb képviselője. Mikor Napóleon, hogy az olasz közhangulatot kitapogassa, 1796 októberében pályázatot hirdetett a következő kérdés megfellelésére: Quali dei governi liberi meglio conviene alla felicità d'Italia? 52 pályamű érkezett be, s köztük a Melchiorre Gioia-é lett a nyertes: »i disordini delle repubbliche indipendenti, la lentezza e la gelosia delle repubbliche confederate, invitano l'Italia ad unirsi in una sola repubblica indivisibile«.

Foscolo később katona-barátja, Fantuzzi válaszában ugyanezt sürgette. Vincenzo Cuoco, Francesco Lomonaco, Matteo Galdi és egy névtelen római, valamennyi emellett foglalt állást: »puisque l'Italie n'a pas un grand prince de sa nation, qui puisse en faire une seule monarchie, elle doit adopter la plus simple démocratie«.

Ez a magatartás megmarad azután a napóleoni uralom alatt. Csak a torinoi reakciós Galiani-Napione gr. követel fejedelmek közti konfederációt, árulkodva, hogy az egységes republika, mely szerinte csak az írók vágya, római birodalmi törekvéseket fog felidézni. Egy Genovában 1799-ben megjelent névtelen röpirat tanácsa Napóleonnak: »... tu potrai dall'alto del Campidoglio proclamare in faccia dell' universo la Repubblica Italiana, Una, Indivisibile e Indipendente«.⁵⁷

Napóleon azonban, különösen a megszállás ez első szakaszában, nem így gondolkozott és az egységpártiakat igyekezett elhallgattatni. A Foscolo-kritika nem figyelt fel arra, hogy a Monitore megszűnése után Foscolo minden valószínűség szerint azért települ át Bolognába, hol régebbi tartózkodása alatt bi-

⁵⁴ Chiarini, Életrajz 62 kk. II. a jegyzőkönyvekből idéz.

⁵⁵ Ed. Naz. XIV. 60–62 II.

⁵⁶ Antona-Traversi I. 139 I.

⁵⁷ A. D'Ancona, Unità e federazione. Studi retrospettivi (1792–1814). Varietà storiche e retrospettive. I. köt. 309–347 II. Hogy Napóleon valóban gondolt egy későbbi időpontban egy egységes olasz királyság megteremtésére, mutatja Canovának tett kijelentése 1810-ben: »Rómát Itália fővárosává fogom tenni. Nápolyt is egyesítem vele... Nagy Károly utódjának érzem magamat...« (Canova 1864 Firenzében megjelent Mémoire-jaiból idézi Chledowski, id. mű 400–401 II.) Napóleon maga is Betrand marsallnak diktált emlékirataiban mondja: »Mióta először megjelentem

zonyos összeköttetésekre tett szert, mert ott volt az olasz független egységmozgalom központja. A sugárszerű propagandával dolgozó titkos Raggi-társaságban ott tömörültek az »indipendensek«, akik közé tartoztak az új cisalpin hadsereg olyan kitűnő tisztjei, mint Pino és Theulié,⁵⁸ kikkel hamarosan mint Foscolo pártfogóival találkozunk.

A bolognai törvényszék egy kis segédtitkári állásában húzódik meg, de nem akar lemondani az újságírói propagandáról és Modenában mint katonatiszt szolgáló Giovanni-testvérével ott »Il genio democratico« címen új lapot indít, melyet gyakorlatilag nemcsak szerkeszt, de maga ír.⁵⁹ Célja csak feltétlenül hiteles külföldi híreket közölni s annál nagyobb súlyt fektetni a belpolitikára, mert — véli — aki nem ismeri hazájának napi történetét, önként halad a rabszolgaság felé. A nemesek arisztokráciáját most a legfelvilágosodottabbak szemfényvesztése cserélte fel, akik — visszaélve az általános tudatlansággal — összefognak vagy a gazdagok erőszakosságával, vagy az idegen hatalmával, míg végül is a köztársaság elveszti függetlenségét és a nép szuverenitását. »Minél műveltebb valaki, annál ravaszabbá lesz, s ismereteit arra használja fel, hogy kielégítse hatalom-sóvárgását és gazdaságelházházását.«

»Politikai és erkölcsi tanítások« címen folytatásos népnevelő cikksorozatot kezd, melyet a modenai lap rövid élete (szeptember 28. okt 16) után a *Monitore Bolognese*-ben (okt. 19—22) zár le. Benne erősen érvényesül Alfieri politikai prózáinak hatása, de Foscolonak a földreformra vonatkozó, már Velenében felbukkant nézetei is. Nép, katonaság, gazdagság, irodalom szerepe a köz-társaságban, ezek vizsgálatából indul ki: Ahol a nép nem szabad és szuverén, ott a hivatásos katona a kormánynak tirannusi hatalmat biztosít. A gazdagság egyes emberek kezében veszélyes a republikára, melynek csak a közjólétben van az ereje. Veszélyesek a hízelgő írók is, akik nem a köz javát szolgálják; pl. ellene fordulnak az agrártörvény tervezetének, a Gracchusok példáját emelve, holott »utile e bella per sè è la legge agraria« és »il giudice imparziale piange sulla sorte di questi due generosi romani«. S »i bisogni di natura, che sono altrettanto doveri reali, siano in noi più potenti dei doveri di servitù« »Dico che la legge agraria, in qualunque modo, diretto o indiretto, si voglia eseguire, oltreche ella è utilissima e necessaria, ella altresì e lecita e dovuta. Si suppone che il diritto di proprietà sia anteriore alla società. Ciò è falso...« A természeti állapotban (ösközösség) csak az az ember tulajdona, mi életfenntartását szolgálja: »az övé tehát, ami keveset megesszik táplálkozás céljából; a föld, amelyen áll, ami azonban nem azt jelenti, hogy nem a felebarátjái is a gazdagon termő almás, mely felülmúlja egy egyetlen ember szükségletét s hogy más ne tehesse a lábát arra a területrésze, melyet előbb ő tapodott és hogy ketten ne alhatnának egyazon fa alatt, ha ágai egynél több em-

Itália földjén, mindig az volt a gondolatom, hogy független és szabad olasz nemzetet alapítsak. A félsziget különböző részeinek annexiója a Császársághoz csak átmeneti megoldás volt, minek az volt a rendeltetése, hogy megszüntesse a korlátokat, melyek elválasztják a népeket, meggyorsítsa nevelésüket és sürgesse egybeolvadásukat. Visszaadtam volna a függetlenséget és szabadságot szinte egész Itáliának.« Id. Barri, Napóleon c. cikkében a »Vita italiana nell'800« c. kötetben 120 l. — Fiának római királlyá való kikiáltása talán ilyen távoli tervre mutat valójában.

⁵⁸ D'Ancona, Unità e federazione...

⁵⁹ A francia megszállás alatt megjelent újságokról l. Fr. Fattorello, Il giornalismo italiano dalle origini agli anni 1848—49. Udine, 1937.

bert megvéldhetnek. Íme így néz ki a természeti állapot tulajdonjoga a valóságban. Annál is inkább igaz ez, mert az emberek akkoriban csupán saját erejükkel rendelkeztek és a természet nagyjában egyenlő erővel áldotta meg fiait, úgy hogy nem forgott fenn az a veszély, hogy 20-at, 30-at egy leigázzon, és hogy erőszakossága, falékonysága folytán amazok ne tudjanak megélni, ahogyan a társadalom ama intézményeiben és osztályaiban ez megtörténik, hol egy egyetlen ember ezer polgár élelmét elszívja, akik kénytelenek magukat eladni ama egynek, hogy megélhessenek. Mikor azután az emberek az őállapotból a társadalomba mennek át, a »társadalmi szerződés«-nek nevezett szövetséget kötik egymás között, melyben kölcsönösen biztosítják egymás szabadságát, biztonságát, tulajdonát. S azért biztosítják egymás tulajdonát, hogy biztosítsák egymás életét, amely nélkül nincsen sem szabadság, sem biztonság. De, mikor az ember kikerül az őállapotból, nem hoz magával földet, házat, nyájakat stb.

Ha most már egy társadalom kormányt állít fel s alkotmányának első pontja a szabadságot és önállóságot akarja biztosítani, el akarván hárítani minden akadályt és elnyomást szolgáló minden esetleges eszközt, meg kell szüntetnie a mértéktelen szegénységet és mértéktelen gazdagságot is, mert az első oka a lealjasodásnak és rabszolgaságnak, a második az erőszaknak és tirannizmusnak. S ne mondja nekem senki, hogy a tulajdon jogon alapul. A tulajdon polgári jog, mert az egyént illeti; a szabadság közjogon alapszik, mert a nemzet egyeteméé. Tehát, amikor a tulajdon oly méreteket ölt, hogy elnyomja a szabadságot, a törvényeknek gondoskodniuk kell, hogy a közjog szükségszerűen és szentül megtörje a polgári jogot, azaz hogy a közjó győzzön az egyes egyének érdekei fölött.

Hogyne kellene tehát egy olyan társadalomban, melynek közjoga általános megegyezés, szövetség és eskü alapján a haza szabadságát megszüntetni a szegénységet, mely rabszolgaságra, nyomorra kárhoztatja a polgárság egy részét; hogyne kellene igazságosabban elosztani a gazdagságot, mely néhány kevesek kezében összehalmozva, táplálja a gőgöt, növeli a hataloméhséget, megszerzésére az eszközöket megadva, megrontja az erkölcsöket, megvásárolja a szavazatokat, uralkodik a törvényeken és a köztársaság romjain az oligarchák és a király trónját készíti elő. Mi az a kevesek oly szentséges joga, hogy a többség szentséges jogai fölé kerekedjék? Mi az eredete? a tulajdon jogának a valóságban egyedüli forrása a természet ama gondoskodása, mely mindenkit felhatalmaz arra, hogy éljen ajándékaival s melynek egyedüli célja az ember létfenntartása. De épp ezért kell ezt a jogot igazságosabbá tenni, nem engedve meg, hogy a birtokosok kis száma ússzon a dúskálásban, a pénzügyeik elnyeljék szociális érdekeikkel együtt a szegény, kiéhezett többség természetes jogait. Nem látjuk-e nap mint nap, hogy a fényűzés óriásként áll szemben a kenyerért kiáltókkal?»

Milánó azonban a bűnök kloakája, »ahol a nemzet főemberei lenézik a munkát, a gazdaságot, ahol az ipart nem becsülik... ahol megvetik saját manufaktúráikat..., ahol az egyesek saját fővénységüket igyekeznek jóllakítani a nemzet vagyonából..., ahol a kormány nem korlátozza saját kiadásait, hanem új adókkal terheli meg a polgárokat, bevezeti a luxust és a luxus lassan, lassan lerombolja a nemzet aktív kereskedelmét, növelve passzívait...«⁵⁹

⁵⁹ Cian Prose I. 39–60 ll.

S mindezt a görög és római történetből vett bő példákkal igazolja.

Egy szó mint száz, Lombardia francia gyarmattá lett osztrák gyarmatból s a parasztok földhözjuttatásával, egy független olasz köztársaság alapjainak lerakásával senki sem gondol. Az olaszok passzív módon fogadták magukba a francia forradalom vívmányait s a megszállók nem segítették őket — ez saját érdekük ellen szólt volna — hogy azt tevőlegesen a saját forradalmukká fejlesszék.

Ezért dől össze olyan könnyen a francia hódítás kártyavára, mikor Napóleon az egyiptomi hadjáratával van elfoglalva és Szuworov vezetése alatt az orosz-osztrák egyesült seregek olasz részről semmi ellentállásra nem talál-
nak.⁶⁰

Az orosz-osztrák előnyomulás hírére Foscolo, aki hiába hirdette a *Genio democratico* 1798 szeptember 29-i számában »A nemzeti függetlenségről« írott cikkében, hogy az új államnak elsősorban fegyverre van szüksége s hogy benne, mint egykor Rómában, »tutti i cittadini sono soldati e tutti i soldati sono cittadini«⁶¹ — 1799 áprilisában mint alhadnagy újra belép a bolognai nemzeti gárdába. A felzendült parasztok elleni harcban megsebesül s elismerést nyer. Egy kolostorban húzódik meg, de a bazzanoi városi hatóság, mint kémgyanúst letartóztatja. A bevonuló osztrákok átveszik a sebesült és szerencsére ismeretlen foglyot, kit Macdonald francia csapatai szabadítanak ki. Mikor az osztrákok fenyegetése miatt kiürítik Bolognát, Pino generális csapataival a Macdonald seregében vonul vissza Firenzén—Livornon keresztül Genováig. Az arezzoiak már köpönyeget forgattak és ezt énekelték:

Viva l'Austria, che ci tolse
Alle barbare ritorte,
Viva il Russo, che diè morte
Della Gallia al rapitor.^{61'}

De nemzeti propagandára irányuló törekvéseit nem némítják el a katonai élet fáradtsagai. Genovából okt. 9-én levelet intéz Championnet francia generálishoz, a nápolyi független köztársaság megteremtőjéhez, Itália egyesülésének előmozdítására szólítva fel őt. Mikor pedig megtudja, hogy Napóleon visszaérkezett Egyiptomból, kiadja (nov. 5.) hozzá írott régi ódáját, gorombasággal határosan önérzetes levél kíséretében: »Itália várja, hogy aki megalapította szabadságát, visszaadja azt neki... Igaz, hogy romlásunk oka a te távollétednél inkább a régi rabszolgaság és új szabadosság által megromlott emberekben rejlik. De mivel üdvünk egy hódító kezében van és (sajnos) igaz, hogy egy köztársaság megalapítója mindig despota kell hogy legyen, kénytelenek vagyunk jótéteményeid és korunkban minden másét fölülmuló génuszod miatt Téged segítségül hívni s Te köteles vagy bennünket megsegíteni, nemcsak mert olasz vér folyik az ereidben és az olasz forradalom a Te műved, de azért is, hogy a jövő századok ellefelejsék a szerződést, mellyel áruba bocsátottad

⁶⁰ L. Giuseppe Ferrari cikkét, *La révolution et les révolutionnaires en Italie. Revue des deux mondes* 1844. XIII. année, nouvelle série. Tome VIII. 573–614 ll.

⁶¹ Costanzi, Id. mű 204 l.

^{61'} A. D'Ancona, *Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo. Varietà storiche e letterarie*, serie II. 349–378 ll.

az én hazámat, bizalmatlanságot ébresztettél magad iránt a nemzetekben és sérelmet ejtettél neved tekintélyén. »S ha nem hallgatna rá, a levél végén megfenyegeti: »Lesz a mi századunknak egy Tacitusa, aki ítéletedet át fogja származtatni az utókorra.«⁶²

Decemberben a sereg egy része parancsot kap, vonuljon Franciaországba, de Foscolo visszakivánczik Nizzából Massena rettenetes nélkülözésekkel küzdő ostromlott genovai várórségéhez. 1800 tavaszán vissza is rendelik oda s ő a Due Fratelli erődnék az osztrákoktól való visszahódításánál kitűnik: »egy gyalogos szakasz élén rárohant az ellenségre, mi nem kevéssel járult hozzá az ütközet ragyogó kimeneteléhez« — mondja a napiparancs. Május 2-án a Coronata-erőd elleni támadásban újra megsebesül, s mikor Genova június 4-én végül is kénytelen kapitulálni, ő is ott van az angol hajók egyikén, melyek a várórséget Antibo-ba szállítják. Napoleon azonban a marengoi csatával egyszeriben megváltoztatta a hadihelyzetet. Júliusban Foscolo már Milánóban, Pino tábornok vezérkaránál van beosztva és különböző katonai megbízatásokkal tartózkodik a következő év elején Firenzében. A francia tisztektől átragad rá a dandyzmus elegáns divatja. Eleget hált szalmán és nélkülözött katonáival Genovában. Mario Pieri, ki viszontlátja, rá sem ismer régi velencei büszkén nyomorgó barátjára. Szerencsejátékkal próbálkozik s miatta meggyűlik a baja feletteseivel.⁶³ Ezek megbízzák az új katonai törvénykönyv szerkesztésével. Azt hiszem, nem tud a katonai irodalom története még egy szerzőről, aki hasonló munka elvégzéséhez segédkönyvül többek közt Plutarchos Párhuzamos életrajzeit és Frisio Görög antikításait is kérte volna.⁶⁴ De ez a munka hamarosan abban maradt. Hiszen, mint a piemonti szolgálati szabályzat esetében, mely ellen Alfieri nemzeti érzése lázadt fel, itt is alig lehetett egyébről szó a francia törvénykönyv lemásolásánál, s erre épp Foscolo volt a legkevésbé alkalmas. Kíméletlen szókimondása újból bajt hozott a fejére, mikor Bonaparte a Cisalpina 450 képviselőjét Lyonba rendelte 1802 januárjában, hogy kikiáltassa az »olasz köztársaságot« és annak elnökévé magát választassa meg. A Cisalpina kormánybizottsága Foscolot kérte fel a lombardiai helyzet feltárására, s ő ennek a megbízatásnak úgy felelt meg, hogy írását Lyonban elő nem lehetett terjeszteni. Azt csak maga nyomtattatta ki és terjesztette titokban.⁶⁵

Meg kell mindenekelőtt annak változnia, — mondja — hogy a cisalpin köztársaság tolvaj prokonzulok, vérmes polgárok és halvány magisztrátusok játékszere legyen. Vezetésük alatt megromlott minden politikai egyesülés három alapeleme: törvény, fegyver és erkölcs. A direktórium által adott alkotmány rossz, mert nem a nép jelleméhez alkalmazkodik. A kormány, törvényhozó testület, bíróságok üres nevek hatalom nélkül, mert a francia prokonzulok uralkodnak önkényesen az őket gyűlölő nép felett, semmi törvényt meg nem tartva s elnyomva a polgárokat, büntetlen hatalmaskodásukkal. Arra méltatlan emberek szerveztek egy méltatlanul olasz milícia nevet viselő sereget. Így a nép nem nyerheti vissza nevelés útján erejét, szabadságát, függetlenségét.

⁶² Cian, Prose I. 209–210 ll. Championnet szerepéről, I. G. Pompili, La repubblica partonopea. La vita italiana nell' 800 195–264 ll.

⁶³ Chiarini, Életrajz 70–94 ll.

⁶⁴ Ed. Naz. XIV. 112 l. — Cian, Prose I. 215–221 ll.

⁶⁵ Chiarini, Életrajz 101–102 ll.

Legyen tehát Napóleon a meghódított népek felszabadítója, hogy az utókor elmondhassa: »A Sors Itália ellen volt és Bonaparte a sors ellen: megsemmisített egy régi republikát, de alapított egy nagyobb és szabadabbat.« A cisalpin republika újjá fog születni, a gazdagok aranya, az idegen katonaság nem lesznek többé mindenhatók; a költségvetés egyensúlyba kerül, a nép bizalma a kormányban újraéled!

A Lyonban összehívott polgárok előtt erősítse meg hát Napóleon, »a népek atyja« a cisalpin köztársaság szabadságát. Ő a Nép nevében, annak egyhangú diktálására beszél, s a népfelséget sértette volna meg, ha hallgat. Napóleon által újraéledhet a világegyetem s ennek napja talán nincsen is megszese...⁶⁶

A röpiratszerűen kiadott írást, titoktartást ajánlva, szétküldi ismerőseinek⁶⁷ s van, akit Pliniusnak Traiánushoz intézett Alfieri-féle apokrif panegirisére emlékezteti. Napóleon érdeklődött a röpirat szerzőjének személye iránt. Szerencsére Melzi d'Eril, aki Napóleonnak diplomatikusabb formák közt tudta megmondani ugyanazt az igazságot⁶⁸ és Foscolóhoz hasonlóan erősen hazafias érzésű ember volt, most végre feladta elvonultságát és elvállalta a köztársasági elnökhelyettségét. Ő olyan patrióták mellett, mint Foscolo vagy a Napóleon által félreállított Theullié generális, mindig erélyesen síkra szállt,⁶⁹ de már azt, hogy Foscolo — ahogyan egy időben kívánta — egy külföldi követséghez kerüljön, vagy hogy törzstiszti kinevezést nyerjen, el nem érthette. Még a választási bizottságokban elektorra való megválasztása is akadályokba ütközött.

Az 1797—1802-ig terjedő öt év politikai viszontagságai és a tetre, vezetőszeretre, a nemzet sorsára való irányító hatására vágyódása között sem szűnik meg a fiatal Foscolo a szerelemnek és műsáknak áldozni.

Egy ismeretlen Laura Velencében levélregényre ihlette. Milánóban költőtársának, Montinak feketehajú felesége iránt lobbant meg nem hallgatott szerelemre, mi öngyilkossági kísérletre vitte.⁶⁹ Új benyomásai alapján ott átírt levélregényét, a Jacopo Ortist adja ki azután bolognai tartózkodása alatt. De nincsen vele szerencséje. Marsigli ottani nyomdájában a kész 138 lap már ki van nyomva s Foscolo a folytatást közben akarta megírni. De katona lett és művét a nyomdász, tudta nélkül, egy elég gyöngye bértollnokkal, Angelo Sassoli-

⁶⁶ Cian, Prose I. 223—247 ll.

⁶⁷ Ed. Naz. XIV. 143, 148, 177 ll.

⁶⁸ A napóleoni sajtófőnökség ítélete Foscolo Oortis-áról: »Ortis est un jeune vénétien, élève à l'Université de Padoue qui ne veut survivre à l'indépendance de sa patrie, que pour la venger ou la délivrer. Le traité de Campoformio excite sa rage: il rugit de vengeance. Il est nourri dans son fanatisme par un vieillard fugitif, en core plus forcené que lui. En un mot, la partie romanesque du livre est très propre à pervertir les imaginations et la partie politique à faire des mécontents. Il ne tend qu'à représenter la domination française comme une insupportable tyrannie, et à exciter tous les peuples qui y sont soumis au soulèvement et à la révolte. A Revue Critique 1870. 2. sem. 366. l.-ról idézi a D'Ancona, Varietà Stor. el Lett. I. köt. 222. l. — Melzi az Egyiptomból visszatért Napóleonhoz egészen hasonló tartalmú levelet írt. 1802 febr. 26-án is ezt írja neki: »... les deux nations ne seront jamais mieux ensemble, que lorsqu'il n'y aura que les points de contact nécessaires entre elles...« L. Francesco Melzi d'Eril, duca di Lodi, Memorie-Documenti e lettere inedite di Napoleone I. à Beauharnais, raccolte e ordinate per cura di Giovanni Melzi I—II. Milano, 1865. I. 216 kk. II. 10. l.

⁶⁹ Uo. II. 75, 174 ll.

⁶⁹ Ed. Naz. VIII. 393 l. — Chiarini, Amori I. 48, 50 ll.

val folytattatta. Így jelent meg 1798-ban. Az osztrákok bevonulása miatt azonban nem került forgalomba. Marsigli Sassolival az ellenük szóló és szabadd gondolkodó, vallásellenes részek — Ortis deizmus és materializmus közt ingadozik — átdolgozásával bocsátotta közre a következő évben.⁷⁰

Foscolo csak hadi epepeája után, Firenzében ismerte meg a regényével történeteket, tiltakozott a bolognai nyomdász eljárása ellen és Milánóba vizsztatérve elhatározta, hogy helyes szövegében adja ki a regény elkészült részét s a felfogásban és stílusban egyaránt egészen méltatlan Sassoli-folytatással szemben, maga szövi tovább és fejezi be annak cselekményét. Ez a második fogalmazás, mint Vittorio Rossi egy szép tanulmányában⁷¹ kifejtette, azonban nagyban különbözik a bolognaitól. Foglaljuk röviden össze a regény megírásának történetét.

Az 1795—96-ban »Laura, Lettere« címen írt első levélregény, a nyomok szerint, erősen a Rousseau *Novelle Héloïse*-jének hatása alatt állt. Jacopo benne egy lányt szeret, aki másnak menyasszonya, majd felesége lesz, s Saint Preux-i hangon beszél szerelméről. A későbbi Ortisban ez első fogalmazvány maradványai kielemezhetők. Maradványa a Lauretta-epizód is.

A Laura-regény 1796-ban közel volt a befejezéshez, vagy legalábbis igen előrehaladott állapotban volt, mikor Foscolo megismerkedik a Wertherrel s Milánóban a Terese Montihoz való szerelem új érzelmek irodalmi kifejezésére ösztönzik. A Laura-regényt átdolgozza s 1798-ban, mint láttuk, Bolognában, kiadja. A kis Laurából itt ifjú özvegy lesz, akinek — mint Montinénak — kislánya van, s aki kényszerű első házassága után most végre Odoardoé, ifjúkori szerelmévé lehet. Teresa itt tehát csak meleg rokonszenvvel viszonzhatja Jacopo érzelmeit s a Laura-regény pszichológiai alaphelyzete, a szerelem kölcsönössége megbillen. Laura apja eltűnik, a fiatal özvegy egyedül él kislányával egy nyaralóban, mellyel szomszédos az a villa, melyben ifjúkori szerelmese és egyben új völegénye tartózkodik, kinek rövid időre Rómába kell távoznia. Ez alatt az idő alatt szövődik a meleg viszony Teresa — aki festegetésben leli kedvét — és Jacopo között.

Nemcsak szerelmi élmény dolgában, de a háttérül szolgáló politikai események szempontjából is új helyzetet jelent a Laura-regénnyel szemben az első bolognai Ortis-regény. Ott Jacopo azért menekült el Velencéből és vount vissza a Padua-környékén fekvő Euganei dombok egy kis faluja közelébe, atyái tanyájára, mert az oligarcha-uralom, az inkvizíció előtt gyanússá vált jakobinus eszméi és a Lombardiába érkezett franciákkal való összeköttetései miatt, ahogyan Foscolo valóban ezért távozott 1796-ban Velencéből Pádovába a Tieste előadása után. A bolognai első Ortisban már nem ez az ok, hanem az, hogy Napóleon 1797. okt. 17-én a campoformiói békében Velencét eladta Ausztriának. Míg a Laura-regényben a hős haragja a régi független velencei köztársaság tirannikus oligarchiája ellen fordult, most a hazáját áruba bocsátó Napóleon és az új osztrák despotizmus lesznek tárgyai hazafias elkésereedésének.

A baj azonban az, hogy Foscolo hányatott milánói és bolognai életkörülményei között nem tudott elég gondot fordítani arra, hogy a Laura-regény

⁷⁰ Kiadta újra Cian, *Prose* I. 79 kk. 11. — A kiadás körülményeiről l. Chiarini, *Eletrajz* 75—76 11. — Antona-Traversi I. 218 l. I. 218 l.

⁷¹ Sull'Ortis... id. mű.

1796-os pszichológiai és életrajzi valóságot a szándékolt új tartalom szerint alakítsa. Maradtak nagyon is kirívó csökevények. A bolognai Ortis egy alkalommal Teresát pongyolában a távollevő Odoardo dolgozószobájában — tehát a szomszéd villában — hárfázás közben lepi meg. Eredetileg Laura apja dolgozószobájában hárfázhatott így.⁷²

Még különösebb a bolognai kiadás első, 1797 szept. 3-i levelében az, hogy a Laura-regényből benne maradt az az eredeti beállítás, hogy Jacopo a velencei inkvizíció elől menekült el abból a városból, ahol »a szabadság iránti isteni szenvedély hevében, önhibáján kívül, összeesküvést szőtt a hódítók (napóleoni francia seregek) vezetőivel, minisztereivel; de 15 sorral odébb már arról beszél, hogy barátja Lorenzo sem az az ember, aki meg tud maradni olyan hazában, melyet »eladtak azok, akik áruba bocsátanak népeket«, holott ez a levél keltének idején Velencével még nem is esett meg.

A Laura-regény most új irodalmi-köntösben is jelenik meg. Közben ugyanis Foscolo — mint említettük — megismerkedett Goethe Werthevével — melynek M. Salom-féle fordítását Giuseppe Rosa velencei nyomdász adta ki újra 1788-ban — s megtanulta tőle azt, hogy a Laura-regényben még különböző személyekhez írott leveleket nagyobb művészi összpontosítással egyetlen bizalmashoz, az előbb említett Lorenzohoz intézze, ki egyszersmind a Jacopo hagyatékának kiadójaként is szerepel az Ortis-regényben.

Az új wertheri hangnak életrajzi alátámasztást ad az a körülmény is, hogy egy Girolamo Ortis nevű egyetemi hallgató szerelmi bánatában Páduában öngyilkossá lett. Akár ismerte őt Foscolo, akár nem; akár akkor történt az eset, mikor Páduában volt, akár már korábban és csak hallomásból tudott róla — Foscolónak erre vonatkozó kijelentései ellentmondóak — ez a wertheri öngyilkosság mély hatást kellett hogy tegyen rá.

Maga Foscolo sem volt ment egy búsongó, melankolikus, világfájdalmas, öngyilkosság-komplexustól. Két fivére öngyilkossá lett. Giovanni 1802-ben kártyaadósság miatt. Hozzá szól az »Un dì s'io andrò sempre fuggendo« kezdetű szonett;⁷³ a másik, Giulio 1832-ben a fejrémegyei Moóron, hol mint alvezredes tartózkodott. Ugo ifjúkori levelei is tele vannak melankoliájának, életuntságának rajzával és a gonosz májú Pecchio, első életírója őt »suicida ambulante«-nak nevezi tréfásan.

Wertheri szomorúság, levertség, a sors csapásaiba való belenyugvás, Young-, Gray-, Ossian-hangulat jellemzi az Ortis első, bolognai kiadását. Megszabadult már benne a Laura-regény sokirányú irodalmi hatásaitól és attól a gyermekes törekvéstől, hogy irodalmi olvasmányait fitogtassa. Csak a petrarcai kirándulás marad meg Arqua-ba; és annak leírásában Montinak egy szép dantei hangulatú leírását szúrja be a hajnalról és estéről, egy olyan költeményéből (Promento II. ének 37—50 és 195—201 ss) véve az idézetrészleteket, szerzőre való hivatkozás nélkül, mely csak sokkal későbbben (1821) fog megjelenni.

Az 1801-ben Milánóban kiadott újabb Ortis — melynek egyetlen példányát, ha még megvan, a weimari Goethe-múzeum őrzi, mert azt Foscolo küldte volt el a nagy német költőnek — megint újabb, immár harmadik fogalmazást

⁷² Cian, Prose I. 100 l.

⁷³ Russo-kiad. 121. l.

képvisel. Ezt nyomja azután le újra az 1802. évben 3 egymásra következő milánói kiadás, mely a regény további részét és befejezését is tartalmazza.

Foscolo lelkiállapota az 1798—1801 időközben újabb változáson ment keresztül. Katonáskodása, a romagnai és genovai harcokban való részvétele, megsebesülése nagyban ellensúlyozták melankóliára hajló természetét, mit a Gray—Young—Werther-irodalomba való beleélése még jobban elmélyített. A bolognai kiadásban kevés volt a politikai vonatkozás: az első levél után csupán a 19, 27, 36 levelekben, azok is elég színtelenek voltak. A másodikban lemondóból harcossá és támadóvá lett politikai állásfoglalása: Campoformio a francia megszállás, a velencei osztrák uralom izzó gyűlöletének tárgyai. Igaz, hogy az első Ortis poetikus spontaneitása is elveszett benne.⁷³

Ez nyilvánvaló mindjárt az új fogalmazás kezdetén. »Nos legyen, távol fogok élni mindentől, mi eddig a legkedvesebb volt előttem,« mondta a régi szöveg. »Hazánk feláldozása befejeztetett, minden elveszett...« Kezdődik az új, s a kétségbeesett tiltakozás hangján folytatódik még hét levélen keresztül, míg visszakanyarodik a bolognai szöveg átirásához, mi természetesen nem történhetett újabb pszichológiai és hangulati hasadás nélkül. Az átsimítás ellenére az 1796-os és 1798-as lelkiállapotban írottak kiütkeznek az 1801-es átszínezés alól. Ehhez járul, hogy a milánói Ortis-szerelem tárgya már se nem egy ismeretlen Laura, se nem az a feketehajú Teresa Monti, aki a bolognai előd lelkét kötötte le, hanem a firenzei szőke Isabella Roncioni, ez a bájos lányka, akihez a csodálat szálai fűzték a költőt, akiről később is mindig a legtisztább szeretet hangján beszél és akihez írott levelekből kimutathatólag nem egy részlet kerül most át a regénybe. A fekete Teresa — bár megtartja nevét — özvegyből újra fiatal s ezennel szőke lánykává vedlik vissza. Isabella persze nem leánya, hanem kistestvérkéje.⁷⁴

A folytatás azután egészen az utóbbi új pszichológiai helyzet jegyében történik. Nemcsak az erőteljessé, támadóvá lett politikai állásfoglalásban s ismét új típusú szerelemben nyilvánul ez meg, hanem abban is, hogy Foscolo pesszimista világ- és emberszemlélete közben filozófikusabbá mélyült, miben a nápolyból menekült Francesco Lomonacoval — kinek nevét egy politikai pályázattal kapcsolatban már említettük — 1801-2-ben kötött barátsága lehetett nagy hatással.

Francesco Lomonaco hat évvel volt idősebb Foscolonál. Miután 1799-ben a nápolyi »Repubblica Partonopea«-ban szerepet játszott, a Bourbonok visszatérésekor, vad reakciójuk elől kénytelen volt elmenekülni. Előbb Franciaországban és Svájcban járt, majd Milánóban telepedett meg. Foscolo lakásába fogadta és a magánál tíz évvel fiatalabb Giulio-öccsének tanítását, kit ő neveltetett, bízta rá.

M. Fubini⁷⁵ méltán következtethetett arra, hogy Foscolo katonaélményei, az Arese-szerelem rövid boldogsága és Lomonacoval való bizalmas beszélgetéseinek nemzeti önérzettől dagadó szelleme, egy felvilágosult filozófiában gyökerező bizakodása meg életigenlése már alig volt összeegyeztethető az Ortisban addig vallott szentimentális életfelfogással. A töredék egy tájképe is nagyban különbözik az Ortis tájképeitől: »Két fekete, kopár hegy közt találtam

⁷³ V. Rossi id. tanulmány 297, 318 ll.

⁷⁴ Cian, Prose I. 91 l. — Isabelle Roncioniról l. Chiarini, Amori I. 349, 520, 535 ll.

⁷⁵ L'amicizia tra U. Foscolo e F. Lomonaco, id. cikk.

magamat, melyeket egész magasságukban szakadékok és hatalmas mélységek környékeztek. Csúcsaikon halotti fák között lassan vándoroltak a felhők... Oh hódítók, itt szemléljétek pusztításaitok képét, melyekkel gyászba borítjátok a földet«...

Így magyarázható, hogy a weimari példány által képviselt I. kötet és az 1802-ben megjelent folytatás közé egy egész év esik, s hogy közben Foscolo egy új regénnyel próbálkozik, melynek csak kevés töredéke maradt fenn s melynek címe »Sesto tomo dell' Io«⁷⁷ — az Én VI. kötete — lett volna. Fubini meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy ezek a töredékek, melyeket régebben egy bennük elejtett megjegyzés alapján, későbbre, Foscolo franciaországi tartózkodásának idejére helyeztek, 1801-ből származnak, s hogy az az öreg szerzetes — »vecchio scarno e coperto di un saio sdruccio; il capo calvo, la barba canuta e divisa in due liste« (6. l) — aki Foscolo betegágya mellett virraszt, a *Lo monaco* név alapján van tréfásan stilizálva, s azonos az e nevet viselő nápolyi orvossal és íróval, ki korábban jogi és filozófiai tanulmányokat is folytatott, s kiről valóban tudjuk, hogy 1801-ben Foscolot betegségében Milánóban kezelte. Valószínűleg ezen az úton is kerültek közelebbi kapcsolatba és barátságba egymással. Az »Én VI. köteté«-nek töredékei Diogenesnek hívják őt s Lomonaco munkái bizonyítják, hogy ő ezt az antik cinikus bölcselőt nagy becsben tartotta.⁷⁶

A két jóbarát egy hosszabb töredékben, a katona, a hadvezér hősi életstílusáról vitatkozik. Foscolo a »vér és trombita« dicsőségéről álmodott, arról, hogy Napóleon módjára, a győzelem zászlaját a holttestek halmára kitűzi s fantáziája nevét közben felírta az ég boltozatára... De kiábrándul hamarosan abból, hogy ő lehessen »a nép ama barátja, kit keresve keres a világegyetem«. Diogenes a töredékekben hol első személyben, hol Ortis levelei címzettjének, Lorenzonak alakjában barátjának ily irányú ambícióit igyekszik a következő típusú megjegyzésekkel lehűteni: »La fama degli uomini grandi spetta per lo più tre quarti alla sorte e un quarto ai loro delitti«; »...se pure tu ti senti bastevolmente scellerato per aspirare all' eroismo«..., »non si può giovare a un popolo senza dominarlo...« tutto è guerra nell'universo...«; »La natura geme al nascere di un eroe, e sorride su la sua tomba.« Lemondást tartalmaznak ezek a szavak arról a hősi és politikai életeszményről, mit az utóbbi öt év alatt szolgált és annak felismerését, hogy az abszolutizmus idején politikai vezetéshez nem elég a költő tolla. Hatalom kell hozzá.

Azt is megtudjuk azonban a regénytöredékből, hogy Foscolo-Lorenzo ellentáll Lomonaco-Diogenes kozmopolita eszméinek (»Nè tutta la sua eloquenza, nè il suo esempio, che vale assai più, mi hanno potuto mai fare cosmopolita nel cuore...« Hiszen a nápolyi száműzött járt már Franciaországban és Svájcban.

De fontosabb az, hogy Lomonaco ismertette meg Foscolot a XVIII. század nagy nápolyi filozófusának, Giambattista Vico gondolataival, melyek innen kezdve igen nagy befolyással lesznek Foscolo irodalomkritikai és általában történeti felfogására. Mint látni fogjuk, a paviai egyetemen 1810. jan. 22-én tartott

⁷⁶ Munkái: Rapporto sulle segrete cagioni e sui principali avvenimenti della catastrofe napoletana. — Analisi della sensibilità (1801) — Vite dei famosi capitani d'Italia (1804–1805) — Discorsi letterari e filosofici (1809). Lomonaco franciaországi tartózkodását a maga életrajzába keveri bele Foscolo e regénytöredékében.

székfoglaló előadására is nagy hatással volt Vico,⁷⁷ olyannyira, hogy Lomonaco, aki ekkoriban a pavai katonaiskola tanára volt, de a költővel többé semmi-nemű érintkezést nem tartott, kevéssel utóbb megjelent munkájában, mellyel egyébként, hűtlen barátjának, Luigi Rossi közoktatásügyi minisztériumi titkár-nak feljelentése folytán súlyos politikai üldöztetést vont magára, Foscolot az ő — Lomonaco — gondolatainak plagizálásával is megvádolta burkolt formában.⁷⁸ Még ez évben az üldöztetések öngyilkosságba kergették.

Egy másik hosszabb töredék Foscolo lovaglását és úti élményeit írja le Bolognától Firenzén és Genován keresztül Nizzáig. Tudjuk, hogy ezt az utat pontosan így tette meg, mint huszárfőhadnagy Pino generális olasz dandárában, mely Macdonald francia tábornok vezetésével vonult vissza Szuvorov oszt-rák-orosz seregeinek nyomására, Napóleonnak egyiptomi távolléte alatt.

A harmadik töredékcsoport egyrészt visszatekint arra a pár napos szerelemre, mire a főrangú és ugyancsak görög eredetű asszony szeszélye méltatta Velencében a nálánál jó pár évvel fiatalabb genialis fickót. Másrészt Psziche néven új, ugyancsak főúri szerelmeséről, Antonietta Arese grófnőről szól, ki legfissebb milánói szerelmi szenvedélye volt. A grófnőhöz írott levelek és a töredékek egynémelyike nemcsak szoros rokonságot, de egyenesen szöszerinti egyezést mutat. Mindkét szerelmi történet erősen érzéki színezetű.⁷⁹

Ez a megint csak új tartalom 1801—1802-ben elárasztja az előző két regényfogalmazványt, s nagyjában azt az Ortist hozza létre, mely ma közismert.

Az »*Èn VI. köteté*«-nek töredékei stílusban is teljesen elütnek az Ortistól. Már a cím is szatirikus. Hiszen az első 5 kötetet Foscolo még nem írta meg; folytatással meg nem biztat az előszó. 1799. május 4-től 1800. május 4-ig akarja életének egy évét — »harctéri szolgálatá«-nak idejét tárgyalni a már korán, Velencében, megismert Sterne Szentimentális utazásának humoros tónusán. Foscolo érezte, hogy katonáéletének új tartalma semmiképp nem fér bele az Ortis kereteibe, mégis hamarosan lemondott az új regény tervéről s úgy határozott, hogy amit lehet, átment öngyilkosjelöltjének élettörténetébe. Az »*Èn VI. köteté*«-ből valószínűleg több is átkerült az Ortisba, mint amennyi ma kimutatható. A töredékek ugyanis szétszóródtak. Egy sor a reggioi könyvtárból került elő⁸⁰ a firenzei lapok kiegészítésére, és van nyom arra, hogy sokkal több készült el a regényből, melyben Foscolo elveti az Ortis álarcot, mint amennyi megmaradt belőle.

Persze szerelmi élményei közül csak az Izabella Roncionihoz fűződők voltak vele összeegyeztethetők. De a katonaként megtett út belekerült azon a címen, hogy a kilátástalan szerelemtől menekülni igyekvő Jacopo teszi meg ezt az utat, melyről mindjárt nem egészen meggyőző módon, vissza is fordul, hogy előre elhatározott sorsába rohanjon.

A Lomonaco-Diogenessel való beszélgetések kibővülnek, elmélyülnek, nacionalista színt kapnak a nagyhírű Parinivel folynak már le, kit az ifjú Jacopo meglátogat, s aki tanácsokkal látja el őt kezdődő írói pályáján, nem az alig ismert Lomonacoval.

⁷⁷ Ed. Naz. V. 3—27 ll.

⁷⁸ »Certo fosco pedante«-ra céloz. L. Fubini, id. cikk 56—57 ll.

⁷⁹ A hozzá 1801—1803 közt intézett 135 levelet l. Ed. Naz. XIV; 207—414 ll.

⁸⁰ L. S. Peri, Nuovi frammenti di un romanzo eutobiografico di U. Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. LVI. köt. (1910) 361 kk. ll.

Végül az 1801—1802 évek új, harcok politikai és elmélyülő filozófikus átlásfoglalása elárasztja a két előző regényfogalmazványt. De az előző két réteg ellentmondásos nyomai megmaradnak. Ez okozza az Ortisnak már De Sanctis által megfigyelt és Vittorio Rossi által filológiailag megokolt belső ellentmondásait, pszichológiai következetlenségeit, melyek sokat levonnak a mű esztétikai értékéből.

De csak nagyjában ismerjük ebben a harmadik alakjában a regényt, mert az 1815 zürichi kiadásában, mely a London 1814 megtévesztő jelölést viseli címlapján, Foscolo újabb változtatásokat eszközölt. Említi Pascalt, kivel csak 1802 után ismerkedett meg; a száműzött keserűségével kiált fel: »Öh illúsiók! Akinek nincsen hazája, hogyan mondhatja: itt vagy ott fogom hagyni poraimat?« Bár ezek kisebb változtatások, mint az 1802-ben eszközöltek, mikor politikai magatartásának jelleme változott meg, de új a zürichi kiadásban az az 1798. március 17-ről keletkezett élesen és sértően Napóleon-ellenes levél is, mely a végleges Ortis középpontját képezi s mely 1802-ben nem hogy Milánóban, de sehol Itáliában meg nem jelenhetett volna. Ideiktatjuk e részt Császár Ferencnek 1851-ben a Pesti Napló tárcájaként folytatásokban s azután külön könyv alakban is megjelent fordításából: »...igen sokan bíznak az ifjú Hősben, aki olasz vérből született; aljas és kegyetlen lélektől sohasem várok részesünkre hasznosat és nagyot. Mit ér, ha ereje- s ordítására nézve oroszlán, de esze rókaész, s ő abban kedvét leli! Igen; aljas és kegyetlen — s e mellékevek éppen nem túlzottak. Miért nem adta el Velencét nyílt és nemes vad-sággal?... Én szemeimmel láttam a népuralmi alkotmányt, utójegyezve az ifjú Hős saját kezével, melyet ő maga küldött Passerianoból Velencébe elfogadás végett, midőn a campoformioi békekötés már több napok előtt megerősített és helybenhagyatott; s Velence áruba bocsátatott; és a bizalom, melyet a hős mindnyájunkban ápola, elárasztotta Itáliát kitiltások-, kiköltözések- és száműzetésekkel. — Nem vádолом azon magasb szempontot, mely juhnyájaként bocsátja áruba a nemzeteket: így volt mindig, és így leend; siratom én hazámat, „mit elragadtak, s bosszant még a mód is” (Dante, Pokol V. ének). — *Olasznak születik és segíteni fogja egykor hazáját*: más higye ezt; én ezt felelem, és fogom felelni mindig: — *A természet őt kényúrnak teremtette: s a kényúr nem nézi a hazát*; és nincs neki hazája.«⁸⁰

Parini tanácsainak végkövetkeztetése sem az már, hogy folytassa önérzetes, nemzeti irányú írásmódját, hanem épp ellenkezőleg az, hogy ne ingerelje

⁸⁰ Foscolo küldetéséről Napóleonhoz Campoformio előtt egyebünnen hiteles értesülésünk nincsen. Császár Ferenc fordítása az abszolutizmus első éveiben jelentős esemény. Néhány csúnya fordítási hibát leszámítva (capisette, szektavezér helyett: hétfej; non mi regge più il polso, úterem nem bírja többé; straziare le viscere, veséit szaggatja) jó munkát végzett. A cenzúra figyelmét elkerülte, hogy a velencei osztrák uralomról ezt mondja a regény: »Ugyanakkor újra kezdtek dühöngeni Velencében az üldözések. Nem voltak törvények, hanem önkényi törvénytörések; nem vádlók; hanem igen: gondolatképek, új bűnök, ismeretlenek még azok előtt is, kik azokért bűnhődtek s föllebbezhetetlen rögtön büntetések. A gyanúsabbak börtönben nyögének mások, bár régi és kitűnő hírben állók, éjjel ragadtatva ki saját házaikból, s kitéve a poroszok durvaságainak, a határookra hurcoltattak és a sorsra bízottak anélkül, hogy elbúcsúzhattak volna véreiktől, megfosztva minden emberi segedelemről.« Pedig állt ez az akkori magyar viszonyokra is!

lázadásra a nemzetet, mikor úgyis minden elveszett. Ez reálpolitikai állásfoglalás 1815-ben, mikor Ausztria újból igába hajtotta Felsőolaszországot, de nem abban az időben, mikor a regény játszik. A Parini tanácsa ellentétben is áll az 1802-es, különben — leszámítva egyéb kisebb változtatásokat — végleges fogalmazás Napóleon- és osztrák-ellenes politikai hitvallásával. A zürichi kiadásban függelékül csatolt kritikai önvallomás szabadabban és fesztellenül beszél e kérdésekről is.

Az utolsó Foscolo által sajtó alá bocsátott 1816-os londoni kiadás márcsak jelentéktelen stíláriis simításokat tartalmaz.

Az Ortis 1796—1802 fejlődésében a tiszta szerelmi Nouvelle Héloïse- vagy Werther-típusú regényből tehát mindinkább politikai regénnyé lett.⁸¹ Foscolo nagyon sűrű nyilatkozataiban az Ortisról meg is nyilvánul ez. Idő haladtával mindinkább arról akar meggyőzni, hogy az Ortis nem is pesszimista szerelmi történet, hanem a nemzeti küzdelmek harcos regénye. Ortis öngyilkossága már nem is a szerelmi kétségbeesés következménye, de egy római jellem hazafias érzületéből születik.⁸² Zantei barátjának 1813 október 1-én azt írja, ha görög fordításban ott elterjedne a regénye, talán meggyújthatná a hazaszeretetet, a szabad élet és még szabadabb halál szeretetét.⁸³ Az egykorú olasz irodalomról Hobhouse számára Londonban írott áttekintésében meg egyenest azt állítja már, hogy »Jacopo szerelmei a mű legkevésbé fontos része«, szűksége volt ábrázolásukra, mert »merész vállalkozás lett volna azt követelni, hogy egy ismeretlen politikus sorsa önmagában érdekelje az olvasót...«⁸⁴

Persze Foscolo túloz e beállítással, de kétségtelen, hogy az Ortis — melyet egész életén keresztül ifjúkori valója hű tükrének vallott, melyhez hasonlót férfikoráról és londoni öregsége utolsó szerelméről is szeretett volna írni, melynek költészetét gyakran összekeverte sorsfordulatainak valóságával⁸⁵ — a valóságban s még inkább képzeletében a napóleoni elnyomás ellen küzdő politikai szabadságregénnyé lett. A zürichi kiadásban közölt »Notizia bibliografica«-ban azt akarja elhíttetni olvasójával, hogy a *Monitore* 1798 január—áprilisi számaiban közölt hazafias cikkeinek egynémelyikét az »Ortis«-ból írta át, holott épp ellenkezőleg az 1802-i milánói Ortisban vett át régi *Monitore* cikkeiből részteket.⁸⁶

A politikai szál mellett a társadalmi kritika szerepe is nő párhuzamosan. A bolognai kiadás XVIII. levelében ez T. patricius feleségének reggeli felkiáltkozásában és a nemesség erkölcsi élete züllöttségének rajzában nyilvánul meg. A »turba cerimoniosa e maligna«, mellyel Padovában megismerkedik

⁸¹ Cian, *Prose* I—II. a bolognai és milánói kiadást egymás után közli, azután összeállítja a zürichi és londoni kiadások variánsait (II. köt. 61—99 ll.) Több tévedését Rossi id. cikke igazította helyre (pl. 300 l. jegyz.)

⁸² L. a Jakob Bartholdihoz írott levélben (1808 szept. 29) *Ed. Naz.* XV. 484—485 ll.

⁸³ *Opere*, VIII. 33. l.

⁸⁴ *Uo.* XI. 288. l.

⁸⁵ Levelezése tele van erre vonatkozó bizonyítékokkal. De Robertis (id. mű 71—94 ll.) kifejti, hogy az Ortis adja meg Foscolo egész későbbi költészetének alaphangját. Hasonlóan ítélt Graff, id. mű 20 l.

⁸⁶ V. Rossi, id. tanulm. 296 l.

(XVIII. levél) Jacopo elvonulásra hajlamos természetének nem felel meg. Néhány tudós paduai professzor politikai üldöztetése pedig arról győzi meg, hogy »a hírnév ingerli az üldözőket és az erény gyanút ébreszt a kormányokban... a fejedelmek olyanoknak akarják az embereket, hogy sohase legyenek sem az erény hőseivé, sem kiváló gonosztevőkké«. A XXVII. levélben azután Foscolo egy öntelt, szívtelen, nagyképű nemesi házaspárt mutat be, mely könnyen köt politikai kompromisszumokat franciával, osztrákkal egyaránt, mert nincs meggyőződése.

Ezzel ki is merítettük az első fogalmazás társadalomkritikáját. A másodikban azonban maga Teresa apja is az opportunistá nemes típusa, aki leányát feláldozza, hogy Odoardo, vejeként őt az osztrák üldözés elől megvédje, s egyben vagyoni helyzetét is megerősítse. E meseszál által Jacopo Teresa iránti szerelme egybefonódik a hazafias és politikai szerencsétlenség motívumával. Azonkívül T. patricius és a nem nemes Ortisnak nem adná lányát, mi a társadalomkritikát is szorosan a főtémához fűzi (nov. 20-i levél).

A padovai kacér nemesasszony epizódját itt Foscolo megtoldja egy gyáva nemessel keletkezett lovagias ügyének elbeszélésével, melyből azt a következőt vonja le, hogy »questa galante gentaglia affetta generosità, perchè non ha coraggio di vendicarsi palesemente; ma chi vedesse i notturni pugnali, a le calunnie e le brighe!« (275) A paduai egyetem kritikáját is kibővíti, de személytelenebbé is teszi. (279) S innen emelkedik fel a végleges fogalmazás nagyszerű összefoglaló olasz társadalomkritikájához: »Itáliának vannak papjai és szerzetesei, de nincsenek lelkipásztorai, mert ahol a vallás nem hatja át egy nép törvényeit és erkölceit, a vallás szolgálata csak úzerkedés. Van Itáliának fölös számban nemessége, de nincsenek igazi patriciusai, mert a patriciusok egyik kezükkel védik a republikát háborúban és a másikkal kormányozzák békében, de Olaszországban a nemesek minden dicsősége abban áll, hogy nem cselekszenek és nem tudnak semmit. Végül van népességünk, de nincsenek polgáraink, vagy csak igen kevesen vannak. Az orvosok, ügyvédek, egyetemi tanárok, irodalmárok, gazdag kereskedők és hivatalnokok megszámlálhatatlan serege, ahogy ők mondják, nemes és polgári foglalkozást űz, de nincsen polgári öntudatuk és jogérzékük. Mindenki, aki akár csak kenyeret, akár gazdagságot keres egyéni szorgalmával és nem bír földdel, a nincstelenek közé tartozik; kevésbé nyomorult, de nem kevésbé szolga náluknál. Lehet föld népesség nélkül, de nép föld nélkül nincsen. Itália kevés földbirtokosa tehát mindig a nép láthatatlan ura és parancsolója fog maradni. Nos, csináljunk a papokból és szerzetesekből lelkipásztorokat, változtassuk a nemeseket patriciusokká és a nincsteleneket, vagy legalábbis nagy részüket tegyük vagyonosokká és földdel bírókká...« (286—87).

Ezeknek az orvosságoknak alkalmazására és adagolására vonatkozóan ugyan tele van bizonytalansággal és ingadozással, de demokratizmusa olykor egészen beccariai hangon nyilatkozik meg: »O Lorenzo, lámpával keresgetünk még mindig új okokat a szegény ellen, mert érezzük lelkünkben a jogot, melylyel a természet adott neki, a gazdag vagyonára... Ő törvényhozók, ő bírák, büntessetek: hanem előbb forduljatok meg a köznép kunyhóiban s a fővárosok külrészeiben, és naponként fogjátok látni, miként egy negyede a lakásoknak

fölelbredve szalmájukon, nem tudják, mint elégték ki az élet legfőbb szükségét.⁸⁷

Igaz, hogy ezek a fejtegetései általánosságban vannak tartva és Foscolo parasztszemlélete érzelmesen idillikus marad.⁸⁸

Az Ortistól kezdve emlegeti sűrűn Foscolo, hogy csak azért éli ki magát az írásban, mert a tett útjai el vannak zárva előtte,⁸⁹ mit leveleiben is többször említ,⁹⁰ de ami legszebben a Milanoban 1802-ben kiadott 12 szonett egyikében nyilvánul meg:

a chi altamente oprar non e concesso
fama tentino almen libere carte.⁹¹

Hazafi busongás szinte valamennyiben van; az Isabella Roncionihoz írott szerelmi szonettekben, a kártyaadósság miatt öngyilkossá lett Giovanni fivére halálára, a zacintoi szülőföldjéhez írottakban is, de politikai tartalma csak egynek van köztük, annak, melyet még 1798-ban írt, mikor a »cisalpin Demosthenesek« a latin nyelv oktatását eltörölték; a »Muzsák dajkáját«, kiben már egyedül élt Róma nagyságának emléke, kizárták a középiskolákból.⁹²

A tett azonban nem szűnik meg kísérteni Foscolot egész életén keresztül. Nemcsak hogy nem vonul félre előle arisztokratikus elzárkózással, mikor találkozhat vele, ahogyan ezt Alfieri cselekedte, de mindig kereste rá az alkalmat és demokratikus értelemben viszonyult hozzá.

1802-ben Napoleon örökös konzullá, 1804-ben császárrá lett. 1805-ben az »Olasz király« címet vett fel, s Beauharnais Lajost, sógorát küldte Milanoba alkirálynak, ki mellett Melzi a kancellári tisztelet viseli.

Napoleon Anglia meghódítására készül.⁹³ Itáliában »az olasz történet az adók összeszámlálásában merül ki«⁹⁴, amit a franciáknak fizettek. Foscolo jelentkezik hát a Pino penerális vezetése alatt a vállalkozásban részvételre kijelölt olasz hadtest vezérkarába. De őrnagyi helyett csak kapitányi kinevezést nyer és Murat, aki a Lyoni Kongresszusra írott röpirat miatt haragszik rá, Valenciennesben lerongyolódott, beteg katonákból álló pótkeret parancsnokának teszi meg.⁹⁵ A megalázásnak szánt beosztást azonban becsülettel, katonái iránt való szeretettel látja el egy darabig azután is, hogy erősen nacionalista érzelmű tábornokpártfogója, Pino generális hadügyminiszterré lett és eltávozott a seregtől. Gondoskodik a rühesek gyógyításáról. A börtönbüntetés kitöltése után odakerülő katonaszökevények ellenséges érzületének

⁸⁷ Császár Ferenc fordítása. 1799. febr. 8-i levél. Beccariáról Foscolo — aki tolvaj inasa ellen nem tesz feljelentést — elmondja az anekdotát, hogy szolgáját, aki meglopta, kőpadra akarta vonatni (Isabella Teotochinak. Ed. Naz. XV. 206. l.) A Milanoban elterjedt történetként elmondja ott-tartózkodásakor Byron is egyik levelében.

⁸⁸ Pl. Cian. Prose II. 6. l. és a »vecchierella« története uo. 306. l.

⁸⁹ Cian, Prose I. 279, 285. ll.

⁹⁰ Arese gr.-nőnek: »Ha már nem lehet az ember naggyá a tett útján, kíséreljük meg az irodalommal«. (Ed. Naz. XIV. 236. l.); Albany gr.-nőnek: »Ha cselekedhettem volna hazámért, nem vesztegettem volna időmet az írással.« (Opere VII. 15. l.)

⁹¹ Che stai... kezdetű szonett. Russo-kiad. 125. l.

⁹² Tu nudrice alle Muse... kezdetű szonett. Russo. id. kiad. 110. l.

⁹³ Tarle Jevgenij, id. mű 182—183. ll.

⁹⁴ Lettera Apologetica. Opere V. 538. l.

⁹⁵ Chiarini. Életrajz 124—130. ll.

legyőzésén fáradozik. Ismételten sürgeti calaisi feletteseit, lássák el leron-gyolódott embereit katonai bakancssal, fehérneművel. 1805. február 15-én ezt a jelentést küldi el Theulié divízióparancsnoknak: »Tudom, hogy a csapatok a pótkereteket koldusgyülekezeteknek szokták tekinteni. De akár igaz, akár hamis ez a vélekedés, nem fogom soha túrni, hogy a parancsnokságom alatt álló katonák szegyenkezni legyen kénytelen személye miatt és minden erőmmel az Ön segítségét fogom kérni, hogy betartsák a szabályokat, a katonák fáradozásának jutalmazására és csalástól való megvédelmezésére... Ervényesítse, Tábornokom, tekintélyét, hogy katonáim meg lehessenek elégedve velem, ahogyan én most már meg vagyok velük elégedve.« Szociális gondolkodása és a katonák szeretete helyreállította a fegyelmet.⁹⁶ Theulié egy zeneestélyére való meghívást azzal utasítja vissza, hogy Ortis Jakab nem szenvedheti a szalonzenét, de annál jobban szereti az egyszerű emberek énekeit.⁹⁷ Tudjuk, hogy Zanteban hallott görög népdalokra szívesen emlékezett vissza, s hogy, mint Carducci mondja, emléküik olykor-olykor visszacseng egy-egy költeményében.⁹⁸ De Valenciennesben tartózkodása alatt sem mutat valami nagy francia barátságra, hogy egy internált angol család leányával, Fanny Emeryttel keletkezik szerelmi viszonya, miközben Sterne »Szentimentális utazás«-át fordítja olaszra. Tőle kislánya születik, akivel majd regényes körlmények közt találkozunk vagy húsz évvel későbbben londoni számkivetése alatt, s aki mellette lesz életének utolsó éveiben.

Hajlamosak vagyunk arra is, hogy a közkeletű magyarázattal szemben a kellő hajóhad hiánya miatt csődbe került napóleoni vállalkozás ellen némi gúnyt lássunk Foscolonak e korban írott egyedüli versének, a Montihoz intézett költői levélnek néhány sorában. Mit csinál Foscolo?

Fékezi lovát, hogy ne váglasson Angliába át, melynek partjait messziről üdvözli!⁹⁹

Emberség és jó szív jellemzi Foscolót később is katonáival és az egyszerű néppel szemben való magatartásában. Mikor megszabadul valenciennesi besorozásától, Milánóban mint katonai védőügyvéd működik. »Szánalom és becsület« vezeti egy gyilkossággal vádolt négy gyermekes százados ügyével foglalkozván, másszor pedig a haditörvényszékről siet megírni új bresciai kedvesének, Maria Martinengónak: »Szegény katonáimat mind felmentették. Boldog vagyok virrasztásaimért és fáradozásaimért.«¹⁰⁰ Mindig megvan győződve, hogy a katonai fegyelmet érzelmi ráhatással lehet csak biztosítani: »Il cuore umano è la sorgente da cui s'hanno sempre a derivare argomenti per persuadere o dissuadere i soldati.«¹⁰¹

⁹⁶ Ed. Naz. XV. 36—37, 42—43, 47, 51, 56—57 ll.

⁹⁷ Uo. 87 l.

⁹⁸ Carducci, Opere XIX. köt. 278—79 ll.

⁹⁹ 8—11 ss. Russo-kiad. 132 l. — Nem igen szoktak a tengerpart puha fövényén nyargalni úgy, hogy a hullámverés a ló lábát érje. — Russo is így magyarázza a helyet.

¹⁰⁰ Ed. Naz. XV. 144, 209 ll. — Marzia kocsisának fiát; egy jó szakmunkást juttat álláshoz (uo. 272; XVI. 524—25 ll.); Pietro-inasa anyját segítyezi (Opere VII. 95).

¹⁰¹ Sritti militari. Id. kiad. 85 l.

Mégis Foscolo néhány sommás megjegyzése alapján akadt irodalomtörténész, aki tagadta Foscolo demokratizmusát és főleg Parini klasszicizáló ízlésében írt legszebb és leghíresebbé vált költeménye, a Sepolcri (1806) alapján művészetének arisztokrata-voltát hangsúlyozta.¹⁰² Irt Foscolo már előtte ugyanebben a modorban két ódát: egyet Genovában Luigia Pallavicini lovaszerencsétlenségéről (*A Luigia Pallavicini caduta da cavallo*, 1800); a másikat Antonietta Fagnani-Aresehez felgyógyulásakor (*All'amica risanata*, 1802), melyekben ugyanolyan könnyedén mozog a görög hitrege meséi közt, mint a szintén görög eredetű André Chénier a maga költeményeiben. De a benünk ünnepelt görög szépségeszmény nem felejteti el vele a másodikban, hogy Bellona most sisakját és pajzsát az Anglia elleni támadásra készíti elő.¹⁰³ A Sepolcri-nak pedig van az egész néphez szóló haladó, biztató mondánivalója, melyet jól meglátott már Császár Ferenc, mikor 1844-i olaszországi útján a pisai campo santon bolyongva Foscolo »A sírboltokról« írott költeményére emlékszik, melyet itt szemelvényekben, később »Olasz költőkből« című kötetében teljes egészében lefordít:

*A küpressz-árnyban s a könnytől üdített
Hamvvedrek éjén a halálos álom
Talán kevésbé kínos?*

»Vajha ide írhatnám minden szavát — lelkesedik —, hogy hatná meg a keser-édes hang keblét honfiaiimnak, kik olly könnyen feledik és feledtetik nagy és kedves elhunytait, kiknél olly későn ébred a tisztos sírhalmokról gondoskodás... Ha tőlem függne, itt kezdeném a nép nevelését: a temetőkön.« S idézi a sírok inspiráló erejére vonatkozó sorokat:

*Nagy tette gyűjti a hős kebleket
A hősök hamvát rejtő sírveder,
S melly befogadta azt, szentté, kiessé
Avatja a helyt a bús vándoroknál.¹⁰⁴*

A reformkorban és az abszolutizmus alatt volt mondanivalója Foscolónak az Ortison és Sirokon keresztül, a magyar néphez is.

Ismeretes, hogy az osztrák kormány már 1768-ban elrendelte, hogy a temető távol kell, hogy legyen a várostól vagy lakott helytől, s hogy Napóleon 1804. jún. 12-én Franciaországban és 1806. szeptember 5-én a Saint Cloud-i rendelettel újra rendezte a temetkezések ügyét. Young, Parnell Éjszakái, Hervey Sírjai, Gray Elégiája egy falusi temetőről akkoriban közismertek voltak Itáliában. De e műfajnak volt egy újabb francia szociális tartalmú ága is, melyet Legouvének a párizsi akadémián 1797. okt. 6-án felolvasott és 1801-ben kinyomtatott költeménye indított el, s melyet 1806-ban Delille »Imagination« című költeménye követett. Mindkettő a sírok elhanyagoltsága, a nagy embereknek holtukban való meg nem becsülése —

¹⁰² E. Santini, id. cikke. Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt (1937), 103 l. Politikai szereplését is antidemokratikusnak mondja, sőt az Ortisban sem talál demokratikus elemeket!

¹⁰³ 70—72 ss. Russo-kiad. 103. l.

¹⁰⁴ Császár Ferenc, Utazás Olaszországban. Budapest, 1844. II. köt. 103—106 ll. — Olasz költőkből 39—42 ll.

»auprès des scélérats gît l'homme vertueux«, panaszolja Legouvé —, a temetések dísztelensége ellen szólal fel és a síremlékek nemzetnevelő értékét emeli ki.

Foscolo átveszi tőlük, néha határozott szöveg-reminiszcenciákkal, a szociális tartalmat¹⁰⁵ s a Csokonaink »Lélek halhatatlanságáról« írott versével is rokon felvilágosodott látásmódot. De aktuális politikai élt ad költeményének, mikor Napóleont teszi felelőssé Parini sírjának elfeledettségéért (51 kk. ss.) és mikor gúnyolja a Napoleon által Itáliában létesített választói testületek hármas — tudósok, nemesek, kereskedők — rendjét.¹⁰⁶ Talál módot arra, hogy megbélyegezze az Itáliát megszálló kapzsi hatalmakat, mi Napoleonra értendő titokban.

S az olasz hősi ellenállásnak szólnak a Hektorhoz intézett zárósorok is:

*E tu onore di pianti, Ettore, avrai
ove fia santo e lagrimato il sangue
per la patria versato, e finchè il Sole
risplenderà su le sciagure umane* (292—295. ss.).

Garibaldi azt tartotta, hogy e négy sor különösen sokat tett az olasz hazafias érzés felélesztésére és ébrentartására.

A francia pénzen megjelenő *Giornale italiano*-ban Guillon meg is támadja mindjárt megjelenése után a költeménynek Parini sírjára vonatkozó részét (1807. jún. 22.),¹⁰⁷ mi Foscolo irodalmi s egyben politikai szatírái ellentámadásának kiindulópontjává lesz.

Aimé Guillon Foscolót a valóság meghamisításával vádolja, holott ő úgy érzete, hogy mindig, még legelvontabb költeményében, a Grazie-ben is ragaszkodott az igazsághoz. Ezt a nagy költeményét, melyben egész életnézetét akarta összegezni, 1803 és 22 közt írta, de már első, 1796-os tanulmányi tervében megvan a csírája, míg magja 1812—13-ban keletkezett, de végül is töredék maradt.¹⁰⁸

Célja: vígasztalni az idegen elnyomatás alatt szenvedő nemzetet. A vígasztaló Szépség fantáziaképei közt azonban újra meg újra felmerül a szomorú valóság képe. 1812 után Itália megint hadszínterré lett, mely testvérek csontjait követeli áldozatul.

Az I. himnuszban Eleonora Nencini, a firenzei kedves a zene és dal vigaszát képviseli. A II.-ban a bresciai Cornelia Martinetti a költészet vigaszával jön. Az olasz irodalom történetének költői összefoglalását kapjuk itt

¹⁰⁵ L. R. Belvederi, id. mű 45. l. — V. Cian, Per la storia del sentimento... Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. Nem kívánunk kitérni a Foscolo szokása szerint több részletben, hosszabb időközben írott költemény tárgyi hátterére, az Ippolito Pindemonti sírkölteményéhez való viszonyára, valamint e kérések körül kifejlődött polémiaira sem.

¹⁰⁶ Tarle, id. mű. 116 l.

¹⁰⁷ Garibaldi ítéletét id. Bulfaretti, id. mű 233 l. — Guillon támadásáról l. Chiarini, Eletrajz 180 l.

¹⁰⁸ Bulfaretti, id. mű 362 l. — Először Orlandini adta ki az Opere IX. kötetében (195—274 ll.), de a kiadás helytelen szerkesztési elveivel a töredékeket önkényesen befejezett művé komponálva. A hibát Chiarini ütötte helyre az Opere XII. kötetében (305—435 ll.), a töredékeket sorjában, mint olyanokat, közölve. Ezt teszi Russo is az általunk idézett kiadásban (160—262 ll.).

a nemzeti szempont kiemelésével. Magában a nimnuszban azután a milánói Maddalena Bignami, a tragikus sorsú asszony, ki érte öngyilkosságot kísérelt volt meg, a tánc vigaszát hozza. De itt is felmerül a tudat, hogy Itáliát ismét oly háború fenyegeti (1813. júl.—aug. hadi készülődései), hogy nincs benne város, hol a Gráciák oltárához járulhatna Jenő alkirály felesége, Amalia Augusztia bajor királylány, hogy hattyúáldozatával megköszönje az isteneknek, hogy urát az orosz hadjárat veszélyeitől megmentették. A hattyú részletes leírása szinte szóról szóra Buffon munkájából van véve,¹⁰⁹ annak bizonyosságául, milyen konkrét képekkel dolgozik Foscolo fantáziája. A áldozattal Foscolo beleszővi az alkirályné és az alkirály dicséretét. S jellemző, hogy Jenő alkirály valóban kitűnő helytállását akkor, mikor a sereget, melyet Napóleon és az opportunizmus hőse, Murat nápolyi király elhagyott, az Elba mögé vezette vissza és az orosz támadásnak ott ellenállt (Inno II. 561—65 ss.), Ulissesnek Ajace dicséretére mondott szavaival dicsőíti, miket abból a drámájából írt át (549—560 ss.), melynek előadását és kinyomását épp az alkirály tiltotta el a benne Napóleonra magyarázott célzások miatt. (Ajace III. fv. 3. jel. Opere. IX. 79. l.)

Ajace

Az *Ajace* előadása a Scalaban 1811 december 11-én volt. A betiltás két nappal későbből van keltezve. A közönség ugyanis Agamemnonban, aki egész Görögország uralmára vágyik, Napóleonra; a ravasz Uliszeben Fouché rendőrminiszterre; a lázadó Ajaceben a Napóleon által félretett Moreau tábornokra vélt ismerhetni. Kétségtelen, hogy Foscolónak igaza volt, mikor — nemcsak azért, hogy a cenzorokat mentse — mindig erélyesen tiltakozott az ellen, hogy az *Ajacet* kulcsdrámaként értékeljék,¹¹⁰ de az is bizonyos, hogy *Ajace* történetében nem egy célzást rejtett el a napóleoni uralom ellen. A darab aktuális értelméről maga tesz bizonyosságot, mikor öt évvel később Londonból azt írja, hogy »az *Ajace* olyan szenvedélyeket ébresztgetett, melyek most Itáliában halottak és nevetség tárgyai: alig adtak nagy-lelkű életjelt magukról, mikor a darabot írta, de a szívek immár halottak ama szenvedélyek számára.«¹¹¹ S nem világos-e a célzás a Napóleon seregében értelmetlenül küzdő olasz ifjúságra, mikor Calcante főpap, kiben az egykorúak VII. Pius pápa a'akját vélték felfedezni,¹¹² így fakad ki Napóleon ellen:

*A traverso le folgori la notte,
Trassero tanta gioventù che giace
Per te in esule tomba, e per te solo
Vive devota e morta?*¹¹³

A polgári irodalomtörténetírás tagadja, de világos, a darabnak propagandisztikus szándéka és titkos Napóleon-ellenes éle. S Michele Leoni így számol be Genovából Foscolónak a betiltás hatásáról Párma-Ancona-i útazása kapcsán: »Mi történt az *Ajaceval*? Mit mondanak, mi fog történni?

¹⁰⁹ L. Russo jegyzeteit, id. kiad. 232. kk. II.

¹¹⁰ Ed. Naz. XVI. 547—48, VIII. 248, 294; Opere VIII. 294.

¹¹¹ Opere VII. 159.

¹¹² Antona-Traversi, id. mű III. 45—46.

¹¹³ *Ajace* II. fv. I. jel. Opere IX. 65 l. Ezt Foscolo be is ismeri a *Lettera Apologetica*-ban. Opere V. 531 l. — Pecchio leírása: Antona-Traversi III. 28, 59.

Olvasta? Láttá előadását? Oh, de boldog! Ezek a kérdések hangzottak fülembe mindenütt, ahol egy kicsit megálltam, de még a postakocsiban is. Egy verssort elmondani belőle felért egy búcsúosztással.¹¹⁴ A hazafiasan gondolkodó kortársak tudták, miről van szó.

S tudták azok is, akik két évvel később Bolognában Foscolo másik tragédiáját, a középkori tárgyú Ricciardát látták megbukni Foscolo büszke önfejlése miatt, mellyel nem volt hajlandó a közönség követelésére a függöny előtt megjelenni, hogy mit kell érteni ott a két vadul vetélkedő testvér, Guelfo és Averardo párbeszédén a II. felvonás 3. jelenetében.¹¹⁵ Averardo itt Itália szeretetéről beszél, de az ádáz Guelfo így vág vissza:

*Amor d'Italia? A basso intento è velo
Spesso: e tale oggimai s'è fatta Italia,
Ch'io, non che dirmi suo campione, e inulto
Lasciar per essa d'un mio figlio il sagnue,
Io sdegnerei di dominarla, ov' anche
Sterminar potess'io tutti i suoi mille
Vili signori, e la più vil sua plebe.*

S Averardo machiavellii biztatása is a kortársaknak szól, bizonyos módosítással:

*...co' pochi magnanimi terremo
I molti e dubbi itali prenci a farsi
Non masnadieri, o partigiani, o sgherri,
Ma guerrieri d'Italia. Ardua è l'impresa,
E incerta forse; ma onorata almeno
Fra la rovina; e degli antichi al nome
L'età future aggiungeranno il nostro.*

Korholást és programot jelentenek e szavak a kortársak felé. Nem hiába félt Foscolo a darab előadása előtt attól, hogy megint célzásokat fognak benne találni,¹¹⁶ s nem tartjuk meglepőnek, hogy a tragédia csak erősen cenzúrázva jelenhetett meg azután olykor vidéki színpadokon, 1820-i londoni kiadását pedig, melyet Itáliában azonnal utána nyomtak, az osztrák kormány is sietett betiltani.¹¹⁷

Az Ajace-ből vett szavak Beauharnais Jenő alkirály dícséretére tehát némi titkolt maliciát takarnak.

¹¹⁴ 1812. máj. 11-i levél. Opere VIII. 385. Az Ajace csak 1829-ben jelent meg Nápolyban és épp az a Lampredi adta ki, aki legbuzgóbb volt a darab titkos értelmének felfedésében és feljelentésében. Donati id. mű 81 l. — A kiadás valószínűleg sűgőpéldányából történt. Szarvashibáiról l. G. A. Martinetti, Sul testo delle tragedie di U. Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. XXIII. köt. (1894) 220—225 ll.

¹¹⁵ Opere, IX. 129—130 ll.

¹¹⁶ Teotechi-levelek, id. kiad. 84 l. — Foscolo, Opere VI. 478, 492, 510—13, 569, VII. 98 ll. A róla írott egykorú kritikák: Antona-Traversi III. 143 kk. ll.; Ed. Naz. VIII. 374—75 ll.

¹¹⁷ Opere, VIII. 578; Antona-Traversi III. 154—55 ll.

A harmadik Himnuszban Foscolo a Casti Animalis parlantijában is szereplő mesés Atlantis szigetre vezet, melyben a kor Plátó alapján az európai kultúra bölcsőjét látta (III. 85 kk. ss.). Azonban megint csak felmerül benne a hatalomra éhes Napóleon alakja, aki minden kihívás nélkül megtámadta az orosz népet, bilincset készítve számára, de csak gyászt szerzett a magáéinak.

Foscolo egész életnézetét, természetesen mitológiai képekben megnyilvánuló fantáziáját öntötte ebbe a költeménybe. Képzelet és valóság, volt kedvesei és antik Gráciák, egy Zante-szigeti mesevilág és a közvetlenül őt Itáliában környező életvalóság egyesülnek benne. Az I. himnusz gyönyörű üdvözlete Zacintonak (48 kk. ss.), szülőhazájának szól, s a III. himnuszban hasonló lírai költeménnyé emelkedik elbeszélése: szerelmi vallomássá Maddalena Bignami-hoz. Itt az már nem Grazia, de szíve hölgye. A Grazie is tele van tehát a költő érzelmi valóságának és benne az egykorú Itália politikai állapotainak tükrözésével.

Mikor az utóbbival szemben bíráló magatartása különösen elkeseredetté lesz, szatírárt vagy kis gúnyos epigrammát ír. Különösen az udvar szolgálatában álló és azt meghunyászkodóan kiszolgáló irodalmat nem szenvedhette. Valóságos szervezett gárda volt ez, mely Agostino Paradisi gróf vezetésével¹¹⁸ egy gombnyomásra szolgáltatta az ilyen vagy olyan alkalomhoz illő hízelgő költeményeket, dicsérő ódákat. Te deum! Kiált fel Foscolo egy epigrammájában. Megszületett a »római király«! Monti — aki az »Il bardo della Selva Nera«-ban (1806) dicsőítette Napóleont — ír majd ez alkalomból ódát, Luigi Lamberti szonettot, Rossi drámát; Giuseppe Bossi, a hivatalos festő s egyben költő, vásznon örökíti meg, de ő maga csak ezzel a »strambotto«-val áldoz. Külön külön is megcsipkedi őket¹¹⁹, nem kímélve öreg mesterét, Cesarottit sem, mikor ez a »Pronea«-val beáll a dicsérők karába, s vele anyagi előnyöket, érdemrendet arat.¹²⁰ Elvi ellentét is állt fenn közte és az írói érdekszövetség között. Foscolo költészetében a szabadság mellett foglal állást forma szempontjából is; az utóbbi tagjai a szabályokon lovagolnak. Egyiküket Foscolo azzal gúnyolja, hogy inkább a »rossz halált« választotta, semmint, hogy megsértette volna a szabályokat.¹²¹

Nagyobb szatírái közül csak kettőben nem fogyott ki a lélekzete. A többi, négy sermone és egy capitulo, töredék maradt. Az elsőben felpanaszolja, hogy a katonaköpenyre, szintén katonatiszt Giulio öccsére és szegény édesanyjára való tekintet nem engedi meg neki, hogy nyíltabban szóljon, de majd ha öreg lesz...

Most a sas-Octavius uralkodik és Róma nem hazája többé a rómaiaknak. De a gyávák és vakok mindig vonzzák a tiranusokat, s legjobb, ha ilyesmikről csak suttozva beszél az ember!¹²²

¹¹⁸ Ellene írt epigramma Opere IX. 190 l.

¹¹⁹ Opere, XII. 477—79 ll. — Feletteseinek megbízásából azonban le kellett írnia az ünnepi alkalomból 10 000 katona részére 30 000 néző jelenlétében rendezett bankett lefolyását, ami párhuzamba állítható Parini népünnepeleírásával. Ed. Naz. VIII. köt. 339—343 ll.

¹²⁰ Opere, IX. 190 l.

¹²¹ Uo. XII. 477—79. ll.

¹²² Uo. IX. 176 és XII. 438—442 hosszabb változata. L. az első capitulo bevezetését is: uo. IX. 191—192 ll.

A szatíratöredékek arra mutatnak, hogy az ingadozó — »Nappal ateista, éjjel a gyóntató szakállát imádó« — ingatag magatartást,¹²³ a Napóleon által meghonosított spiclirendszert, a nők franciás divatörületét akarta gúnyolni s Alfierivel vallotta, hogy ilyen időkben kár a népeiséget új rabszolgákkal szaporítani.¹²⁴

A politikai, társadalmi és irodalmi szatíra Foscolo életművének jelentős részét képezi. Persze ezt a polgári irodalomtörténet nem ismeri el igazi, »tisztá« költészetnek. »Già la satira, in genere, ben di rado riesce ad esser poesia — írja pl. Citanna Foscoloval kapcsolatban¹²⁵ ... La satira ... può esser arte solo a patto che non riveli altro fine che quello meramente estetico, vale a dire quando è rappresentazione di tipi ... « Foscolo szatírái mostoha sorsban részesültek.

A polgári szentimentális mellett Foscolo fejlődése során mindinkább ez a szatirikus hajlam jut érvényesülésre. Werther mellett don Quijote. Ő maga, aki Cervantes rajongója, »bús képű lovag«-nak érzi magát, aki egy politikai ábrándképért, Itália-Dulcineájáért küzd szélmalom-harcokat. Ortis, egy antik grammatikus nevét véve fel, Didimo Chiericoba változik, aki Sterne »Szentimentális utazás«-ának művészi fordításában keres menedéket. »Szeretem az irodalmat, és nevetek rajta — írja egyszer —; megbecsülést mutatok a tudomány iránt és nevetek rajta. Talán csak hazámat szeretem melegen, vakon ... A szeretet hevében írok, de a toll olyan eszköz a kezemben, melyet csak annyiban értékelek, amennyiben fel tudja ébreszteni másokban azt a szerelmet Itália iránt, amit lelkemben érzek ... «¹²⁶

Foscolo igen komoly erudícióval rendelkezett, miben kitűnő emlékezőtehetsége nagy segítségére volt. Az antik és olasz irodalomban, a felvilágosultság filozófiájában — de Kant iránt is érdeklődik — való tájékozottsága igen tekintélyes.¹²⁷

¹²³ A vallás részére legföljebb unalmat űző illúzió (Frammenti su Lucrezio, Cian, Prose I. 195—205 ll.), de az államnak kell, hogy alárendelve legyen. A plébánosok legyenek megfelelően fizetett állami hivatalnokok, házasodhassanak, szűnjenek meg misztikus szertartásokat kiszolgáltatni, úgyhogy »minden polgár pap és minden pap polgár legyen«. Vallási felfogására jellemző az, hogy Samuel Carter Hall — aki 20 éves korában egy ideig titkára volt Londonban — ezt írja róla 1883-ban megjelent emlékirataiban: »Foscolo nem hitt semmiféle „első ok“-ban, nemcsak megváltóban, de teremtőben sem ... Emlékszem, hogy egy ízben rámutatott az asztali lámpára és azután a mennyezetre, így szólva: Látja azokat a rovatokat? Ami nekik ez a lámpa, az a maga számára isten.« Id. Viglione, id. mű 78 l. — Inasának halálfélelmével kapcsolatban l. Ed. Naz. XV. 251 l.; Teotochi-levelezés id. kiad. 42 l.

¹²⁴ Opere, XII. 443—461 ll.

¹²⁵ Citanna, id. mű 78—82 ll.

¹²⁶ Ed. Naz. XVI. 121 l. Grassinak, Torinóba írt levél.

¹²⁷ L. V. Cian id. cikkét »U. F. erudito« (1907) és Donadoni id. könyvét (1910), melyek megváltoztatták azt a felfogást, mely Foscolóban elsősorban változatos szerelmek hősét, sőt csak azt látta és kutatta egészen kivételesen szép szerelmi levelein keresztül. Ezek majdnem mindig irodalmilag művelt asszonyokhoz szólnak. Háromnak közülük híres irodalmi szalónja van Velencében (Isabella Teotochi), Bolognában (Cornelia Martinetti), Firenzében (Albany gr.-nő, de ez nem szerelmi tárgyú levelezés), melyet idegen írók, művészek Olaszországban jártukban mindig felkeresnek. Antonietta Fagnani-Aresevel, aki jól tud németül, a Werther akarja újra lefordítani az Ortis művészi stílusában. Még Angliában is állandó szükségét érezte szerelemnek, barátságnak. Irodalmi művei kedveseivel, barátjaival folytatott társalgásban alakultak ki (pl. a Sepolcri; l. Chiarini, Életrajz 387 l. is). Azután

A Callimachus-Catullus költeményéhez írott *Commentario alla Chioma di Berenice* (1803) kezdetben talán komoly filológiai tanulmánynak indult. »Veszedelemesebb« írások elől akart általa szabadulni, mint Niccolini-barátjának a bevezetésében írja. Négy hónapi munkával teljesen beleélte magát a filológus adatot imádó gondolkodásába s tanulmánya munka közben csak félig szatírája az ő nagy és messzi ágazó forráskutatásuknak, idézetkeresésüknek; csak a végén lesz teljesen azzá, mikor így ábrándítja ki meglepett olvasóját: »Ha készpénznek vettél mindent, amit írtam, rosszul tetted: valóban ritka dolgokat mondtam el itten, sokat tréfából, nem keveset se nem komolyan, se nem nevetségből... Most itt a szemüveg, amivel megkülönböztetheted őket... Azt hiszem úgy írtam, ahogyan valami pedáns híresség, görög-tudós vagy könyvtáros írt volna: mert többé kevésbé ezek ugyanaz a koponya különböző keblekben... Úgy tele van a fejük abc-kel és idézetekkel, hogy eszük oda is behatol, ahol a szívnek kellene lennie...« Azért írja a tanulmányt, mert az egy évvel korábban megjelent teljes »Ortis«-ban kritikusi kifogásolták, hogy az sok gondolatot merít Marcus Aureliusból s máshonnan a forrás megjelölése nélkül. Most aztán meg akarta mutatni, ha csak arról van szó, tud ő is források alapján filológiai munkát végezni és bőven citálni, ha nem regényt ír, melyben az érzelmek kell, hogy uralkodjanak.¹²⁸

Első Milánóba érkezésekor valami könyvtárosi állásért folyamodott, de csak 1809-ben sikerült rövid időre a katonai pályánál neki megfelelőbb foglalkozást találnia. Mire azonban megtartja székfoglaló előadását a pavai egyetem ékesszólási katedráján, azt a napóleoni kormány az olasz királyság valamennyi hasonló tanszékével együtt már el is törli.¹²⁹ Benne a francia felvilágosodással és annak történetellenes racionalizmusával szemben vicoi elveket vall, melyek e tanítványaihoz intézett biztatásban összegezhetők: »O Italiani, io vi esorto alle

írta le őket, rendszeren több fogalmazványon keresztül tömörítve, ahogy ő mondja, »lakonizálva« mondanivalóját (Opere, VIII. 36, Chiarini, Életrajz 387 l.). Abból a tényből, hogy ilyen munkatársi szerelmet nem igen találhatott a polgárasszonyok között, Foscolo demokratikus érzésmódját kétségbe vonni, helytelen. A bankárfeleség, Maddalena Bignami és az Alfierivel egykor Sienában jó viszonyban levő kereskedőcsalád leánya, a meghatóan hűséges Quirina Magiotti Mocenni, »Donna gentile«-je, kivételek. (Az idézettekén kívül I. Michaela Saponaro, Vita amorosa ed eroica di U. F. Miláno, 1940.) Levél Arese grófnőnek, aki hirtelen haragjában elbocsátotta egy régi inasát: »vigyázz, hogy egy kis feudalizmus vagy düh ne követtessen el veled igazságtalanságot«. S Ambrogio marad. (Ed. Naz. XV. 282 l.) Levélírói szenvedélyének is ez a nyitja: »minden postával írok, részben, hogy magamat kielégítssem...« (Ed. Naz. XV. 276 l.); »haszontalan és hideg leveleket írni olyasvalakinek, aki csak szórakozásból felel, olyan luxus, ami nem az én esetem« (uo. 352—53); »nem tudom, azért írok-e, hogy elhessegessem szomorú gondolataimat, vagy hogy orvosságot találjak az unalomra. Ha nem csinállok semmit, rosszabbul érzem magam, mint a szegény ember, aki várja a váltólázatot.« (Uo. XVI. 152 l.) A levél már irodalmi mű is számára. 1802-ban Milánóban az Arese-szerelem idején, Svájcban a Pestalozzi- és Londonban a Calliroe-szerelem kapcsán állandóan kísérti a terv, hogy levelei alapján új regényben fesse a maga érzelmi életét. E törekvés olykor befolyással van szerelmi történetének alakulására.

¹²⁸ Cian, Prose II. 228, 337—339 ll. Ciannak is az a véleménye, hogy a cikk komoly filológiai tanulmánynak indult. L. Foscolo erudito, id. cikk 9 l.

¹²⁹ A tanszék eltörléséről l. »Della letteratura italiana«, Opere, XI. 299—300 ll. — A »Dell'origine e dell'ufficio della letteratura« c. székfoglalóját és előadásainak szövegét l. Ed. Naz. VII. 3 kk. ll. s róluk I. Sanesi id. cikkét, valamint E. Santini bevezetését az Ed. Naz. VII. köt.-hez.

storie!»¹³⁰ Láttuk, hogy Lomonaco útján ismerkedett meg vele. Már a Chioma di Berenice-ben vallotta a nagy nápolyi filozófussal, hogy a mitológiában és »a népek teológiájában el vannak mindég rejtve politikájának és erkölcsi felfogásának alapelvei«,¹³¹ s ugyanott annak »corso e ricorso«-elmélete alapján Danteról úgy beszélt, mint a visszatért barbár kor alkonyulásának költőjéről.¹³² Most ismételtlen kiemeli, hogy »az irodalmi vizsgálat alapja mindig a történet kell, hogy legyen«,¹³³ mert a mindenkori társadalom szükségszerű megnyilatkozását kell benne látni. S Foscolo szívvel-lélekkel tanár, nem úgy, mint elődje, Monti, aki csak immel-ámmal látta el katedráját és sietett a kényelmesebb udvari történetírói állásba menekülni tőle. Előadásai lelkesítő hazafias szöveget az ifjúsághoz, melyet — ha ki is adta nyomtatásban prolusióját — a napóleoni kormány annál kevésbé láthatott szívesen, mert Foscolo minden baráti rábeszélés ellenére sem volt hajlandó az akkori szokás szerint miniszterekhez folyamodványt írni,¹³⁴ hogy jelenjenek meg első előadásán és ünnepélyes bemutatkozását a császár dicséretével kezdeni, mit egy mellékmondatba rejtett bókkal intézett csak el.¹³⁵

Az író hivatásáról, ki nem pénzért és nem dicsőségért dolgozik, magasztos eszményképet fest, Parinit állítva követendő példaként hallgatói szeme elé. De a tudós Voltát leszámítva kartásai aligha értették meg. Egy későbbi cikkében Foscolo sötét képet fest az egyetemi oktatás tudományos és erkölcsi színvonaláról. Carminati orvosprofesszorra a kormány olyan elmaradott kézikönyv előadását akarta rákényszeríteni, amit ez nem volt hajlandó elfogadni. Piccioli prof. erkölcsi előéletét nem vizsgálták meg kinevezése előtt. Brunaccit az elégedetlen diákok lekergették a katedráról, egy másikat világos nappal megvertek; egy harmadik nyíltan sétál szeretőjével, egy negyedik óráin diákjainak folytonosan panaszkodik nyomoráról; az ötödik irodalmi munkára előleget vesz fel, de esze ágában sincs a munkát elvégezni...¹³⁶ Csak azt tartja Foscolo nyereségnek, hogy Napóleon kiküszöbölte a papi embereket a közoktatásból, »e dis-trusse una selva popolata di mostri che da più secoli frapponavano, dividendo la vostra mente dalla mente della nazione«, mit azonban az olaszok épp oly kevéssé tudtak hasznukra fordítani, mint az egyetemi hallgatók katonai oktatását, melynek rövid paviai szereplése alatt épp ő volt a vezetője. Pedig »parevami che quattro o cinque anni della loro educazione militare accademica, ove fosse stata procurata da letterati cittadini (akik értenek a nemzeti propagandához,) avrebbe popolato il regno d'una generazione di cittadini guerrieri«.¹³⁷

A kormányhű írók köre ekkor már növekvő ellenszenvvel nézte Foscolo elzárkózását s Monti is ellenségei közé állt. Azt híresztelték, hogy megnyitó előadása tele volt plágiummal.¹³⁸ Vicói retorika-ellenes elvei, az ékesszólás olyatén való felfogása, hogy az a szenvedélyek kifejezésének tana, tehát volta-képp irodalom- és nyelvtörténet, valóságos époszi invokációval kezdődő be-

¹³⁰ Ed. Naz. VII. 34 l.

¹³¹ Cian, Prose II. 262 l.

¹³² Uo. 268 l.

¹³³ Ed. Naz. VII. 73 l.

¹³⁴ Ed. Naz. XV. 22. l.

¹³⁵ Sanesi, id. cikk 427 l. jgyz.

¹³⁶ Ed. Naz. VII. 187—193 ll.

¹³⁷ Lettera Apologetica. Opere, V. 513—514 ll.

¹³⁸ Teotochi-lev., id. kiad. 61—62 ll.

mutakozásának emelkedett költői stílusa sem tetszett nekik.¹³⁹ A Crocegentilei filozófia is a legnagyobb zavarban van Foscolo erősen materialista jellegű gondolatának és politikai elveinek értékelésében.¹⁴⁰ Nem tudnak pl. mit kezdeni Foscolo ilyenfajta kijelentéseivel: »A természet nem akar egyebet mozgásnál, tűznél, sűrűlódásoknál az emberek között, szóval szenvedélyeket, s minél inkább összeütköznek, egybevágnak, összeforrnak, annál inkább nő a társadalom mozgalmassága, termékenysége és gazdagsága...«¹⁴¹ Kétségtelen, hogy a történeti kritika, az esztétikai stílusvizsgálat vele veszi kezdetét és hogy, mint tudós, egy általa tervezett olasz nagyszótárra vonatkozólag is olyan elveket fejt ki, melyek ma is megszívlelendők.¹⁴²

A Homeros-fordítással szemben igen magas igényekkel lép fel. Szinte egész életében küzdött az Ilias hű s egyben költői tolmácsolásával, anélkül, hogy részletek és töredékek megvalósításánál többre jutott volna. 1816-ban azt írja, száz évre volna szüksége, hogy elkészüljön.¹⁴³ Monti, Lampredi, Ippolito Pindemonte gyorsabban dolgoztak. S mikor ő, ki magával szemben mindig őszinte kritikát sürgetett,¹⁴⁴ Pindemonte Odyssea-fordítási próbájával kapcsolatban 1810 májusában polemizáló hangon mondja el véleményét a kérdéstről,¹⁴⁵ megharagudtak rá. De cikkének néhány oldalvágása a milánói sajtó komolytalan irodalomkritikája és a nyomdászok önkényeskedése ellen, vihart támasztott. Az újságírók — mondja — »a csiganyálkát is ezüstnek nézik és náthás orral sok író parókáján babérszagot éreznek«; a nyomdászok egynémelyike még olyan klasszikus író stílusába is belejavít, amilyen Alfieri.¹⁴⁶ A cikkekre névtelenül Ugo Lampredi a *Corriere Milanese* máj. 16-i számában mint újságíró, és N. Bettoni, Foscolo eddigi bresciai kiadója, mint nyomdász külön füzetben válaszol »*Alcune verità*« címen. Utóbbiról a Pezzi szerkesztése alatt álló hivatalos »*Corriere Milanese*« jún. 14-i számában ad hírt s még »*Alcune nuove verità*«-t csatol hozzá a vitát személyes térre terelve.

Foscolo Lampredi cikkére irodalmi szatírával, a *Ragguagli d'un adunanza dell'Accademia de' Pitagorici*-vel válaszol.¹⁴⁷

¹³⁹ E. Santini, *Poesia e lingua...* id. cikk. — Donadoni Chateaubriandéhoz hasonlítja Foscolo költői prózáját.

¹⁴⁰ L. Eva Zonā id. cikkét (1914) és U. Rivarola id. füzetét.

¹⁴¹ Ed. Naz. XVI. 151 l.

¹⁴² L. 1812. aug. 27-i levelét Schulthesiushoz. *Opere* VI. 422—428 ll. A katonai irodalom területén is jelentős működést fejt ki. Montecuccoli műveit adja ki és értekezést ír a Sz. gotthárdi csatáról, amihez az szolgáltatott alkalmat, hogy Napóleon győzelmét a magyar nemesi felkelők felett katonai körökben és a sajtóban Montecuccoli e győzelméhez és jelentőségéhez hasonlították, mert Győr német nevét (Raab) összetévesztették a Sz. Gotthárd fellett foolyó Rába folyóval s azt hitték, hogy a két csata ugyanazon a helyen folyt le. Foscolo felvilágosít a tévedésről, de bennünket azután Zrínyi révén egészen más emlékek fűznek az ütközethez! — Machiavelliről írandó tanulmányhoz is gyűjtött anyagot Foscolo.

¹⁴³ »Esperimento di volgarizzazione di Omero.« Brescia, Bettoni, 1807. — *Opere*, VII. 168 l.

¹⁴⁴ Teotochi-lev. 33,76 ll.

¹⁴⁵ »Intorno alla traduzione dei due primi canti dell' *Odissea*« a Rasori »*Annali di scienze e lettere*« c. újonnan megindult folyóiratában jelent meg. Chiarini, *Eletrajz* 215 l. Kiadva: Ed. Naz. VII. 197—230 ll.

¹⁴⁶ 215—16, 220—225 ll.

¹⁴⁷ Ed. Naz. VII. 231—281 ll.

Foscolo ugyanis *Odyssea*-cikkének egy jegyeztében tréfásan célzott egy Milánóban valóban létező baráti körre, melybe ő is beletartozott,¹⁴⁸ s mely küzdve a megvásárolható irodalom ellen, lenézte az anyagi előnyök után törtető kar-társakat. Lampredi válasza ennek az »akadémiá«-nak állítólag május 10-én tartott üléséről készült beszámoló képében támadta Foscolo *Odyssea*-fordítá-sokról írott cikkét. Foscolo viszontválaszát úgy állítja be, mintha ugyanez az akadémia május 15-én megtárgyalná soha meg nem tartott ülésének apokrif Lampredi-féle jegyzőkönyvét.

»Kiadok egy regényt — írja már május 25-én — Swift, Sterne, Don Qui-jote, Plátó dialógusainak, szóval magam sem tudom kinek a modorában. De az irodalom örültjeit és csalóit tárgyalja, ahogyan Swift a filozófusokat, Sterne az utazókat, Cervantes a kóbor lovagokat és Platon az ó szofistáit... Ezren érzik majd magukat általa sértve, s fognak kiabálni és tiltakozni... de polgár-társaim észre fogják venni, hogy Itália iránti szeretetből beszélek, melynek mindinkább mártírává leszek az irodalom becsülete és ama elvek bensőséges átérzése miatt, melyeket hasznosaknak és igazaknak vélek...«¹⁴⁹

A Pitagorikusok tiltakoznak Foscolo szatírájában, mely Rasori folyóiratá-ban jelent meg, a hamisítás ellen és azt szakaszról szakaszra ironikusan kom-mentálják. De közben a tárgyalás hangja komolyra fordul és Foscolo beleszövi a páviai előadásaiban kifejtett erkölcsi elveket az író függetlenségéről, ön-érzetéről, hazát szolgáló lelkesedéséről (242—45). Az öreg akadémikus dicséri Locke filozófiáját, minek nem akadt még olasz fordítója (252) és széleskörű vita fejlődik ki az igazi irodalomról és tudományról, melyről a sarlatánoknak fogalmuk sincsen.

Erre a francia *La Folie* felügyelete alatt álló egész milánói sajtó felzúdul Foscolo ellen. Filippo Rossi egyenest politikai feljelentésre vetemedik.¹⁵⁰ A *Corriere Milanese* mellett, melynek szerkesztője azzal fekszik bele az ügybe, hogy »mint újságírónak joga van megragadni az alkalmat, bárholonnan jöjjön is, olvasóinak¹⁵¹ mulattatására«, beleszól a vitába a *Corriere delle Dame*, melyet Foscolo ellenségének, Giuseppe Lattanzinak felesége szerkeszt.¹⁵² De főleg Lamberti lovag acsarkodik ellene Montinak újonnan megindult lapjában, a *Poligrafo*-ban.¹⁵³ Mint Urbano Lampredinek Montinhoz írott leveleiből kitűnik, a frivol kampányt ő irányította *La Folie* tudtával és Monti támogatásával. Ilyen kifejezések vannak bennük: »Porrá törjük ezt a Nabucco-kolosszust«, »a kutya mindig dühösebb lesz és jobban ugat«. Talál rá Foscolo jellemrajza: »mindenen nevet... s összeáll minden újsággal csupán azzal a szándékkal, hogy gyakorolja céltalan és korlátlan szatirikus kedvét.«¹⁵⁴

A *Poligrafo* valóságos pergőtűzet indít. Már első számában támadja Fos-colot, mint olyan újítót, ki mindenféle műfajt és stílust összezavar. A második-ban kifejti, hogy a kormány által támogatott írók a kiválóak; a többi semmit sem ér és akár éhen is halhat. Amazokról, tehát önmagukról, elmondja, hogy

¹⁴⁸ Uo. 222 l.

¹⁴⁹ Uo. XVI. 388.

¹⁵⁰ Uo. VIII. 179, 212 ll.

¹⁵¹ Uo. XVI. 424.

¹⁵² Róla Dejob, id. mű 220 l.

¹⁵³ Della letteratura italiana. Opere, XI. 301 l.

¹⁵⁴ G. Antonio Martinetti, Da lettere di Cesare Arici... id. cikk. Giorn. Stor. Lett. It. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll.

ők a politika- és ékesszólástan szabályainak tisztelői; hogy Napóleon — mint Augusztus — meg tudja különböztetni a Vergiliusokat (Monti) a Meviusoktól (Foscolo); sőt arra az ostoba kijelentésre ragadtatja magát, hogy az okos és jó alattvalók tisztelik a kormány által támogatott írókat, hogy ne ütközzenek össze Napóleon véleményével (18. sz.). A közben előadásra került Ajace-t is igyekszik mindenkép bukáshoz segíteni, mikor azt »a heroikus történet egy darabja nyomorult paródiájának« nevezi (38. sz.), s így nem kevéssel járult hozzá a Monti-kör által már első előadásán mindenáron ironizált darab betiltásához.¹⁵⁵

Foscolo a csúnya újságpolémiát, mely nyilvánvalólag tervszerűen elhallgattatására volt irányozva, egy *Ultimato contro i ciarlatani*-val zárja le.¹⁵⁶ Ez már főleg N. Bettoni nyomdász ellen irányul, kit ő személyében nem támadott, de aki ellene piszkolkodik s rágalmaz. Nem hogy ő tartozna neki, de »sapete voi quale credito io avrei verso alcuni stampatori? Il credito di tutto il denaro ch'essi mi frodano, ristampando alla macchia i miei scritti e vendendo per poco in brutte, spilorcie edizioni i miei libri che per certa mania io stampo sempre con lusso e con eleganza...¹⁵⁷

Jellemző azonban, hogy az *Annali di Scienze e lettere*-ben megjelent cikkeire garmadával kapja a leveleket, cikkeket, könyveket, úgy hogy tiltakoznia kell: ő nem kapitalista, nincsen nyomdája, nem szerkesztője a lapnak.¹⁵⁸ Egy szabad nacionalista irodalom képviselőjére máris minden felől felfigyelnek. S ha a támadók szándéka mögött több volt, mint amennyit belőle elárultak, Foscolonak védekezését is rejtett okok fűtötték. Meg van ugyanis arról győződve, hogy a Montiék hízelgő irodalma rontotta meg a napóleoni olasz közvéltársaság, majd királyság sorsát. Ha csak azt dicsérik Napóleonban, mi jó benne, irányíthatták volna a közvéleményt és rajta keresztül a franciák itáliai politikáját.¹⁵⁹

Ebből az időből származik Foscolo másik teljes verses szatírája, melyben a Napóleon-korabeli újságírás hőségének képét rajzolja meg. Leír egy rettenetes szörnyet, mely össze-vissza fal minden könyvet s azután valami latin-olasz-görög emésztetlen ételt hány vissza. Éjjel-nappal kiabál, de mindig csak visszhang. Meg van keresztelve, de nincsen hite. Nincs sem szíve, sem neme. Akitől tart, annak pénzért hízeleg. Az éhség mindenre képessé teszi. De csak suttozva szabad beszélni erről a szörnyről, mert bosszúálló, figyelmezteti Leopoldo Cicognarat, akihez a verses szatírárt levélként intézi.¹⁶⁰

Egy másik szatirikus levéltöredékben sok ma már érthetetlen célzás közt a kapzsi Bettoni nyomdászt támadja meg, akivel való anyagi vitában egy általuk választott döntőbíró azt állapította meg, hogy Foscolónak nem tartozása, de követelése áll fenn vele szemben.¹⁶¹

Az Eunuchok háborújának mondja Foscolo a fizetett udvari költők érdek-közösségének rút támadását, mindjárt az események után, sőt már korábban,

¹⁵⁵ Bulfaretta, id. mű 262 l. és Antonio Martinetti bírálata Wickels, Vita di U. F.-járól. Uo. XIX. köt. (1892) 125—127 ll.

¹⁵⁶ Ed. Naz. VII. 296—323 ll.

¹⁵⁷ Uo. 307 l.

¹⁵⁸ Uo. VIII. 339 l.

¹⁵⁹ Opere, V. 516 l. Lettera Apologetica.

¹⁶⁰ Bellosguardo, 1813. jún. I. capitolo. Opere, IX. 191—92.

¹⁶¹ Al signor Zanetto. Opere, XII. 465—68 ll.

az Aimé Guillonak a »Sepolcri« ellen írott bírálata idején Milánóban kezdett latin prózai satírájában, a *Hypercalipseos liber unicus*-ban, melyet csak később, Svájcban ad ki. Addigra későbbi keserű tapasztalataival is bővült az írás, úgy hogy a száműzetésbe induló hazafi kétségbeesett kiáltásává lett. Foscolónak e legátfogóbb satírájára ezért később keritünk sort.

Az Eunomachia és az Ajace előadásának betiltása után Foscolo a belügy-miniszter tanácsára eltávozik Milánóból és 1812 augusztus közepétől 1813 novemberéig Firenzében tartózkodik. Kiadja a firenzei népnyelv hatása alatt¹⁶² átdolgozott franciaországi Sterne fordítását, s megírja a Ricciardá-t, melynek cenzúrai engedélyezése ügyében egyedül szakítja meg rövidebb időre ottani tartózkodását.

Milánóban, Páviában és most — miközben főleg a Grazie-t írja — elegáns, a Byronéhoz és Puskinéhoz hasonló dandy-életet él. A Firenze-környéki halmon, Bellosguardóban inast, szobalányt tart. D'Albany asszony szalonját látogatja, hol megismerkedik Sismondival. A hűséges Quirina és a Grazie egyik ihletője, Eleonora Nencini a kedvesei.¹⁶³

Ebből az idillből ragadja ki Napóleon hatalma megingásának híre. Nem ugyan Milánóban, hol kibuktatták, de az »adriai tartomány«, azaz Velence részéről 1807 óta a választói testületek tagja volt,¹⁶⁴ tehát bírt némi joggal ahhoz, hogy az elhatározó pillanatban bekapcsolódjék újra az olasz királyság politikai életébe.

A nyugdíjas kapitány és páviai egyetemi tanár, november 21-én reaktiválását kéri s Milánóba utaztában találkozik volt parancsnokával, a titkos függetlenségi mozgalom legtekintélyesebb vezetőjével, Pino tábornokkal, akivel

¹⁶² Erre már a firenzei Giornale enciclopedico 1813. júliusi száma felfigyelt. Antona-Traversi, id. mű III. 129 l.

¹⁶³ L. Sismondi, Epistolario. Firenze, 1933. I. Albany gr.-nőnek 1812. okt. 14-én: »J'ai vu, il y a huit ou dix ans, M. Foscolo: il était alors très jeune; il avait une superbe figure mélancolique et passionnée, tout à fait semblable à celle qu'on aurait supposé à son héros Jacopo Ortis; il avait en même temps une vivacité, une abondance, une impétuosité dans la conservation qui le rendaient très agréable à rencontrer. Il ne lui manquait ni l'imagination inflammable d'un poète, ni un certain mélange d'extravagance. Mme Albrizzi en a fait un portrait qui donnait lieu d'attendre de lui les plus grandes choses: mais qu'est-il donc devenu pendant dix années? Il ne me semble pas qu'il ait ni écrit ni agi d'une manière qui ait été remarqué, qui répondit le moins du monde à l'attente qu'il avait excitée. Ses lettres, il est vrai, n'étaient qu'une copie de Werther, mais on y trouvait des sentiments à lui, un vrai patriotisme italien. Est-ce l'ambition, est-ce les plaisirs qui l'ont détourné du sentier de la gloire, où il semblait devoir entrer? Je n'ose espérer que ce ne soit ni l'un ni l'autre, et que ses sentiments soient demeurés au milieu des ruines de l'univers aussi purs qu'ils étaient alors.«

Albany grófnő jelleméről igen szálnalmas képet adnak azok a levelek, melyeket Foscolo 1814 áprilisi politikai szereplésével és emigrálásával kapcsolatban írt hozzá. L. A. v. Reumont, id. mű II. köt. 166 kk. II. és E. Bertana id. cikk Giorn. Storn. Lett. It. XLV. (1905) 89 ll.

L. Chiarini, Életrajz 401 l.; Byronnal való analógiáról O. Costanzi, id. mű 33. l. és Gu. Mazzoni bevezetése Chiarini, Életrajz-kiad. XVIII. l. — Catenazzi prof. aki szökésekor Comoból elkísérte a svájci határig, meséli, hogy Foscolo két öszvér hátára kötött málháinak egyike kibomlott és a toilette-szerek, illatszerek tömege hullott ki belőle, min Foscoli igen bosszankodott. Chiarini, Életrajz 294—95 ll.

¹⁶⁴ Lettera apologetica. Opere, V. 533. De a vele együtt megválasztott Canova aligha lehetett a nagy szobrász, ahogy ezt Chledowski (id. mű 421. l.) és a Giorn. Stor. Lett. It. 1907. 2 l. mondja.

»ezer tervet hánytak-vetettek meg arról, hogyan lehetne a háborút új (az olasz szabadságot szolgáló) cél felé terelni.«¹⁶⁵

Milánóba érkezése után játszott szerepéről az eseményekkel kapcsolatos írásain kívül az ott 1814 máj. 20-án Verri gr.-hoz írott levele, Svájcban tervezett védekező írásának (*Servitù d'Italia*) fogalmazványai és Londonban készített »Lettera apologiteca«-ja adnak számot. Luigi Fassò, aki Napóleon bukásának és az osztrák hatalomátvételnek körülményeit, valamint bennük Foscolo szerepét legújában tisztázni igyekezett, bevallja, hogy a központjukban álló »esernyős forradalom« okai homályban maradnak és talán soha sem lesznek tisztázhatók.¹⁶⁶

Az ő kutatásait egyéb forrásokkal s főleg Helfert osztrák szempontú feldolgozásával kiegészítve, a költő politikai tevékenységét, mellyel hazafias lelkesedéssel igyekezett valóra váltani nemzeti egységet, szabadságot és függetlenséget hirdető eszméit, a következőkben kíséreljük meg felvázolni.

Foscolo Milánóba érkezésekor az osztrák már az Adige és Reno folyók vonalán fenyegette elárasztással az »Olasz királyságot« s a lipcei csata után haza irányított olasz csapatok gyengéknek mutatkoztak, hogy huzamosan el-
lent tudjanak állni.¹⁶⁷

A császár hallgatott s mivel másfél évtized óta mindenki, de különösen az alkirály hozzá volt szokva, hogy Napóleontól várja a rendelkezéseket, a legnagyobb tájékozatlanság uralkodott Milánóban.¹⁶⁸ Melzi kancellár már október 12-én figyelmezteti Beauharnaist a városban keringő rémhírekről arra célozva, hogy önálló kezdeményezéssel kellene a veszélyes helyzetet megoldaniok, de Jenő alkirály azzal felel, hogy a kormány, képviselők, szenátorok meneküljenek Bolognába s ott várják be, míg Napóleon fordít újból egyet a szerencse kerekén. Azonban e terve ellenállásba ütközik. Az államkincstár üres s a piemonti származású, merevsége miatt igen népszerűtlen Prina pénzügyminiszter durva, ironikus modora, mellyel minden kifizetést megtagad, még fokozza a zavart. Mialatt Murat, a nápolyi kalandor-király már közeledett a szövetségesekhez, Beauharnais ellentáll Melzi minden sürgetésének, hogy lépjen közvetlen tárgyalásba Bellegarde osztrák főparancsnokkal, aki egy 1814 január közepén kerülő úton megkísérelt tapogatózásra csodálkozását fejezte ki, hogy Napóleon nem hatalmazta fel Beauharnaist, hogy külön tárgyaljon Itália sorsáról. Mivel Napóleon ily értelmű felhatalmazás-kérésre sem felelt, április 11-én Melzi azt ajánlja az alkirálynak, hívja össze a három választói testületet, mire alkotmányos joga van — kétévenként való összehívásuk kötelezettségének úgyis régóta nem feleltek meg — ez majd proklamálja a függetlenséget és felhívja őt, fogadja el a koronát, mit a szenátus és »a kommunák« szentesíteni fognak: az önrendelkezés jogát hangoztató szövetségesek kénytelenek lesznek azt helybenhagyni.¹⁶⁹ Foscolo, aki már Fontanelli hadügyminiszter segéd-tisztje, mint erre céloz, e sürgetésekről és Beauharnais ellenállásáról tájékozva

¹⁶⁵ Foscolo levele Verri grófhhoz, 1814. máj. 20. Ed. Naz. VIII. 294—95 és Előszó LVII. kk. II.

¹⁶⁶ Id. Ediz. Naz. VIII. köt. Bevezetés LXIII. I.

¹⁶⁷ Verri-levél, Ed. Naz. VIII. 294—95 II. — Lettere Apologetiche. Opere, V. 355 I.

¹⁶⁸ Opere, V. 558 I.

¹⁶⁹ Melzi, id. mű II. köt. 370—431 I.-on közölt levelek.

van,¹⁷⁰ s arra a meggyőződésre jut, hogy a hadseregnek és a katonái közt igen népszerű Pino tábornoknak kellene a kezdeményezést magához ragadnia.¹⁷¹

1814 március elején úgy látszik levélbeli érintkezést keresett régi barátjával, Brunetti ezredessel, aki Mantova rendőrparancsnoka, hol a főhadiszállás tartózkodott, valamint a vezérkar új főnökével, Mazzuchelli tábornokkal, Pino generális bizalmasával, aki az elégedetlen tiszti csoport élén állt.

Közvetlenül az április 16-i Schiaffiano-Rizzino fegyverszünet előtt személyesen is volt a seregnél. A lengyel Dombovski tábornokkal — kinek feleségével, Matilde Viscontival bensőséges viszonyban állt — szintén volt valami kapcsolata, bár személy szerint nem viseltetett iránta rokonszenvvel.

Milánóban a legnagyobb zavar uralkodik. Beauharnais vagy Murat királysága mellett egy Melzi vagy Pino elnökségével alakítandó köztársaságnak is van pártja.¹⁷² Utóbbihoz tartozott, úgy látszik, Foscolo.

De a régi lombardiai nemesség Ghislieri gr. osztrák emisszárius izgatására amellet száll sikra, hogy egy Habsburg-házból választandó fejedelem alatt Lombardia külön független királysággá legyen.¹⁷³ Ezért, mikor Beauharnais végre nagy későn rászánja magát, hogy vegyes katonai és polgári küldöttséget menesszen az osztrák főhadiszállásra, a szenátus megbuktatja az alkirály jelöltjeit, akik Beauharnais királysága mellett foglaltak volna állást, és osztrákpártiakat választ meg a feladat teljesítésére. Céljuk elérésének biztosítására azonban egyes főnemesek tovább mentek s olyan helyzetet igyekeztek előidézni, minek ürügyén a fegyverszüneti kikötések ellenére Bellegarde megszállhassa Milánót.

Az alkirály alkotmányellenes intézkedése, mellyel a választási testületek összehívása helyett a szenátussal akart döntést elérni, erre azután utat is nyitott.

Ezalatt Foscolo Mantuában egy szűkebb körrel, melynek élén Mazzuchelli tábornok állt, arra esküdt össze — s egyáltalán nem vagyunk De Sanctissal egy véleményen, ki ebben szégyelni valót lát —,¹⁷⁴ hogy az alkirályt, aki egy kiáltványában a francia sereg távozását rendelve el, máris Itália királyaként lépett fel,¹⁷⁵ ha a sereghez jön, kényszerítik, hogy a francia csapatokkal együtt hagyja el Itáliát és várja meg az olasz nép döntését királyságát illetően. Annak ellenére, hogy az összeesküvők teljes sikerben reménykedtek,¹⁷⁶ a dologból mégsem lett semmi, mert többen a tisztek közül az utolsó pillanatban visszariadtak a vállalkozástól.

Az osztrákpárti főnemesek vezetői határozottabban cselekedtek. Felizgatták a népet a jogbitorló szenátus ellen, s annak egy csoportja megtámadta épületét, lehetetlenné tette határozathozatalát. Hogy Pino generális a szenátus elleni támadás hírére a helyszínre siet Foscoloval és még egy tisztársával,

¹⁷⁰ Lett. Apol. Opere, V. 566 l. és Storia del regno italico. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷¹ Uo. 557 l. — Pinot Melzi szeretné valahogyan eltávolítani Milánóból. Melzi, id. mű II. 438—40 ll.

¹⁷² Melzi, id. mű 336 l.

¹⁷³ Uo. 333—335 ll.

¹⁷⁴ Első, 1855-ben Foscolóról írott cikkében. Saggi, id. kiad. II. köt. 289 l. A másodikban, melyet 1771-ben, a Santa Croce-i temetéskor közölt, már nagy hazafit lát benne. Uo. IV. köt. 151—193 ll.

¹⁷⁵ Foscolo, Storia del Regno d'Italia. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷⁶ Lett. Apol. Opere, V. 559 l.

akik igyekeznek a tömeget lecsendesíteni, de a gyűlölt Prina pénzügyminiszter meggyilkolását nem tudják megakadályozni, az események iránti élénk érdeklődésre mutat. Abból, hogy Pino nem vezényelt ki karhatalmat a rend helyreállítására, az ügyben való politikai érdekeltségére következtettek.¹⁷⁷

A választói testületek összehívása sem járul azonban hozzá a helyzet tisztázásához. Ezek ugyanis, ismét csak a nemesség sovinizmusának hatása alatt, kizárják Modenát, Velencét, Bolognát képviselő tagjaikat s a nemzeti egységet képviselő zöld-fehér-piros kokárdát a lombardiai vörös-fehérrel váltják fel egy »olonizmus« (Olona, a milánói járás folyójáról), sőt »ambrosianizmus« (milánói sovinizmus) jegyében. Egy Habsburg- király elfogadására készülő Lombardia érdeke legfőljebb egy olasz konföderációba tagként való beleilleszkedés lehetett.¹⁷⁸

Napóleon lemondásának híre csak 20-a táján lett ismeretessé Milánóban.¹⁷⁹ Ideiglenes kormány és polgárőrség — guardia civica — alakul, mely utóbbihoz Foscolo Visconti őrnagy nevében kiáltványt fogalmaz: Bízbanak Pino generálisban — az ideiglenes kormányt csak mellékesen említi —, ő a szövetségessel az olaszok legtisztább kívánságait (>i voti più puri degli Italiani<) közölni fogja.¹⁸⁰ Mikor a választási testületek Foscolót, mint az Adria-tartomány, azaz Velence képviselőjét kizárták kebelükből és így őt is a megvetőleg »giacobini pagnottanti« (kenyérpusztító jakobinusok) közé sorolták,¹⁸¹ lemond katonai rangjáról. De Pino visszatartja és április 26-án kinevezi őrnaggyá, azaz végre megadja neki azt a rangot, amit évek óta hiába kért és sürgetett számos folyamodványában.

A választói testületek küldötteinek Bellegarde hipokrita kézdörzsöléssel azzal felel, hogy nem akarja megsérteni sem a fegyverszüneti megállapodásokat, sem a kevesebb munkát, több kenyeret követelő milánói nép szuverénitását, tanácsokat sem akar osztogatni a szabad nép törvényhozó testületének, de a rend biztosítására kénytelen egyelőre néhány ezredet küldeni a városba.¹⁸²

Bellegarde Milánóba történt bevonulása után Foscolo újra felveszi az érintkezést volt összeesküvő társaival és van újabb adatunk arra, hogy járt a mantuai főhadiszállás tisztjei közt. Halvány sejtelemmel sem bírván arról, hogy 1813 nyarán Prágában Castelreagh angol külügyminiszter és Metternich közt létrejött egyezmény alapján Ausztria szabad kezet kapott Itáliában,¹⁸³ az a tervük, hogy angol segítséggel akadályozzák meg a Habsburguralom visszatérését Lombardiába, és az olasz sereg kapitulációját feltételekhez kössék.¹⁸⁴

Foscolo elmondja, hogy éjjel ott megszervezendő maradék csapatokkal várattalanul a Bergamasco, Valsassina, Valtellina és Grigioni hegyszakadékait akarták elfoglalni és a milánói osztrák ezredeket elvágni tartalékaiktól... Nem hiányoztak baráti polgártársak, akik több városból titkon felajánlották,

¹⁷⁷ Uo. 561 kk. ll.

¹⁷⁸ L. D'Ancona id. tanulmányát. *Unità e federazione* 326 l.

¹⁷⁹ Uo. 442 l.

¹⁸⁰ Kiadva: Ed. Naz. VIII. 291 l.

¹⁸¹ Lett. Apol. Opere, V. 575 l.

¹⁸² Uo. 568 l.

¹⁸³ Helfert, id. mű 1—2 ll.

¹⁸⁴ Della Servitù, Ed. Naz. VIII. 167.

hogy egy hónapra ellátják őket municióval, élelemmel, és siettek is az előkészületekkel. »Előreküldtünk néhány katonát, akinek korábbi foglalkozása nyomdászsegéd volt, egy nyomdagéppel. Közben néhány szomorú magatartású patricius nemeslelkű fia lakásomon virrasztott és másolt szövegeket, melyekkel a sajtón keresztül akartunk szólni a sivatagból Itáliához. Azonban, ha az angolok megkötik a genovaiak kezét és az Alpesek és Piemont lakóseit visszatartják attól, hogy hallgassanak ránk, utolsó harcosaink éhen vesztek volna a hegyek között, vagy útonálló rablókká kellett volna válniuk.«¹⁸⁵

Lord Bentinck, a nápolyi angol sereg főparancsnoka, Genovában van. Foscolo hozzá siet 27-én, társai megbízatásából. De útközben megtudja, hogy lord Bentinck megbízásából Mac Farlane tábornok 28-án már Milánóba érkezett. Visszafordul tehát és őt keresi fel, megkérdezve őt, hogy katonai ellenállás esetén számíthatnak-e angol támogatásra. Határozott nem rá a válasz.¹⁸⁶ Ennek ellenére 30-án Foscolo a Guardia civica tisztjeinek kérésére előterjesztést ír Mac Farlane-hoz, melyben Felső-Itáliának független királysággá való kikiáltását kéri.¹⁸⁷ Minderről jelentés megy Castlereagh külügyminiszternek, aki az ideiglenes kormányt és hadsereget azután arra inti, hogy várja meg nyugodtan a szövetségesek döntését.

Foscolo most hadügyminisztériumi rendeletre — mi arra mutat, hogy a kétségbeesett hazafias vállalkozásnak ott voltak pártfogói — május 1—3-án Cremonában, Bozzolóban, Bresciában, Bergamóban jár, kétségtelenül azért, hogy a szándékolt ellenállási vonalon ottani tisztjait a terv bukásáról értesítse.

Foscolo mozgolódása nem maradt titok az osztrákpártiak előtt. Május 3—10-e körül el volt terjedve Milánóban, hogy a Guardia civica kaszárnyáiban szónoklatokat tart a függetlenség érdekében,¹⁸⁸ hogy társaival e célból aláírásokat gyűjt... s hogy ezért le is tartóztatták,¹⁸⁹ mire a rendőrség valószínűleg készült is, de az ideiglenes kormány egyes tagjai megvédték.¹⁹⁰

Foscolónak azonban hamarosan meg kellett győződnie annak lehetetlen voltáról, hogy az egymással vetélkedő politikai pártokat az egységes olasz királyság mellett való állásfoglalásra lehessen rábírní. Láttá, hogy a patriciusok tele vannak izzó gyűlölettel és ellenségeskedéssel. Piemontiak, lombardiaiak, velenceiek, firenzeiek, mind a maguk hatalmi körét féltik egy közös államba való beolvadástól. Szét kellene rombolni és újra kellene építeni Itáliát, hogy ez a helyzet megváltozzék!¹⁹¹ Már május 6-án Pino generális segítségével hadügyminisztériumi rendeletet szerzett magának, mely megbízza, hogy az Elba szigetén és másutt szétszórt olasz csapatokat szedje össze. Így azzal a szándékkal távozik Milánóból, hogy a mind szövevényesebbé váló intrikákból kikapcsolódik, az osztrákbarát patriciusok kezében levő rendőrség várható üldözésétől megszabadul és Firenzébe vonul vissza. El is jut Bolognáig, hol Eckhardt generális, osztrák városparancsnok megadja neki

¹⁸⁵ Lett. Apol., Opere, V. 570—71 ll.

¹⁸⁶ Részletes elbeszélés: Lett. Apol., Opere, V. 372—73 ll.

¹⁸⁷ Közölve: Ed. Naz. VIII. 291 l.

¹⁸⁸ Levél Verrihez és a milánói rendőrfőnökhöz. Ed. Naz. VIII. köt. 296—97 ll.

¹⁸⁹ L. Teresa Confalonieri levelét. Id. Bulfaretti, id. mű 284 l.

¹⁹⁰ Az ideiglenes kormányban ülő barátainak támogatásáért később is igen hálás. L. Verri-levél, Ed. Naz. VIII. köt. 296 l.

¹⁹¹ Lett. Apol., Opere, V. 493—95 ll.

az útlevelet a továbbutazásra, de a következő nap azt Milánóból érkezett besúgás folytán Bellegarde utasítására visszavonja, s azt ajánlja, térjen vissza Milánóba. Foscolónak nem is marad más választása. Itt előbb Carlo Verri grófhhoz, az ideiglenes kormány elnökéhez és a milánói rendőrfőnökhöz intézett leveleiben igyekszik magatartását igazolni — de szavainak épp oly kevéssé szabad feltétlen hitelt kölcsönöznünk, mint azoknak a személyi lapoknak, melyeken a forradalom idején szerény —, a császárság korában régi ióni szigeti nemes család leszármazottjának mondja magát.¹⁹² Mazzuchelli vezérkari főnök és Pino ideiglenes hadügyminiszter támogatása már mit sem ér. Mindketten, Fontanellivel együtt, átláltak az osztrákok pártjára.¹⁹³ Az igazi hadügyminiszter: Sommariva osztrák marsall.

Foscolo elhatározza, hogy magához Bellegardehoz fordul. Ez udvariasan fogadja a híres költőt, kit a lombard szardanapálok — ahogyan a főnemeseiket a Sepolcri-ban gúnyolta — idegennek akarnak bélyegezni, és védelméről biztosítja őt.

Foscolo minden követ megmozgat, hogy Velencébe, családjához távozhas-sék és a diplomáciai kurirként Londonból érkezett »olasz-angol« ifjú — Augusto Bozzi-Granville — titkos megbeszéléseivel szemben elutasítóan viselkedik.¹⁹⁴ E napokban ismételten így nyilatkozik leveleiben: »Itália halott... hagyjuk békén a halottakat és igyekezzünk mi is békében élni«; vagy »Itália hullá, nem szabad hozzányúlni és megmozdítani, nehogy még rútabb bűzt terjesszen«; vagy ismét »azt hallom, hogy némely örültek fel akarják támasztani, de — ami engem illet — szeretném magammal együtt eltemetni és a tenger fenekére süllyeszteni... hogy a jelen és jövő nemzetek elfelejtsék századunk gyalázatát.«¹⁹⁵

Volt tisztársainak muratista összeesküvésében, melyet, úgy látszik, épp Bozzi-Granville árult el az osztrákoknak,¹⁹⁶ már nem vett részt, bár legbizalmasabb barátai, Brunetti ezredes, Rasori katonaeorvos bele voltak keverve. 1814. december 14-én, illetve a következő év január 15-én fogták el őket.¹⁹⁷ Murat-hoz őt különben sem kötötték jó emlékek. Az »Orazione per il congresso di Lione«-ben a francia közigazgatásról mondott éles kritikája miatt Murat ellenséges érzülettel viseltetett iránta. Foscolo neki tulajdonította valenciennesi, »internáltatással felérő« katonai beosztását.¹⁹⁸ De egyébként is Foscolo annyira exponálta magát az előző eseményekben és valószínűleg ebből kifolyólag a rendőrség annyira szemmel tartotta, hogy a kétségbeesés hangulatába zárkózó költőt volt barátai nem is keresték fel újabb terveikkel.

Az osztrák hatóságnak azonban szándékai voltak Foscolóval. Bellegarde és Ficquelmont generálisok egy, a milánói közvéleményt osztrák érdekek szerint irányító folyóirat szerkesztésével akarták megbízni. Az erre vonatkozó tárgyalások meg is indultak februárban. Hogy mi volt Bellegarde szándéka e tervvel, azt elég világosan megmutatja Bécsbe, Haager báró rendőrmíniszternek márc. 20-án küldött jelentése. Olyan kiváló író, mint Foscolo,

¹⁹² Ed. Naz. VIII. 292—299, 333—336 ll.

¹⁹³ Servitù, E. Naz. VIII. 244 l.

¹⁹⁴ A Lett. Apol.-ban franciának mondja. Opere. V. 574 l.

¹⁹⁵ Opere, VII. 58 l. — Antona-Traversi III. 253 l.

¹⁹⁶ Lett. Apol., Opere, V. 574—575 ll.

¹⁹⁷ Antona-Traversi III. 281 l. jgyz.

¹⁹⁸ Ed. Naz. VIII. 302 l.

a hódítónak vagy el kell hallgattatnia, vagy meg kell nyernie. Elhallgattatására nincsen megfelelő ürügy, hiszen az utolsó tisztí összeesküvés kapcsán sem merült fel semmi gyanú ellene. Neve és múltja egy általa szerkesztendő folyóiratnak viszont a semlegesség színét kölcsönözné s az independentisták közt nagy zavart okozna. Ha végül »legrosszabb esetben Foscolo magatartása nem bizonyulna őszintének, a folyóirat szerkesztése lenne éppen a legjobb és egyedüli mód arra, hogy igazságtalanság színe nélkül a közvélemény előtt őt lehetetlenné tegyék, mert ha — miután kétszer megváltoztatta köztudomásúan vélekedését — harmadszor is megtagadná meggyőződését, végleg elvesztené az irodalmi és politikai világ előtt hitelét és ezáltal legalább a jövő számára ártalmatlanná válnék.«¹⁹⁹

Foscolo, ez időben írt leveleinek tanúsága szerint, el volt határozva, hogy külföldre szökik, mi igazolja azt a feltevést, hogy a megbízatás elfogadásával csak az időt akarta húzni és jövő lépésének érdekében minden gyanút magától elhárítani.²⁰⁰ Nincs azonban kizárva, hogy Parini példájára, aki régen szintén szerkesztett az osztrákok által kiadott milánói lapot, ügyesen kikerülve az érdeklükben várt politikai propagandát, kezdetben hajlott az ajánlatra. A részletes tervezetben, melyet benyújt és melyet Bellegarde 1815. március 20-án Bécsbe felterjeszt, a folyóirat címéül a *Documenti di letteratura*-t javasolja, mi tisztán irodalmi szándékra vall, s »inkább az utókornak, semmint a kortársaknak akar írni«, azaz aktualitásokon felülemelkedő, elvi értékű cikkeket akar csak közölni. Így pl. vizsgálni akarja a két ellentétes: metafizikai és materialista világnézet tanait, nem kétséges, hogy az utóbbi javára foglalva állást. Hivatkozik kedves Montaigne-ének könnyeden mindenről csevegő stílusára, mit az angol Spectatorral együtt példaképül kíván maga elé tűzni.

Igaz, hogy kompromisszumot köt a Bellegarde által elébe tűzött célokkal is. »Minden uralkodóház szüksége, joga és kötelessége — írja —, hogy az alattvalók közvéleményét kormányának módszereihez hangolja, de ebben igen vigyázatosan kell eljárni... a természetüknél fogva mérsékelt eszközök közé tartozik az irodalom, melyet arra a kizárólagos célra kellene felhasználni, hogy lecsendesítse a szenvedélyeket, vagy legalábbis más szenvedélyekkel helyettesítse őket... Így az irodalom közvetítőként szolgálhat az államérdek és a nép szenvedélyei között... Az irodalomban rejlik a népszenvédelmek mérséklésének művészete, mert az úgy mutathatja be az államérdeket, mint ami nem csupán számítás eredménye; így lassan-lassan a fejedelem kormányzati rendszere és a közvélemény kiegyenlítődnek a köznyugalom érdekében.«²⁰¹ Azonban, hogy az ideológiai kompromisszumtól eltekintve Foscolónak a folyóirat tartalmára és rovatainak beosztására vonatkozó elgondolása mennyire gyakorlati értékű volt, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a firenzei Gino Capponi később, Londonban elkérte tőle a tervezetet s az a Vieusseux által alapított »Antológia« c. folyóirat megindításában mintául szolgált.

Ha esetleg volt is Foscolóban némi hajlandóság a folyóirat szerkesztésének vállalására, alkalmasint hamarosan végleg meggyőződött, hogy Parini

¹⁹⁹ Közölve Helfert, id. mű 562—64 ll.

²⁰⁰ Lett. Apol., Opere, V. 580—81 ll.

²⁰¹ Közölve: Ed. Naz. VIII. 315—320 ll.

kora és a Napóleon utáni Lombardia, de Mária Terézia és I. Ferenc módszerei közt is nagy különbség van. Az osztrák reakció mindjobban erősödött. Így, mire Bellegarde megkapja Haarger bécsi rendőrminiszter hozzájárulását (Ed. Naz. VIII. 308 l.), március 30-án éjjel Foscolo már átszökött a svájci határon. Elhatározásának keresztülvitelét késleltette az, hogy barátainak le tartóztatása után nem akart abba a gyanúba kerülni, hogy hasonló sorstól való félelemben szökök, viszont sürgette az, hogy következő nap a törzstisztekkel együtt le kellett volna tennie az esküt az osztrák kormányra. Még előző este Ficquelmont tábornokot eziránti hajlandóság fitogtatásával félre is vezette, miért Svájból ápr. 25-én siet tőle bocsánatot kérni, magatartását igazolva. A milánói rossz nyelvek persze arról pletykálnak — míg a rendőrség volt szállásán házkutatást tart —, hogy valójában az osztrák kormány titkos megbízásával ment ki az átszökött olasz tisztek visszazsuppolásának kieszközlésére: »Io partiva e parevami di vedere manifesti i presagi della dissoluzione di ogni nodo sociale in Italia.« A város tele volt árulással, feljelentésekkel. S mindenkiben feljelentőt gyanítottak.

A folyóirat alapítására irányuló osztrák terv csak késéssel és egy másodrendű Acerbi szerkesztőségével volt megoldható a »Biblioteca Italiana« megindításával, mit Bellegarde ugyancsak fájlal, mikor a muratizmus veszélyes terjedése ellen kívánna áprilisban védekezni.²⁰²

Még Foscolo milánói tartózkodása alatt ott, az osztrák rendőrség által fogánatosított ellenintézkedések megkerülésével elterjedt egy, 1814 novemberében Párizsban megjelent névtelen röpirat. Ez az április 20-i forradalom szerzőségét a patriciusok egy frakciójának tulajdonította, mely eszközül három »jótorkú demagógot« használt fel: egy elmaradt előléptetése miatt neheztelő brigádgenerálist, egy olasz zsoldban álló idegen nemzetiségű tábornokot és »egy, a miniszterek asztalánál élőködő« külföldi irodalmárt. A célzásban mindenki ráismert Mazzuchelli és Dombowski tábornokokra, valamint a velencei, sőt még messzebbről származó Foscolóra. A párizsi röpirat igaztalan vádja az osztrák kormány tilalma ellenére, a megtámadottak által részben Svájcban kinyomatott válaszok s újabb viszonzóútján piszkolódo polémiává mérgesedett Foscolo ellen is.²⁰³ Pino generális és Federico Confalonieri válaszai után²⁰⁴ Foscolo is készült már Milánóban egy védekező írás megfogalmazására, mit nagy lendülettel folytat Svájcba érkezésének első heteiben. Julius Strassoldo, az új milánói rendőrminiszter azonban már április 29-én tiltakozik br. Mercacci milánói svájci ügyvivőnél Foscolo luganói és roveredói tartózkodása és egy politikai röpirat megjelentetését célzó terve ellen, mi a költő üldöztetését vonja maga után az Olaszországgal határos kantonokban. A jó »hegyi Landmann«-ok adtak pénzért szállást és szereztek neki útlevelet a szomszéd kantonba.²⁰⁵

²⁰² L. a Ficquelmont-hoz írt levelet: Ed. Naz. VIII. 244—319 ll.; Fassò bevezetését XLIV—LXXXII. ll. és a Lett. Apol.-t, Opere, V. köt. 492, 576—81 ll.

²⁰³ A párizsi röpirat szerzőjének Foscolo: Diego Guicciardit, a szenátus volt irodafőnökét, az osztrákok egyik leghívebb kiszolgálóját tartotta. Ma már tudjuk, hogy Leopoldo Armadori írta a szenátorok egy csoportjának a nevében. A részleteket I. L. Fassò kitűnő bevezető tanulmányában, Ed. Naz. VIII. köt. XLV—LVI. ll.

²⁰⁴ Melzi, id. mű II. 668 l.

²⁰⁵ Lett. Apol., Opere, V. 583 l.

Foscolo első, a Mesolina és »a Rajna völgyében, közel forrásaihoz« írt fogalmazványában és fejezetcímeket előlegező tervezeteiben erősen meglát-szik küszködése, hogy felülemelkedve az egyéni sérelmen, a vitát elvi és történelmi síkra helyezze át. Ebben segítségére lehetnek Alesandro Tassoninak a spanyol uralom ellen írott Filippikái, melyekkel Coirában régebbi ismerőse, Giovan Gaspero Orelli ismertette meg, aki azután Foscolónak »Della servitù dell'Italia« címen kijegecesedő munkájának németre fordítását vállalta. Angol kiadást is tervezett.

Azonban Foscolo állandóan küzdött azzal a gátlással, hogy az április 20-ával kapcsolatos szerepét nem tudja úgy megvilágítani, hogy egyrészt elvbarátai nevét is bele ne keverje, mi Ausztria részéről üldöztetésüket vonta volna maga után,²⁰⁶ másrészt, hogy önmagának ne szerezzen zaklatásokat svájci száműzetésében. Az alkalmazandó stílus felől is bizonytalanságban volt. Sűrítő, »lakonizáló« módszeréről érezte, hogy nem volna a helyén, mert művészi homály helyett prózai világosságra van szüksége.

Strassoldo érdeklődése máris Zürichben s Baselben is az ottani rendőrségi szervek firtatását, olykor a tartózkodási engedélyek megvonását, leveleinek lefoglalását eredményezte. Kifakadásai a svájci állapotok ellen olykor igen elkeseredettek. »Ha látnád — írja Bernből 1817. aug. 17-én Quirinának —, micsoda erkölcsi és politikai rothadással van tele ez a patriachális ország!« A svájci Jakob Heinrich Meisterrel folytatott levelezése is tele van felháborodásának kifejezésével.²⁰⁷ Csak Capo d'Istria grófnak, az ióni szigetek szülöttjének, aki e szigetek orosz megszállása alatt orosz külügyi szolgálatba lépett, svájci követté lett, majd a bécsi kongresszuson Svájcnak Ausztria és Franciaország közt való felosztása ellen küzdött eredményesen, közbenjárása háritott el feje felől nagyobb kellemetlenséget.²⁰⁸

Valóban tett is kísérletet Foscolo politikai röpiratának kiadására. De úgy látszik, erre a vele baráti viszonyt tartó Orell Füssli kiadó cég sem mert vállalkozni. Hiszen a latin Hypercalipsis kinyomására is csak hamis nyomda-és évszám-jelzéssel volt kapható és Orell a róla írott ismertetésben is tagadja ennek igen világos politikai célzását a közelmúlt politikai eseményeire.

Foscolo John Murray londoni könyvkiadóhoz 1822. aug. 20-án írott levelében ez okokhoz még azt is hozzáteszi, hogy Giulio-öccse sorsára, aki mint az osztrák hadsereg tisztje Magyarországon állomásozik — a Fejér megyei Mórón —, azaz jobban mondva ott tartják őt túszként, tragikus hatással lehetne egy Ausztria-ellenes munkájának megjelenése. S mi lesz akkor édesanyjával, akiről annyi szeretettel emlékezik meg e viharzó politikai jegyzeteiben is?

Igy a műnek ki vannak dolgozva nagyobb összefüggő részei, de a kiadás, sőt a végleges megfogalmazás állapotáig sem jutott el soha. Bevezető fejezetét először Mazzini adta ki 1844-ben Luganóban, Foscolo

²⁰⁶ Ed. Naz. VIII. 168, 210 l.

²⁰⁷ A következőkben a Servitù, Ed. Naz. VIII. köt. lapszámaira hivatkozom. Foscolo különösen melegen emlékezik meg bizonyos Clemente Marcáról: »Ez volt az a nemeslelkű ember, aki Valle Mesolinában nemedéket adott nekem és soha sem akart a svájci katonák kezére adni, akik Ausztria megbízásából kerestek.« Id. Bulfaretii, id. mű 302 l. L. Svájból írott leveleit: Opere, VII. és VIII. köt.

²⁰⁸ Lett. Apol., Opere, V. 582 l.

Scritti politici inediti c. kötetében, mit az olasz patrióták kitörő örömmel fogadtak. Az Összes művek firenzei kiadói, a risorgimento nagy előkészítője iránti lelkesedésből, már — ugyanúgy, mint a Machiavelli-töredékekkel tették — egységes művé gyúrták össze a livornói Labronica-akadémián e tárgyról talált összes kéziratokat, melyeknek kritikailag hű kiadását csak az Edizione Nazionale (VIII. 151—314) hozta meg.

Ahogyan a Pitagorikusok akadémiaja című szatírájában — mint láttuk — feldolgozta az irodalom erkölcsi vonatkozásairól szóló egyetemi előadásának anyagát, úgy itt beiktatta »Az Igazság eredetéről és hatáiról« tárgyaló doktorrá avató beszédének egy Hobbes hatásáról bizonykodó részletét.

A Bevezető fejezetről fennmaradt nem kevesebb, mint 15 fogalmazványban Foscolo a Szenátorok röpiratára válaszolva, mindenekelőtt fájdalomtát fejezi ki, hogy a különböző pártok és frakciók, ahelyett, hogy a nemzet méltóságát bukásában hallgatásukkal őriznék meg, egymást vádolják, mibe az ő nevét is belekeverték. Bellegardehoz százával érkeztek a feljelentések és Bécsbe garmadával mentek a kérvények, mik a régi municipális külön provinciák visszaállítását óhajtották.

Pedig nem lehet visszafordítani az idők kerekét: »Napóleonnak megvolt az az érdeme, hogy újra fegyvert adott Itáliának és hogy nemcsak egyesítette összes provinciáit ugyanazon törvények alatt, de az emberek lelkét is a franciák elleni gyűlöletben... s a visszafordulni akarás politikai örölete..., mely szembeszáll azzal a fellebbezhetetlen természeti törvénnyel, hogy nem az emberek és fejedelmek kormányozzák az idöket és dolgokat, hanem épp ellenkezöen, a dolgok és idök irányítják kedvük szerint az emberi nemet, azt pedig, aki nem engedi magát vezetni, elsodorják, ...egy új alkalommal felébresztheti Itáliát, ...ha a többi nemzetek érdeke valamely alkalmat nyújt rá; de a mainál rosszabb helyzetbe már nem kerülhet és minden megmozdulás valamilyen hatást vált ki: csupán a tétlenség semmisíti meg a nemzeteket.« (Ed. Naz. VIII. 166, 274 ll.)

Az utolsó milánói hónapok kétségbeesése után az új remény felcsillanását jelenti és szinte mazzinii állásfoglalást: a nemzet hazafias nevelése érdekében való minden áron cselekvés programját!

Egy másik fogalmazvány-töredékben meg is mondja, milyen várható jövő európai eseményektől reméli a kedvező fordulatot: »Ismétlem Európa népeinek és fejedelmeinek, ha méltatnak engem meghallgatásra, Európa bölcseinek ama megállapítását, hogy nem lesz soha nyugalom és béke Európában, míg — Foscolo egyelőre a réalpolitikus szemével mér — Itália, egy vagy két királyságra (Nápoly és Milánó, pápai állam nélkül, bár másutt a pápaság világi hatalmában olasz hatalmi érdeket lát), vagy több konfederált önálló államra osztva, nem járulhat hozzá súlyával Európa mérlegének egyensúlyához...« (169) Más jegyzetében — mi 1850-ben az Összes Művek szerkesztőinek oly rosszalásával találkozott, hogy elhagyták — Nápolyt, Toscanát, a pápai Rómát és Milánót (Piemontra kiterjedően) jelöli meg négy olasz állam fővárosainak, melyek federációba lépnének. Egyedül egy erős Itália tudná — mondja — orosz szövetség segítségével ellensúlyozni Ausztria hatalmi törekvéseit (258 l. jegyz.). De a bécsi és párizsi kongresszus néhány

részvevőjétől tudja, hogy a nagyhatalmak képviselői Itália földrajzával sincsenek tisztában.²⁰⁹

A második diskurzusban Foscolo igyekszik objektív történeti szükség-szerűséggel magyarázni az 1814-es év lombardiai eseményeit. A pártok, frakciók és szekták keletkezését és mechanizmusát s az osztályok harcát készűl vizsgálni. Másutt is visszatér arra, hogy a főprobléma abban rejlik, hogy közös nevezőre hozzák Itália különböző szektáit: a polgárok különböző fajtaít, patríciusokat, klérust, írókat, hivatalnokokat, kereskedőket és gazdag »popolani«-t, mert a nincstelen »plebe«-t itt sem veszi számításba (224). A felvilágosodott abszolútizmus hatalmi egyensúlyát is abban látja, hogy a fejedelem kijátssza a polgárságot a nemesség ellen (278). Gyakran Machiavelli módján az egykorú megfigyeléseket az antik történetből vett párhuzamokkal világítja meg. Felfogása határozottan francia forradalom-ellenessé lett (189 kk. II.), miben »fejlődése« hasonló az Alfieriéhez. Machiavelli ihleti reálpolitikai alapelvét is: »aki a mienkéhez hasonló nemzethez beszél... nem kezelheti a legjobb elképzelése szerint, de csak a végtelenül szomorú helyzet szerint, melyben van, s a politikai igazságnak csak ama részét mutathatja meg neki, mely felemelésére alkalmas.« (196)

Mik az elesettség történeti okai? A háromszáz éves, tíz generáción keresztül beidegződött szolgasors, mely nem engedi, hogy húsz év felszabadulási lehetőségét a nép meg tudja ragadni (253 kk. II.). Azonkívül az olasz forradalom a franciával szemben mindig csak »passzív« volt. A francia megszállás megszüntével megszünt hatásaiban.²¹⁰

Látóhatára ismét elborul a *Questioni intorno alla indipendenza italiana* című késői fejezetben, avagy külön kis tanulmányban: »Zászlóitokat kitűztétek Európa déli és legészakibb tájain; bekalandoztátok győzőként: de hol van Itáliának csak egyetlen városa is, mit megőriztetek volna magatok, amint megszünt támogatni az idegen hite, szövetsége és parancsnokolása!« (255) S fájdalmasan kiált fel Castival: »Italiani, voi non siete più popolo, non dovete più avere storia... Adunque siate servi e tacete.« (256)

Persze — s itt Kantra hivatkozik Condorcet-val szemben — »le cose degli uomini non si cambiano a gradi; bensi, quando sono arrivate all'estremità del peggio, allora solo passano d'un subito all'ottimo« (257). Ily. hirtelen minőségi ugrást nem tart azért kizártnak.

A szent szövetség Bécsi Kongresszuson tanácskozó fejedelmek vizsont kitanítja, hogy »a nemzetek újrendezőinek az a kötelességük, hogy olyan helyzetbe hozzák őket, melyben rendkívüli zavar nélkül gyakorolhatják összes képességeiket«. De mivel ez nincs így és a kormányok politikai titokzatosságának fátyla is fellebbent, a nép pedig megmérhette politikai tanácskozásaik mélységét, mely csak kacagásra indíthat, »a béke, minek dicsőséges szerzői kívánnak lenni, nem fog biztos alapokkal bírni, ha nem nyugszik igazságon nép és nép, fejedelem és fejedelem, kormányzók és kormányzottak között« (268).

Felhívja a figyelmet az angol kapitalisták monopóliumainak a francia és európai iparra gyakorolt sorvasztó hatására is. Az eddig gazdag manu-

²⁰⁹ Uo. 555 l. Ekkor Itáliában is kompromisszumos federatív tervek uralkodtak. L. D'Ancona, *Unità e federazione*, id. mű 339 kk. II.

²¹⁰ *Storia del Regno Italico*. Ed. Naz. VIII. 329 l.

fakturájából élő városnak »lesz-e majd annyi kenyere, hogy elégedett maradjon, ha az angol kapitalisták monopóliuma szab törvényt az iparnak, a munkának, a hajózásnak, a forgalomnak?« Ez pedig új forradalmak előidézője lesz (273).

Miközben így ír, már búcsúzik Svájctól. Bár Sismondi Párizsba hívja, a Stuart Rose által közvetített útlevelet veszi át az angol követségen,²¹¹ s Londonba indul a közben Firenzéből a Donna Gentile segítségével hozzá kiérkezett Andrea Calbo nevű fiatalemberrel együtt, aki szintén ióni szigeti görög születésű és titkári szerepet vállal mellette. Az Orell—Füssli-cég Londonban lebonyolítandó papírbeszerzési megbízatás címén utazási költségüket részben fedezi, az első angliai hónapokra pedig Magyarországról, Giulio öcsétől kapott jelentékeny pénzátutalást. Londonban talán kiadhatja védekező írásból fejlődött politikai értekezését, melyet a különböző fogalmazványokból már csak végleges alakba kellett volna öntenie. Életének további viszonyosságai magyarázzák, hogy erre soha többé nem került sor. Búcsúja Svájctól a luganói Gazette 1815. április 24-i számában jelent meg.²¹²

Foscolo svájci tartózkodásának keserű hangulatában fejezte be és adta ki latin szatírját, a *Hypercalipsist*. Mint láttuk, Guillonnak a Sepolcri ellen írott bírálatára való válasz volt az első magja, azután az Eunocomachia idején a Napóleont kiszolgáló irodalom szatírájává szélesedett,²¹³ végül most a nemzeti bukás politikai gúnyíratává fejlődött végső svájci fogalmazásban. E rétegek gondos filológiai vizsgálattal éppúgy különválaszthatók, mint ahogyan ezt az Ortisban láttuk.

Az utóbbi eseményekről írt már közvetlenül a milánói forradalom után egy kisebb igényű szatírárt, melynek világos célzásait a szenátus és arisztokrácia gyáva viselkedésére és a segítségére siető osztrák mentő kézre az olasz irodalomtörténet nem ismerte fel, s ezért a költemény maró, elkeseredett gúnyját nem értékelte.

Milánó patricius lovagjainak egyike — meséli ez a verses novella²¹⁴ —, akik nem azért festetik magukat lóháton, mintha katonák lennének, de mert a színházban rágalommal tudnak hadakozni, s ezért egy királynak sem kellenek, elmondja, mi történt a bálterem melletti szobában, hol frissítő italokat szoktak élvezni. Egyszerre segélykiáltás hallatszott:

Morirò dunque come un ateista,
Senza un' anima buona che mi assista,
Io che sono cattolico ambrosiano,
Sincero milanese,
Nemico nato d'ogni maledetto
Forestiero italiano,
Che ci consuma l'aria del paese... (470)

Kérdezik, ki ő, honnan kiált:

Io son quell' io che chiamano i plebei
Il pigmeo de' pignei,
Io son...

²¹¹ Lett. Apol., Opere, V. 583 l.

²¹² Angol fordításban l. Viglione id. könyvében.

²¹³ L. Carlo Porta értesítését, Antona-Traversi IV. 63—64 ll. jgyz.

²¹⁴ »Novella sopra un caso avvenuto in Milano a una festa di ballo. Opere, XII. 469—476 ll.

De erre összeszaladnak:

I marchesi cugini
 Gl'inglesati contini,
 Duchi senza ducati e senza squadre,
 Princini ch'han cent'avi e più d'un padre,
 E i Don, a quai le gonne
 Mancano a parer Donne. (472)

Összeülnek tanácskozásra. Ott vannak az új bárók is, de azok nem ülnek le. A szenátus áprilisi ülésének e szatírájában valamennyien egyszerre beszélnek állathangot hallatva. De két kappanhang a többit túlharsogja. Egyik biztatja a társaságot, bizonyítsák be, nincs igazuk azoknak, kik — mint Foscolo is —

Ci chiamano bastardi,
 In pria de'Longobardi e Visigoti,
 Poi de'Visconti e de'Sforzeschi eroi,
 Che in Romagna guidavano buoi.

Ne hagyják magukat, hiszen újabban már:

Il valore lo studio ed il decoro
 Frutta a'pitocchi titoli e denari;
 Ed or ci van del pari,
 E ci ridon in faccia,
 E talun d'essi insieme ci minaccia...

Ez célzás a demokratákra és Foscolóra (474). Fogjon össze a nemesség, ment-sék meg bajba jutott társukat. E szónoklat után

Tornò a sedere e domandò un sorbetto;
 Poi fece un sonno; che pareva a letto.

A többiek keresni kezdik, honnan jönnek a segélykiáltások, de hogy, hogy nem, a nagy sietségben, avagy

Del magnanimo ardire,
 (Come attesta di Pezzi la Gazzetta)

mind eltűnnek, míg az »incremento augusto« fulladozásában Párizsban készült szép hamis fogait köpdösi már ki.

Erre azonban — szerencsére — egy szép valcer-táncosné odaszalad; a szorbetes-pohárból a patrícius lovagot kihúzza s így magyarázza hőstettét:

Questo cavalierino
 È sì ardito e piccino,
 Che se il ciel non m'avesse qui mondata
 Purtroppo ei s'annegava
 In un bicchier d'insipida semata. (476)

Aki Foscolo szatírástílusát és torzító fantáziáját ismeri — például szolgálhat az Arese-szerelem szakítása után írott prózai szatíratőredék —,²¹⁵

²¹⁵ »Senuccio«. Ed. Naz. V. 31—32 ll.; »nevetséges bizarrságokról«, miket szó-rakozásból ír, beszél Isabella Teotochinak írott, 1811. máj. 14-i levelében is. Id. kiad. 86 l.

ráismer itt a milánói forradalmat megelőző áprilisi szenátusi ülés szatírájára. Napóleon bukásakor a milánói patriciátus fulladozik. A szenátus — melyben az új napóleoni bárókat most már épp csak megtűrik — gyáva és tehetetlen. Végül is a valcerező Ausztria menti ki a nevetséges haláltusából. Foscolo keserűen céloz a maga szerepére is az április 20-i eseményekben, és a Corriere Milanese magatartására.

Foscolo, aki vicói szemmel a bibliának s különösen az ószövetségnek nagy olvasója volt, mert benne egy primitív nép történetét és mitológiáját kereste egyrészt, másrészt képzelete »erőt merített belőle«, már korábban, Ruth könyvével kapcsolatban is gondolt valami bibliai stílusú szatírára.²¹⁶ Mikor a Hypercalipsisba belefogott, Cagliostro Roveretóban írt »utolsó evangéliuma« is szeméi előtt lebegett.

A Jelenések könyvének homályosan allegorizáló stílusában 19 fejezetbe foglalt, 333 bibliai versben van előadva a látomásszerű szatíra.²¹⁷ A »kulcs« felvilágosításainak értékesítésével, magyarázatainkat zárójelbe foglalva, a következő képet adhatjuk róla:

I. Jeromomo (Lampredi) a »királyról, nyájáról, törvényről, prófétákról« írt diakonátusa (Montihoz való csatlakozása) előtt, (újság-) naplójegyzeteket szerzett. Pénzsóvár, parasztnyúzó pap, akitől Didimo (a költő és író Foscolo) eltávolodott. — II. Didimo a ciprushalom szülőtte látomásában 21 és fél éves korában Firenze mellett, a dögtemetőben (az újságpolémia) van. Egy fügefá alá fekszik, melyet egy kardos-kürtös katona (a hazafi és apostol Foscolo) megráz, de csak az éretlen fügek hullanak arcára, az érettek a fán maradnak (értéktelen irodalmi vitája). Ijedtében felébred, elmenekül s egy szénacsomón alvó öregasszony, Margareta paraszt-kunyhójába (a néphez) fut. A katona utána, s a küszöbön rohamot fúj. — III. A parasztok és állataik a kűrthangra megbomolnak, csak az öreg Margit marad nyugodt, megöleli s egy édes füget dug a rémületében felkiáltó Didimo szájába. A katona felszólítja: ültessen gyümölcsöst és szőlőt s ne várja, hogy szájába essen a füge. (Az igazi irodalom művelése. Jeremiás XXIV. fejezete szerint a füge a jó zsidók szimbóluma, kiket Isten kiment a babiloni fogságból. Az egyedüli füge talán azt jelenti, Martinetti szerint, hogy Didimo az egyedül érdemes e menekülésre.) — IV. A katona Didimót a küszöbről inti apokaliptikus hangon ne hízogó-ócsárló, szégyenteljes hangon napi eseményeckékről írjon, de igaz prófétaként tanítsa a gyermekeket, szegényeket, parasztokat és dolgozókat, hogy el tudják viselni a gazdagok kizsákmányoló gonoszságát (9), hogy majdan mikor elpusztulnak, »törvények, nyájak, királyok, a földművesek és munkások imádvá felkiáltsanak: legyen meg az isten akarat« (10). — V. A katona folytatja intelmeit. Ismeri Didimo ellene elkövetett bűneit (hogy napi vitába bonyolódott), de megbocsát, mert tudja, gyűlöli Jeromomot (Lampredit). Az legyen pap a gallusok és austrok (osztrákok) alatt aposztata lel-külettél; népe elátkozza. A termékeny Lombardiában a Viscontiakat a Sforzák váltják fel, majd V. Károly spanyoljai, osztrákjai uralkodnak. A szabadság erős aszszonya szajhájukká lett. Jött azután a sas (Napóleon), a kis csirkéivel (Beauharnais Jenő alkirály és társai), akiknek gondjaira bízta a szárnyas oroszlánt (Velence), a piemonti bikát, a halász tengerpartjait (pápai állam), Lombardián kívül. A csirke (Beauharnais) kezdetben jól uralkodik: a szépség és tisztaság csokolóztak nászágyában, de a Doktorok zsinagógája (Akadémia) és a paraziták szenátusa hízélgéseikkel elkapták. Napóleon-Nabukodonozor hű, kizsákmányoló Baldassar-fiává lett. Jeromomora bízta a korbácsot s Kaldea (Itália) nevelőjévé tette őt. — VI. Az írók irányítására és kémként Napóleon a Gallus homo-t, (Guillon) volt abbét küldi Milánóba, aki a Giornale italiano-ba jó pénzért ír mások által olaszra fordított cikkeket az olasz

²¹⁶ Ed. Naz. XVI. 606 l. — Cian, Prose II. 337 l. a Chioma di Berenice-ben.

²¹⁷ Didimi Clerici Prophetæ minimi Hypercalipseos. Ed. Naz. VIII. 67—113 ll. — L'Ipercalisse tradotta ed illustrate da Antonio Martinetti. Saluzzo, 1884 s a Giorn. Stor. Lett. It. róla írt bírálata.

nyelv és irodalom gyalázására. (1803: De quelques propriétés particulières de la langue française, comparativement à l'italienne — Lettre en réponse à M. l'abbé Vald...) Eden-satrapa (Paradisi gr. a szenátus és akadémia elnöke) a pártfogója. Pedig méltó lenne, hogy csendőtörök kísérik a mantuai börtönbe. A zsíros Milánóban, a kisebbik Babilonban uralkodik. — VII. De a sast elkergetik fészkeből, Jeromomo művei értéktelen lommá lesznek, az efemerida (újság)-olvasók elhagyják. Volt hívei (Anelli, Monti, Lamberti, Bettoni) sem tartanak ki mellette. Mammon szolgái: élő próféták és bukott királyok ellenségei valamennyien, akik Vaccari volt belügyminiszter, a jó pásztor asztalánál dőzsöltek volt! Tartózkodj tőlük, kerülj társaságukat! Hátlatlan árulók. Jeromomónak csalánnal kell majd arcát dörgölni, hogy pirulni megtanuljon. Az embereknek csak három A-ra van szükségük: Ara, Aratro, Arbore di patibolo. De a hízelgő, megvásárolható íróknak csak egy dolog kell: hóhér. — VIII. A katona kivezeti a kunyhóból kivont fényes karddal, melynek egyik oldalán a bibliai Est Est, másikon Non Non áll! — IX. Egy 60 éves meztelen nő jelenik meg, Anna, kinek igazi nevét nem mondja meg a Kulcs, de őt «minden tudós nő» szimbólumának nevezi. Kopasz, fogatlan, lötytyedt testű. Az állatok dögtetemet megrágja s kiköpve tentává lesz, miközben szemérmetlen gesztussal combja belsejére üt! — X. Utána feltűnik Filippo eunuch iskolamester (Filippo del Rosso firenzei származású tanár, a Brera gimnáziumban tanított. Paradisi gr. kéme. Maga nem írt semmit, mert félt.) Sánta, pápaszemes ember értesíti Annát, hogy meghalt Jeromomo, s a temetőt kivetette testét. Társai, Anna szeretői jönnek őt temetni. Anna nősténykutyaként vonít a mester halálán. Kikel a hűtlen apostolok, Filizia, Agirte, Goes, Psoriona ellen, kiknek csókjait megszámlálhatni combjain, s kétségbeesett valamást vonít. — XI. Combja belsejére írja a tintaköpettel szeretőinek nevét, melyek rút kelésekké lesznek. Nyelve helyén mérgesnyelvű kigyó sziszeg. Filippo eunuch ássa közben a sírt. — XII. A katona figyelmeztetésére Didimo hátrafordul. Piszkos derengésben, kénnes világításban repülő 600 000 denevértől kísért bárkával érkezik a holttest. Kísérik Bettoni, bresciai nyomdász (Agirte); Anelli Garda-tó melől származó vígopera-szerző (Fliria); Lodovico Lamberti, a Braidense-könyvtár igazgatója (Psoriona); Monti (Goes), aki műveit is hozza, melyek címei (gúny Monti pálfordulásai ellen): a törvényért, a törvény ellen; a királyért, a király ellen; a nyájért, a nyáj ellen. Tele diszharmonióival az éneke, s a Kulcs szerint máris az osztrák császárnak hízeleg, akit előbb szidott. Felesége kicsapongó és sokszorosan felszarvazza. A szimatikus, azaz Didimótól elszakadt Mustoxidi, görög barátja, után egy óriás lép ki a bárkából: Bossi-festő, Leonardo Utolsó vacsorájának irodalmi méltatója. Maga nagyképű, művészetére beképzelt Júdás. — XIII. A koporsót az óriás emeli ki és teszi a sirgödör szélére. Didimo könnyezik, látva ifjúkori barátja koporsóból kifordított holttestét. «Az igazak könyörületesek», helyesel a katona. Majd Didimo ellenségei is rájönnek igazára! Bossi rögtönzött sírfelirata az elhunytat »kutya-rókának« mondja. Menekülj! Harap! — XIV. Lamberti és Monti közt versengés, »eunocomachia« tör ki, mert egyik halotti beszéddel, a másik költeménnyel akarja az elhunytat dicsérni. Mindketten a Nabukodonozortól (Napoleon) kapott hatalomra hivatkoznak, melynek el nem ismerése: félértés. »En Didimo — mondja a Kulcs — hallottam ezeket a hihetetlenül igaz érveket« (l. Poligrafo). A sértések röpködnek, a többiek is két pártra szakadnak, vagy gúnyosan multanak. Anna (Vadori) csókkal marja meg a kibékítendőket (a Foscolo ellen szövetkezett írók Anna Vadori író szalonjában szoktak volt összegyűlni). A vita kiterjed a »de lege, rege, grege« (monarchia, törvény, nép) tárgykörre. Kóvel, állati csontokkal dobálják egymást. Az eunocomachiának — Filippo eunuch sántítva szalad Eden satrapához, hogy a harcot kiterjessze (12. vers) — hatalmas földrengés vet véget. A föld megreped, s belőle nyüzögött számár kel ki és rohangász ordítva. De az ordítás panaszos kantilénává alakul. — XV. Apáim, rokonaim, állattestvéreim békét találtak a halálban. De Ti gonosz emberek, a kéz és beszéd fensőbbiségének tudatában lenéztek, s most is megzavarjátok nyugalmatot! Mikor a dézmát és termékeket vitette velem gazdám a paphoz, hallottam, hogy égi dolgokat fürkészték. Pedig talán nincs is különbség közöttünk: »ki tudja Ádám fiainak lelke valóban felfelé száll-e és a kancáé le a föld alá.« Kiváltságokat rosszra használjátok: nyelveteket rágalmazásra, karotokat öldöklésre! A törvényt megszegitek, a királynak hízelegtek, magatok nyáj vagytok, mely felfal és melyet felfalnak. Késhegyig vitáztok a három közül melyik előbbrevaló, de a nyáj: a nép; a törvény: a nyájörző kutya, a király: a pásztor. »Tehát a király legelőbbre való,

mert pásztor nélkül nincsen sem kutya, sem nyáj, azonkívül bojtja is van». Ellen-séges tetemet akartok most közénk csempészni. Pénzhétségben engem is Jeromomo nyúzott meg. Nem mentek el innen, míg a magatok gyomrába nem temetitek barátotokat. — XVI. Újabb földrengés elnyeli a szamarat. A denevér-világítás kialszik. A 3 barát, az eunuch és a vénasszony jajgatnak. Viperák, kígyók, békák másznak elő. A bárka elúszott a tirrénai tengerre, nincs menekvés. Valamennyien az eunuch jeladására nekiesenek a holttest elfogyasztásának. De a katona megsuhogtatja kardját, mire Jeromomo húsa eltűnik, csontjait az állatok széthordják. A katona nem öli meg a vérrel borított lakmározókat, bár tudja, hogy tönkre fogják juttatni. Bosz-szújának ideje még nem érkezett el. — XVII. Didimo éjfél hall ütni, az ifjú katonával egyedül maradván, Firenze egy tornyából szózatot hallanak a négy Babilon-ról. A legnagyobb Párizs, mert megtalálta — de el is árulta az igazságot. 3000 lépés széles, 4000 hosszú és Párizs falai magasságával azonos mélységű tó telne meg a franciák által kiontott vérrel. Az örök Babilon, Róma, mely világosságot kapott az ég-ből, de pásztorai szép dombjait ködbe burkolták, hogy könnyebben felfalhassák a maguk és mások nyájait pénzsóvár kapzsiságukban. A kisebbik Babilon: Milánó, mely nem keresi az igazságot, de minden idegennek alázatosan hódol. Tele van rágalommal, irigységgel. A gazdag Babilon: London. Valamennyi gonoszságát a katona megsiratja »vigasztalhatatlan sírással«. — A XVIII. fejezet a katona Didimónak szóló utasításait tartalmazza: Ciprusdombján ültessen gyümölcsöt és szőlőt, hogy az öregasszonytól (Margarétától) kapott üres fűgéskosarat munkája gyümölcseivel megtöltsse. Azután térjen vissza városába, és semmi ellenértéket el nem fogadva, hirdesse az igazságot. Bizonyosságot büszke szegénysége fog mellette tenni. Tegye félre a napi-irodalom hiúságait, s az »egyetlen kötet«-ből prófétáljon. Vonja felelősségre a paraziták szenátusának tagjait, honnan vették gazdagságukat. Meg van írva, hogy pártfogójuk, a sas viharban-fagyban (oroszországi hadjárat) megy tönkre. El fogják őket űzni. Ha seregét az ellenség elkergeti Milánóból, »vásároljanak a gazdagok egy kis szálnalmat és szégyent s emlékezzenek, hogy ugyanegy nyomorult város lakói, s a többi lakóssal osztozzanak a rabságban és szégyenben«; de súlyosabb a felelősségük, mint ledőlt arany és ezüstbálványoknak, erőtlenség felhőknek, gyümölcstelen fák-nak. »Fegyvertelenül, tétlenül követeltek szabadulást az idegentől és szabadságot, s fellázítják a népet (milánói lázadás). Királyt kívántok és a magatok hasznáért imádjátok a kényurat«. Nincs erőtlenség harcolni az ellenséggel, de rágalmazzatok. A ti-tokban sugdolózóknak kiáltsd: semmi nagy nem születik a sötétben! »Valamennyi-öket, akik karosszékükben elnyúlva álmodoznak Ádám fiai egyetemes boldogságáról a földön és a város szabadságát a hatalmasok méltanyosságától várják, rázd fel és törd össze reményüket, mondván: »Tudom, hogy nem vagy sem hideg, sem meleg: bár lennél vagy hideg vagy meleg, de mivel langyos vagy, eljön az idő, hogy ki-vetlek számból« (Apokalipszis III. 15—16). Azután a jó polgároknak hirdesd régi és jelen szolgásunk örökkévalóságát s olvasd fel nekik a könyvből: »kevés kifogásom van ellenetek, mert nagyon örvendeztetek a felszabadulás és dicsőség reményében. Legyetek most óvatosabbak, mert összeülnek a királyok, hogy ellenetek tanácsko-zanak s mi rabszolgák sietni fogunk magunkat mentetgetni, de az általános kétségbe-esésben mindenki így szóljon magában: a kitarás övével övezem magamat és türelme-sen hallgatok (Apokalipszis II. 14, 20). Az egyházfejedelmeket (Bécsi Kongresszus) figyelmeztess, hogy sok Jeromomo van köztük, de vigyázzanak, hogy a frigszek-rény ne sülyedő gályává legyen. — Az új satrapákat buzdítsd, hogy irtsák ki a hízel-gést, feljelentgetést és cinizmust. A népnek mondd: Az izzadásos fáradozás az ár-tatlanság kincse. Ha lázong a nép, csendesítsd le, s ha kardot ránt, vesd magadat elébe, mielőtt a városra támadhana. (Foscolo szerepe a milánói lázadásban). Az Alpe-sek tetejéről olvasd rá a mindentudó könyvből hazádra: »...Házasságtörő anya vagy, aki gyermekeid örökségéből táplálsz ágyasaidat. ...meghívod, akiket vissza-utasítottál (Ausztria). Most aztán új lupanárodra lerombolják (francia), a régít (osztrák) újraépítik, elhalmoznak kegyekkel s kezdheted újra a szerelmeskedést. Ha pe-díg újból leereszkedsz az Alpokról — mondja a katona Didimónak —, ne menj a városba, de maradj a földművelők tömegében és ha sírnak, sírj velük és mondd legyen meg az isten akarata (egység a néppel). — XIX. Mikor a katona elhallgat, hirtelen kiderül, s az térdre borul a szabad ég alatt: nem apostol, próféta vagy an-gyal, csak dragonyos-százados, ki sietve be kell, hogy vonuljon. Lóra ül s eltűnik.

Margarétát Didimo szénacsomón alva találja kunyhójában s ő csendben és békében elindul az üres kosárral kezében.²¹⁸

Foscolo általunk tárgyalt újságpolemíájának, a Napóleon bukásával és a milánói forradalommal kapcsolatos politikai szerepének ismeretében könnyű ennek az elkeseredett hazafias szatírának értelmét és célzásainak nagy részét felfedezni. Az olasz irodalomtörténészek azonban nemigen láttak tovább anélkül, hogy Foscolo Monti feleségét és Annetta Vadorit igen sértő módon vonja bele a szatírába, mi — annak ellenére, hogy a Foscolo által csak igen keveseknek megküldött »Kulcs« ezeket a legsúlyosabb kifejezéseket nem világosítja meg, és hogy bennük a biblia egyes hasonló részei ragadták őt magával — erkölcsi felháborodásukat hívta ki.²¹⁹ A szatíra egyéni támadásai mögött annak nemzeti tartalmát sem hangsúlyozzák, esztétikai értékelése pedig ma is hiányzik. Domenico Bulfaretti legújabb Foscolo-monográfiája is egy oldalon végez tárgyalásával.

A szatíra Lombardiába csempészett példányainak nem volt, s nem is lehetett nagyobb visszhangja. Milánóban — mint Quirina írja nekik a könyvecske vétele után — »a babilóniak mind szerencsétlenek, üldözöttek és éhesek«. Attól fél, fájni fog nekik a szatíra.²²⁰ De Foscolo később is fontos kort jellemző dokumentumként beszél munkájáról: »Ki tudja, talán eljön az idő, mikor valamelyik unokájuknak ezek a szükséavú anekdoták, furcsa maskarák és eunuch-háborúk segítségére lesznek a mi neves korunk megismerésében, abban, hogy megértse a milánói királyi Akadémia üléseit, a Fejedelem és Szenátus rendeleteit... Arra törekedtem, hogy minden írásom — vers, regény, pedáns értekezés, katonai tanulmány, profécia és bizarr elképzelés alakjában — egy egyetlen politikai célra, Itália egységére irányuljon.«²²¹ Foscolo hisz a prófétai inspirációban, ha az néha donquijotei is — ahogyan a Didimo Chiericóról adott önjellemzésében írja.²²²

Foscolo »üres fűgéskosarával« 1816. szeptember 11-én jutott Londonba, hol tizenegy éven keresztül, 1827. szeptember 10-én bekövetkezett haláláig száműzetésben élt. A »Babilonissima Babilonia«-ba való érkezésekor azt írja Firrenzébe, Quirinának, hogy hamarosan vagy diadalszekér, vagy halottas kocsi lesz ott a sorsa.²²³ A valóságban folytonos küzdelem közt őrlődött fel és üldözött vadként bujkálva hitelezői elől végezte napjait a legnagyobb nyomorban. »Migro et respicio« van most pecsétgyűrűjére vésve.²²⁴

Első irodalmi tervei: politikai röpirat Chateaubriand *De la monarchie selon la charte* címen akkoriban (1816) XVIII. Lajos érdekében megjelent írása

²¹⁸ Az allegória magyarázatában Martinettire támaszkodunk, aki az »Appen-dice alla chiave«-ban összeállítja »Passi imitati o tolti dalla bibbia« címen a bibliából vett részeket és reminiscenciákat. Különösen Ezechiél, az Apokalipszis, a Példabeszédek, Máté evangélista, a Zsoltárok és Jób könyve voltak rá nagy hatással. A IX. fejezét a Példabeszédek könyvének VII. fej. 8—23. versein alapszik.

²¹⁹ L. pl. Mazzini, Ottocento I. 386 l. — Chiarini egyedül hívja fel Martinetti mellett a figyelmet a szatíra hazafias és esztétikai értékeire.

²²⁰ Cerro-kiad. 282 l.

²²¹ Lett. Apol., Opere, V. 534—35 ll.

²²² Notizie intorno a Didimo Chierico (1813). — Cian, Prose III. 177—181 ll.

²²³ Cerro-kiad: 204, 206 ll.

²²⁴ Viglione, id. mű 119—120 ll.

ellen,²²⁵ és egy újabb, levélformában elgondolt irodalmi mű. Mindkettő töredék maradt.²²⁶ Ez utóbbiban Tobias George Smollett *Travels through France and Italy* (1766) szatirikus útleírásának stílusában akarta legújabb tapasztalatait feldolgozni.²²⁷ Orlandini, Foscolo műveinek első firenzei teljes kiadásában (IV. köt.), egy részét »Saggio di un Gazzettino del bel mondo« címen befejezett műként adta ki, nem említve, hogy az beletartozik abba a szélesebb körű csonka műbe, melynek címe hosszabb ingadozás után *Lettere scritte dall'Inghilterra* alakban jegecesedett ki a költő képzeletében.²²⁸ Eredetileg az útirajznak indult angliai benyomásairól. Később, munka közben arra gondolt, hogy ezt összeköti az olasz társadalmi és irodalmi viszonyok párhuzamos, összehasonlító rajzával. Így a könyv az olasz és angol közönség érdeklődésére egyaránt számot tarthatott volna. Végül Montaigne-nek általa fiatal kora óta csodált *Essai*-i modorában egyéni gondolatok és eszmefuttatások szabad gyűjteményévé vált a munka Foscolo elképzelésében. Akkoriban elhunyt édesanyja — kihez egész életében a legmelegebb szeretettel ragaszkodott — régi elhunyt meg élő olasz barátai és kedvesei, új londoni ismerősei a címzettek. Mindegyiküknek arról szándékozik írni, amit lelkükhöz legközelebb fekvőnek ismer.

Így akart kezdetben egy levelet intézni a nálánál mintegy hét évvel fiatalabb Carlo Cicogna grófhhoz, akivel a most Londonban tartózkodó Sigismondo Trecchi báróval együtt a napóleoni olasz királyság idején, az angol dandy-világot oda átplántáló ragyogó mondain életet élt Milánóban, az Arese grófnővel folytatott szerelem idején. Carlo Cicogna, Beauharnais alkirály kamarása, volt abban az időben köztük az arbiter elegantiarum, mert frissen érkezett Angliából.

Most úgy állítja be Foscolo a dolgot, hogy Trecchi megígérte Cicognának, hogy tájékoztatja őt a legújabb londoni divatról és szokásokról, de maga lusta erre és különben is hamarosan el kell, hogy hagyja Londont. Ezért Foscolót, egykori milánói dandy-triumvirátusuk harmadik tagját kéri meg ígéretének teljesítésére. A levél anyaga azonban az egymásra következő tervezetekben és töredékekben hamarosan úgy megdagad, hogy 18–19 levélre lenne már szüksége elmondására, s tárgyükat is ily elosztásban igyekszik körülhatárolni. A nagyobb »Levelek Angliából« kereten belül így önállósul ez a milánói »contino«-hoz írt és írandó levélsorozat *Gazzettino del bel mondo* címen. Bár ez épp oly kevésbé jutott el a végleges fogalmazáshoz, mint az egész, melybe tartozott, rajta különös kedvvel és gonddal dolgoztatott. Még a »contino«, a címzett jellemét illetőleg sem tudott végleg megállapodni, mert míg általában a rokonszenves ironia hangján tárgyal vele, mind részletesebben írva le részére új barátjának, lord Hollandnak csodálatos keleti rajzú papagályos selyem reggeli köpenyét, a későbbi szövegváltozatban politikai és erkölcsi kérdések kerülnek előtérbe és a tréfálkozást parinii szatíra váltja fel, mikor arra emlíkszik, hogy a grófi ficsúr tilbury-je, hogyan gázolt el angol hidegvérrel egy

²²⁵ Ed. Naz. V. 413–423 ll. — Chateaubriand művét l. *Mélanges historiques et politiques*. Paris 1874. 190–296 ll. — Viglione, id. mű 165 l.

²²⁶ Ed. Naz. V. 237–443 ll.

²²⁷ Viglione, id. mű 156–57 ll.

²²⁸ L. M. Fubini bevezetését az Ed. Naz. V. köt. LXIV–CXVIII. ll.-in. A 252–57 l.-on közölt tervezet szerint 37 levélből állt volna a mű.

szegény járókelőt, mi hasonló ahhoz az 1799-i esethez, mely ellen akkoriban felháborodottan tiltakozott a Minotore-ban.²²⁹

Az »Angolországi levelek« töredékei, melyek csak az Összes művek új kiadásában váltak hitelesen ismeretessé, egyébként is tele vannak az olasz társadalom és a közvetlen politikai múlt éles bírálatával. Elmondja, hogy azóta esett kétségbe hazájának sorsa felől, mióta legjobb fiai elestek az orosz harc-téren; hogy inkább bárki foglya lenne három hónapon keresztül, mint egy órán keresztül két osztrák kápláré; hogy Itáliában nincs olvasóközönség és az írók csak egymásnak írnak. Kikel a franciás stílus ellen, ahogyan Parini tette öreg korában, és a szerzetesi iskolák nevelése ellen, mely újból általánossá lett Itáliában. Azonban most már világosan látja, hogy a napóleoni uralomnak meg-volt ott is az a hatása, hogy visszahozhatatlanul véget vetett a feudalizmus-nak.²³⁰

Foscolo körülbelül egy évig szinte kizáróan az »Angolországi levelek« ter-vén dolgozott, de hamarosan meggyőződött arról, hogy egy ilyen, képzeletében folyton növvő, alakuló montaigne-i csapongó megfigyelés-, benyomás- és gon-dolatgyűjtemény, mely az ifjúkori Ortisnak mintegy érettebb ellenképeként férfikorának egyéniségét tükrözze maradéktalan sokoldalúsággal, túlságosan ingyenc falat ahhoz, hogy tőle olyan nyomdasikért várhasson, mi megélheté-sét biztosítsa. Azzal sem volt tisztában, olasz közönségnek, olaszul írja-e mű-vét, minek terjesztése otthon, tekintettel politikai üldöztetésére, szinte lehetet-len, vagy angolul adja-e ki, mely esetben le kell mondania a stílusművészet ama finomságairól, melyek a tolmácsolásban elvesznének s melyekben ő az irodalmi mű főértékét és az utókor számára való megmaradásának legbizto-sabb zálogát látta.

Arra is hamarosan rájött, hogy száműzött idegenként élve Londonban, az angol viszonyokról nem írhat olyan ironizáló nyíltsággal, milyennel az olasz életről szól.

Féltette tehát a munkát és egy Dante-monográfiába fogott, amely iránt Angliában széleskörű érdeklődésre számíthatott, s mellyel páviai székfoglaló előadásának módszerét alkalmazva, az egészen új kritikai eszközökkel kifej-tett monadanivalót a kifejezés irodalmi formáitól függetlenebbül remélte an-gol tolmácsoláson keresztül is a közönség elé tárhatni.

Élete utolsó éveinek nyomorúságai közt azonban ismételten visszatér a Lettere dall'Inghilterra kiadásának gondolatához, abba az illúzióba ringatva magát, hogy a még rendezetlen jegyzet- és fogalmazványtömeget könnyen szervezheti levélregénnyé, sőt ismételten nyomdakész műként tárgyalva róla.

Egy másik levélregény terve is foglalkoztatja azonban Foscolót, melyben úgy látszik Veronica Römer-Pestalozzihoz Genfben²³¹ és Carolina Russel-hez Londonban írott leveleit akarta értékesíteni,²³² de az Ortis társadalom-ábrázo-lását egyben európaivá akarta kiszélesíteni. 1823-ban Lady Dacrenek és Murray könyvkiadónak már kész műként ír róla, de csak négy tervezet és néhány

²²⁹ Ed. Naz. V. 335 l.

²³⁰ Uo. V. 246, 287, 290, 381—82, 244 ll. — Hogy Parini szerepét akarja foly-tatni a nemesség ostromozásával, világosan mondja uo. 302, 354—55 ll.

²³¹ Chiarini, Amori II. 423—25 ll., I. 411 kk. ll.

²³² Uo. 500 kk. ll.; II. 481 kk. ll.

kidolgozott részlet maradt belőle.²³³ Az első tervezetben Foscolo maga Delwal-den, Cornelia Russel pedig Elisa Elton néven szerepel. Eliza —, mint Cornelia a valóságban —, Svájcba utazik, mi az írónak alkalmat adott volna a két nép szokásainak, az angol, svájci és olasz nők jellemének összehasonlítására. A későbbi fogalmazásokban Foscolo magát Didimo vagy Elton néven szerepelteti, kedvesét pedig Helen Wernon néven. Az utolsó tervezet szerint a regény Fano és Pesaro közt, az Appeninek jómódú parasztsága életének rajzával fejeződött volna be. Éppúgy, mint a Hypercalipsisben, ez a mű is a néphez való visszatéréssel végződött volna tehát.

Foscolo forró patriotizmusa a tízéves számkivetés alatt sohasem feledkezett meg Itáliájáról. Nem tudott soha gyökeret verni Angliában, annál kevésbé tudott kozmopolitává vedleni. »Mivel — írja Quirinának, a »donna gentile«-nek még a svájci Hottingenből — nem vagyok kozmopolita, soha sem tudtam magaménak vallani azt az elvet, hogy a *haza az, ami enni ad*, de kétségbeesve a Haza ábrándképe fölött s kissé sírva, kissé mosolyogva, hogy hagytam magamat lépre csalni dicső csábításai által, néhány szót változtatok a maximán és ezt írom: »Haza az, ahol megunván a világot, csalódottan az emberekben, fáradtan, betegen és mintegy magadtól is elhagyottan, találsz egy szívet, amely szeret, egy agyat, amely megért, és egy keblet, mely melegít és megvéd.«²³⁴

Ausztria igyekezett őt Svájcból büntetlenség és szabadság ígérete mellett öccse útján visszacsalni; 1820-ban forradalmat előkészítő piemonti barátai Torinóba hívják,²³⁵ az akkori északolasz mozgalmakban meg is jelenik nevével egy apokrif röpirat — »certe declamazioni politiche, ch'io non sognai mai, nè avrei degnato di scrivere«, írja róla Foscolo.²³⁶ De a költő nem ment haza, mert meg volt arról győződve, hogy Itálián egyelőre nem lehet segíteni, miben csak megerősítette az, hogy a Londonba érkező újabb piemonti és nápolyi menekültek tele voltak pártszempontból eredő gyűlölködésekkel és egymást vádolóással a balsiker miatt.²³⁷ A spanyol és görög szabadságharcokban sem vesz tevőleges részt, mint sok emigráns társa, mert bennük — Byrontól eltérően — csak a »dicsőség vagy éhség örültjeit« látja.²³⁸

Míg azonban jól, sőt leányának felfedezése után egy ideig fényesen megy sora, régi és új emigráltak — Camillo Ugoni irodalomtörténész; Giuseppe Pecchio, első nem épp hízelgő életírója (Lugano, 1830); a corfui Mario Pieri — s olasz utazók, mint Federico Confalonieri, felkeresik és vendégei házában.

Egy Saint Agnan nevű kém Párizsból azt közölte Bellegarde-dal, hogy Londonban létezik egy olasz jakobinus klub, mely Itália felszabadításán buzgólkodik, s melynek Foscolo egyik vezető tagja. Gr. Saurau milánói kormányzó erre azt javasolja a császárnak, küldjék Drumont lovagot titkos küldetással Londonba. Ez szerezze meg előbb a genovai independentisták bizalmát átutaztában, azután segítségükkel férközzék Londonban Foscolo közelébe, majd lord Bentinck révén ismerkedjék meg a parlamenti ellenzék vezéreivel, akikkel S.

²³³ Chiarini, Amori I. 527—34 l.-on tárgyalja és 625—635 l.-on adja ki a töredékeket.

²³⁴ Cerro, id. kiad. 144 l. — Opere, VII. 66 l.

²³⁵ G. Grassi levele Torinó, 1821. márc. 21-ről. Opere, VIII. 379. l. Antona-Traversi IV. 172—173 ll.

²³⁶ Id. Donadoni, id. mű 111 l.

²³⁷ Lett. Apol., Opere, V. 585—86 ll.

²³⁸ Uo. 498 l.

Agnan szerint Foscolo és társai érintkezésben állnak.²³⁹ Metternich nem bízott a javasolt ágens személyében és elejtette Saurau javaslatát, de a lovag, aki korábban a szicíliai angol sereg szolgálatában állt és 1816-ban osztrák őrnagyi nyugdíjért folyamodott, tovább nyugtalanította a milánói kormányt a londoni olasz függetlenségpártiak állítólagos forradalmi terveivel.²⁴⁰ 1822–23-ban újabb gyanú merül fel, hogy Foscolo Londonban osztrák-ellenes propagandát folytat. A közoktatásügyi miniszter vizsgálatot rendel, hogyan és miért szűnt meg páviai egyetemi tanári állása, s bár a rektortól semmi kompromittáló adatot nem kap, az almanachban törölteti nevét a volt professzorok névsorából. A Londonból beszerzett értesülések is arról számolnak be, hogy Foscolo az ióni szigetek szabadsága érdekében fejt ki politikai agitációt.

Mikor az 1814 április 20-i milánói forradalom után Bentinck lord elutasította az olasz függetlenségi-pártiak kérését, hogy támogassa osztrákellenes törekvéseiket, a hazafiak egy csoportja a harmadik szövetséges, Oroszország felé fordult segítségért. Ily értelemben megjelent egy a cárhoz intézett röpírat, melynek szerzőségét az egykorúak minden ok nélkül Foscolónak tulajdonították.²⁴¹ Ismeretes volt rokonsága a velencei orosz konzullal, Costantino Naranzival, aki máris magára vonta a megszállók gyanúját.²⁴² Kétségtelen, hogy ióni szigeti barátain keresztül már Milánóból összeköttetésbe került Giovanni Antonio Capodistriával, aki — mikor a Szigetek 1799–1807 közt orosz fennhatóság alatt álltak — kezdett politikai szerepet játszani, s a francia hódítók elől Oroszországba távozván, ott külügyi szolgálatba lépett. 1811-ben bécsi követségi tisztviselő, 1813-ban svájci követ, majd a bécsi kongresszuson tárgyal és száll sikra hazája, az ióni szigetek függetlensége mellett.²⁴³ Őt értesíti Foscolo 1815. április 8-án Roveretóból, hogy száműzetésbe indul, és Capodistra Bécsből máj. 4-én válaszol neki Svájcba: »Szigeteinket osztrák uralom alá akarják helyezni.« Neki az a törekvése, hogy az összes hatalmak és különösképpen a szigeteket megszállva tartó angolok protektorátusa alá helyezték őket. A trágyalásokat Londonban fogják folytatni. Siessen oda és erélyesen emelje fel szavát. Az 1805 nov. 5-i párizsi egyezmény alapján azután valóban angol fennhatóság alá is kerültek a szigetek és Maitland Tamás generális, mint lordprotektor vette át kormányzásukat.²⁴⁴

De Foscolo még 1816 elején is Svájcban van. Capodistria ott felkeresi s megvédi a rendőrség zaklatásaitól, édesanyjának Naranzi velencei konzul útján segítséget küld, s magának Zantéból anyagi támogatást szerez.²⁴⁵

Mire Foscolo Londonba ér, már özönlenek a panaszok a hét sziget (Corfu, Zante, Cefalonia, Santa Maura, Itaca, Parò, Cerigo) »egyesült állam«-ából az angol protektorátus erőszakoskodásai ellen.

²³⁹ Helfert, id. mű 454 l.

²⁴⁰ Uo. 498 l.

²⁴¹ Antona-Traversi, IV. 172–177 ll.; D'Ancona, Unità e federazione, id. mű 329 l.

²⁴² Helfert, id. 264–65 ll.

²⁴³ L. De la Garde, Gemälde des Wiener Kongress. 1814–1815. München 1914. I. köt. 399 l.

²⁴⁴ Opere, VII. 391 l.

²⁴⁵ Jan. 20, febr. 9. és 14-i levelek a Donna Gentile-hez. Opere, VII. 151–153, 162, 209, 295 ll.

Az 1815. nov. 5-i szerződés ugyanis az orosz álláspontot, amely az ióni szigetek függetlenségét védte, az angol gyarmatosító törekvésekkel olyan kompromisszumos szövegezésben igyekezett összeegyeztetni, »melyben csaknem minden kifejezés úgy van megválasztva, hogy a feltétlen függetlenség csakúgy kiolvasható belőle mint a korlátlan szolgaság.«²⁴⁶ Lord Barthurst, a kolóniák minisztere maga kijelentette, hogy a szerződés végrehajthatatlan. De sir T. Maitland, mikor tíz embert legfelsőbb tanácsának tagjául kinevezett, 1817. febr. 3-án hozzájuk intézett beszédében kijelentette, hogy egy nemzet függetlensége, mely egy másik protektorátusa alá van rendelve, problematikus. Ám neki megvan már a maga megoldása. Ha valakinek más lenne a véleménye, megtarthatja magának, mert a vele való vita felesleges. A főtanács elé tett alkotmánytervezet egy látszólag független államapparátust mindenben alávét a protektorátust gyakorló hatalomnak. A szigetek mindegyikén megalakuló választói testületek, a 40 tagú központi képviselőház teljesen a szigetek angol kormányzóinak és a corfui főkormányzónak vannak alárendelve, aki egyedül az angol királynak felelős. Ezt az alkotmányt Maitland azután rögtön megszavaztatta a képviselőházzal.²⁴⁷

1817 júliusában az ióni szigetek követsége jön Londonba s vele Dionisio Bulzo, Foscolo zantei unokatestvére. A vele való beszélgetés annyira felvillanyozza Foscolót, hogy valóra szeretné váltani a milánói osztrák megszállás alatt leveleiben ismételten hangoztatott tervét, hogy visszamegy szülőszigetére, ahol politikai és a közművelődést szolgáló misszió vár rá. Egy ott felállítandó egyetem megszervezését szeretné vállalni.²⁴⁸ Azon melegében ír egy részletes bírálatot »Az ióni szigetek jelenlegi állapotáról«, s egyben tervezetet, hogyan kellene népüket tervszerű neveléssel a függetlenség megvalósításának útjára vezetni.²⁴⁹

A hat fejezetben, »sectio«-ban és azokon belül a Hypercalipsis-hez hasonló rövid prózai bekezdésekben írott művecske azzal kezdi fejtegetését, hogy a párizsi egyezmény nem függetlenséget, de protektorátus ürügye alatt megbújó elnyomást jelent a szigetek lakosságának. Az angolok máris kolóniaként kezelik az »egyesült szigeteket«. De a népek szabadságvágyát nem lehet elnyomni. A függetlenséget nem szabad idegenektől ajándékként várni, de ki kell azt vívni az ellentétek megszüntetésével, melyeket Velence szított egykor közöttük, hogy uralkodhassék felettük, és az egység megteremtésével. Az ifjúságba bele kell oltani azt a törekvést, »hogy a hazát a szigetek javára kell inkább szolgálni, semmint az angolok hasznára és az alkalmazott egyéni jólétért.«

A IV. szekció részletesen szól a közoktatásról, mi a nép felemelkedésével együttjáró függetlenség kivívásának előfeltétele. A társadalomtudományokra kell a fősúlyt fektetni. Ezek nemzeti nyelven a nemzet érdekeit szolgálják. Az ifjak 8—16 éves korukig járnak iskolába; azután egyetemre kerülnek, mi ne Corfuban, de pl. a csendesebb Itaca szigetén legyen. A professzoroknak

²⁴⁶ A két ellentétes javaslat és az egyezmény szövege olasz fordításban Foscolo Pargá-ról szóló munkájának függelékében. Opere, V. 474—479 ll.

²⁴⁷ Uo. 409 l. s az alkotmány részben közölve a 479—84 ll.-on.

²⁴⁸ Antona—Traversi, IV. 110—112, 199 ll.; 1818 júl. 8 és 18-i levél a Donna Gentile-hez. Cerro-kiad. 213—14 ll. A Szigetek egyetemén szeretne tanár lenni Sismondi is: »Si l'on m'offrait une chaire de Professeur à Corfou, je l'accepterais sans hésiter, je crois!« Epistolario, I. köt. 40 l.

²⁴⁹ Opere, XI. 91—129 ll.

nem szabad politikával foglalkozniok és a tudományokat főleg gyakorlati vonatkozásaikban — hajózás, ipar, földművelés — kell, hogy műveljék.

Az egyetemi hallgatók otthonról csak bizonyos határösszegig kaphatnak pénzt, hogy egyenlőségre nevelődjének. Tanulmányi idejük 5—6 évre terjed. Utána a legtehetségesebbeket 6—7 évre külföldi tanulmányútra küldik, mit Angliában kezdenek és Itáliában végeznek, mert ennek hibáiban a velencei múlt miatt hajlamosak részesedni. Havonta egyetemi újság jelenik meg, melynek minden számában egy elvi jelentőségű politikai cikk is legyen. Az angol-, francia- és német parlamentek életét üléseik jegyzőkönyveinek kiadásaiból tanulmányozzák.

Az V. rész azt fejtegeti, hogy az alkotmánynak a nép jelleméhez kell alkalmazkodnia. »...sarà facilissimo il progettare a discutere una costituzione, e ratificarla e farla accettare dal popolo, ed approvare dalla potenza protettrice; ma il punto sta nell'eseguirlo e non mai romperla.« Az a főbaj, hogy a Szigetek angol megbízottai nem egy ilyen népi alkotmánynak alapján működnek, de saját maguk alkotta alkotmány végrehajtói. Az alkotmány legyen föderatív, a földbirtokon alapuló. Az államnak ne legyen rendőrsége és a lelkészek csak a törvényhozásban vehessenek részt.

A VI. szekcióban azután bővebben kifejti, hogy az 1815. nov. 5-i szerződésnek az az alaphibája, hogy Anglia nem a szigetek népével, de az osztrák, orosz és porosz kormányokkal kötötte azt meg s a szigetek abban csak passzív szerepet játszottak. A lordprotektor kormányzása elleni panaszok is csak e hatalmak tanácsához intézhetők, hol Anglia hatalmi szavával szemben nem érvényesülhetnek.

A szigetek küldöttsége azonban Foscolo egy lovas-szerencsétlenség következtében keletkezett lábficama miatt nélküle utazik haza.

Két évvel később a helyzet mind jobban elmérgesedik és komoly angol-ellenes zavargások törnek ki a szigetekben. Capodistria 1819 áprilisában Corfuból ír Foscolónak levelet, melyet lord Maitland zsarnoki uralmának egyik áldozata hoz neki Londonba. A katonai diktatúra ellen való tiltakozás céljából Capodistria maga is Londonba jön, a Wellington—Castlereagh—Bathurst-minisztériummal szemben Foscolo segítségével az ellenzéki képviselőket igyekszik megnyerni, a szigetek liberálisabb kormányzásának érdekében. Azt tervezi, hogy Foscolónak megküldi a bizonyító okmányokat, melyek alapján a világ elé tárhatja a szigetek kétségbeesett helyzetét és a fiatal lord Russell útján politikai akciót indíthat (Opere, VII. 391—92 ll.).

1820. január 7-én Capodistria Pétervárról tájékoztatja Foscolót londoni tárgyalásairól. Sajnálja, hogy késedelmet szenvedett az okmányok megküldése, melyek a Szigetekről szóló munkájának alapjául kell, hogy szolgáljanak. Másoltatja őket. — »A cár személyesen írt Castelreaghnak és Wellingtonnak azzal, hogy Capodistriát bízta meg, tárja eléjük a szigetek sajnálatos állapotát, mi a nov. 5-i szerződés formális megsértéséből ered.« Beszélt közvetlenül a miniszterekkel, de kielégítő választ nem kapott. Emlékiratot kértek tőle a panaszokról, de azt a cár nevében csak Varsóból küldhette meg. Válaszul London közölte, hogy külön futárt küldtek Maitlandhoz Corfuba felvilágosításokért. Karácsony alatt a minisztertanács majd foglalkozik a panaszokkal. Ami a többi, Oroszország által tiltakozásra felkért hatalmat illeti,

Capodistria nem hiszi, hogy valamelyikük mert volna felszólalni: »Ilyen és ennyire megy az európai politika gyengesége.«

Február 17-én Capodistria azután Lieven angliai orosz követ útján tiltakozik Maitland jelentésének ama beállítása ellen, mintha ő a szenátustól nyert volna teljhatalmat a forradalmi mozgalmak elnyomására s Capodistria a felbújtó szerepét játszotta volna. A jelentés azt állította, hogy az általa felsorolt áldozatok oroszpártiak voltak, mire Capodistria csak annak lehetetlen voltát hangsúlyozza, hogy minden önérzetes, az erőszakkal szembehelyezkedő hazafit mégsem lehet azonnal oroszbarát magatartással vádolni.²⁵⁰

A helyzetet még jobban kiélezi az, hogy az angol kormány elhatározza, hogy egy régebbi egyezmény végrehajtásaképpen és a bécsi kongresszus döntése értelmében a szigetekkel szemben fekvő és régóta hozzájuk tartozó, Anglia által még megszállva tartott parti sávot keresztény görög lakossággal átadja a törököknek, mi 1819. május 10-én meg is történt. Az ellenzéki Edinburgh Review októberi számában Foscolo már hiába ír Parga lakosainak érdekében névtelen cikket.²⁵¹

Capodistria kezdeményezésére²⁵² két szigetbeli küldött jön Londonba, de — mint Foscolo február 15-i levelében Capodistriával közli — a király halála és a parlamenti újraválasztás a Parga-beliek ügyét nem engedte előrehaladni. Maurojanni és Mastreca kénytelenek voltak nagy költséggel Londonban várni. Lord Maitland hívei pedig máris ellentámadásba mentek át s a Görögországból visszatért bizonyos Williams könyvet adott ki, melybererélyes kormányzását dicséri. Az adókat nem Maitland, de a szenátus vetette ki. Corfui tartózkodása alatt Capodistria lázított megfizetésük ellen és Santa Maurát is ő biztatta ellenállásra. »Ha az Oroszország iránt való tisztelet nem tartaná vissza a kormányújságokat, már azt írnák, hogy az ióni szigeteket titkos orosz ügynökök igaztják, s felhasználják ezt a mesét — mondja Foscolo —, hogy szónokoljanak az orosz módszer ellen, mely az egész földön forradalmat szít.« De Foscolo azt hiszi, hogy »ha az angol kormány látja, hogy Oroszország sarokba szorítja s megijed, hogy nyilvános támadás fogja érni, a parlament és a közvélemény pedig melléje áll, tárgyalásokba fog bocsátkozni«. »Ha azután — folytatja Foscolo — a tárgyalás során nem hajlandó méltányos kiegyezésre, fegyvereink érintetlenek maradnak és megtámadjuk a nép és egész Európa előtt. S e fegyverek csodálatos segítségére lesznek ellenzéki barátainknak a parlamentben.« De ehhez hiteles okmányokon nyugvó bizonyítékok kellenek Maitland ellen. Capodistriától Foscolo felhatalmazást vár, hogy — amint részére hivatalos megbízólevél érkezik a szigetekről — azonnal az angol minisztériumnak tárgyalást ajánlhasson fel: »Aspetto dunque suoi ordini.²⁵³

1820. március táján megkapja Foscolo Capodistriától a várt okmányokat és instrukciókat. Foscolo sokat vár a cár nagylelkű közvetítésétől, de meg van győződve, hogy a parlament nyomása nélkül a kormány nem fog cselekedni. Foscolo tudja, hogy helyzete nem veszélytelen. Úgy érzi magát — írja —, mint Dániel az oroszlánbarlangban. Könyve készen van, de kiadása

²⁵⁰ Opere, VII. 391—92 ll, 396 l. jgyz.

²⁵¹ Opere, V. 286. l.

²⁵² Opere, VII. 395 jgyz.

²⁵³ Uo. 398—400 ll.

előtt »io dipenderò da ulteriori ordini e suggerimenti ch'ella si degnerà di mandarmi...« Maitlandhoz írott levél formájában az nyílt támadást fog tartalmazni. Murray, London legnagyobb kiadója, kinél a kormány hivatalos folyóirata, a *Quarterly Review* is megjelenik, fogja kinyomtatni.

De május végén már új helyzetről értesíti Foscolo Gino Capponit: »Murray habozik a kiadással, mert az ügy komplikálódott. A kormány förmedvényt íratott az *Edinburgh Review* ellen, én ellenem, valamint a szerencsétlen pargaiak minden pártfogója ellen, és a förmedvényt kiadatta a *Quarterly*-ban. De a cikk olyan heves, aljas és igazságtalan, hogy Murray szégyenkezik miatta. Hogy a támadásban való bűnrészesség gyanújától szabaduljon, késznek nyilatkozik, hogy kiadja történelmi munkámat; a haladék még hasznosnak is fog bizonyulni, mert most, hogy elsütötték nagy ágyúikat, jól visszaüthetek — s könyvemnek épp az lesz a szerepe, hogy az ügyet tisztázza, míg lord John Russell nemeslelkűen és bátran képviseli azt a Parlamentben a Minisztérium és Maitland Tamás ellen, akit Görögországban Mitti-nek neveznek, ami a Mahomet kicsinyítője.«²⁵⁴

Capodistria, annak ellenére, hogy közben Genfbe vonult vissza magánemberként, nem szűnt meg honfitársainak érdekében Foscolóval érintkezésben maradni.²⁵⁵ Foscolo könyve már befejezés felé közeledik. Egy része, úgy látszik, szedés alatt áll. A fiatal lord John Russell a Foscolótól kapott adatok alapján 1820. június 28-án interpellációval él a Házban, s Parga belpolitikai pártküzdelmek fegyverévé kezd válni.

Foscolónak egy másik unokatestvére érkezik Londonba, az ióni szigetekről. Maitland már valóságos hatalmi örületbe esik. Unokaöccsének hetven éves apját minden ok nélkül börtönbe vettette, bírósági tárgyalás nélkül elítélte és 12 évi fogságra kárhoztatta: mindezt csak azért, mert szembe helyezkedett a súlyos adókkal, melyeket az angolok azért vetnek ki, hogy terrorral és kizsákmányolással uralkodjanak. Lord Bathurst kénytelen volt az ítélet végrehajtását felfüggeszteni: »de unokaöcsém, aki tucátjával hozott nekem leveleket, mindenáron azt akarja, hogy beleavatkozzam a görögök ügyébe, mi azzal fog végződni, hogy az *Alien Bill* alapján kiutasítanak. S akkor hova menjek? Ha Itália ügyei tovább romlanak, a szent szövetség erejéből átadnak az első követnek, aki kiszolgáltatásomat követeli az osztráknak, aki magát természetes uramnak nevezi. Mégis szememre vetem magamnak félénkségemet. Az ég tudja, mennyire szívesen áldoznám fel életemet mások javáért: de áldozatom hiábavaló lenne és csak arra lenne jó, hogy azok ne vessenek, akik kívánják.« Hiszen 46 barátját letartóztatták Olaszország különböző városaiban. Silvio Pellico, kedves fiatal barátja, ki szökéséről egyedül tudott s otthoni ügyeit intézte, börtönben ül, mi különösen mélyen érinti. Másokat, köztük öccsét, Magyarországra küldték túszként.²⁵⁶

Hogy leszereljék, Foscolót az angol kormánypárt elrágalmazza. Honfitársai szabadságáért folytatott küzdelmét úgy állítja be, mintha vele angol érdekeket keresztező orosz érdekeket szolgálna. A »John Bull«-ban cikk jelenik meg, mely azt állítja, hogy ő »Angliában egy titkos bizottmány élén áll, melynek célja támogatni egy, az ióni szigeteken működő orosz párt üzel-

²⁵⁴ Opere, VIII. 16 l.

²⁵⁵ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.; Viglione, id. mű 293 l.

²⁵⁶ Opere, VIII. 28—29, 50 ll.

meit.²⁵⁷ Pedig Capodistria csak nagyobb szabadságot akart a szigeteknek és nem akarta, hogy angol gyarmatokká legyenek²⁵⁸ — írja, mikor a levelében jelzett fenyegető veszélyek miatt kénytelen lemondani tárgyilagos történeti hangon tartott könyvének kiadásáról, melyben épp úgy felette áll minden napi politikának, ahogyan a *Servitù dell'Ialiaban* felül tudott emelkedni az őt ért személyes sérelem cáfolásán.

Erre azt fogták rá ellenségei, hogy az angol kormány megvásárolta hallgatását.²⁵⁹ De ha így lenne, visszautasításban részesítette volna-e Bathurst miniszter, mikor 1824-ben Zantera távozás céljából kért útlevelet? A valóság az, hogy féltek ottani ellenzéki működésének eshetőségétől s kényelmesebbnek vélték őt a börtönévé lett Angliában marasztalni, mi egy évvel halála előtt a kormány ellen erre az elkeseredett kifakadásra ragadja Gino Capponinak írott levelében: »...io non voglio favori, nè temo persecuzioni da ministri inglesi, perchè io li disprezzo.«²⁶⁰

A görög szabadságharc alatt csak önmarcangolásban kínlódik és ismét egy 12 levélből álló védekező és vádló írást tervez, mely levelek közül az 5. lord Byronhoz, a 6. Santorre Santarosához, a görög szabadság e két hős bajnokához szolt volna.²⁶¹ Az utóbbinak elküldte a Parga ügyében írt könyvének kéziratát.²⁶² Az utolsó levél az olaszokhoz, *Agl'Italiani* szolt volna.

S ha Foscolo az angol kormánytól pénzt fogadott volna el, Capodistria, kit 1827-ben a görög köztársaság elnökének választottak meg, felkereste volna-e őt Londonban tartózkodásakor?²⁶³ Azonban volt fegyvertársa ekkor már súlyosan beteg; önkívületben, halálán van. Nem végezte volna napjait a legsötétebb nyomorban, ha hajlandó lett volna Pargát, Zantet, Itáliát elárulni.²⁶⁴

Foscolo nemcsak az angol politikából, de az angol kapitalizmus társadalmából is hamarosan kiábrándul.

Odaérkezésekor örömmel fogadták Anglia olaszországi politikájával elégedetlen ellenzéki vezérférfiak és Itália kultúrájáért lelkesedő angol írók, tudósok. William Stuart Rose 1819-ben »Északolaszországi levelek«-et ad ki; Casti Animalì parlanti-ját (1819), Berni, Orlando Innamorato-ját (1823), Ariosto Orlandó furioso-ját fordítja. Felesége velencei. William Roscoe Lo-

²⁵⁷ A »Narrative of events illustrating the fortunes and cession of Parga« előszava. Opere, V. 286 kk. II. Az Opere olasz fordításban közli a művet és önkényesen kiegészíti hiányzó befejezését az Edinburgh Review-ben megjelent cikk egy részletével. Hiteles szövegét az Ed. Naz.-tól várjuk. A Lett. Apol.-ban írja, azt találták ki róla, »Ch'io mi sto, o mi stava presidente d'una secreta adunanza sotto gli stipendi di ministri diplomatici o di altri, a promuovere in Londra le faccende dell'imperatore delle Russie.« Opere V. 518 l. — Nem volt Oroszország megfizetett ágense, de hazája szabadságának védelmében egyedül az orosz diplomácia értett egyet vele. Ezzel függhet össze, hogy 1821-ben (nov. 2) Orloff gr. Párizsból egy lapnyi kéziratot kér tőle híres emberek kéziratgyűjteménye számára, 1823-ban pedig egy orosz népmesegyűjteményt küld neki lefordítás céljából, mit Foscolo azonban valószínűleg nem vett kézhez. Viglione, id. mű 219 l. jgyz.

²⁵⁸ Opere, VIII. 133—138 ll.

²⁵⁹ Uo. 139—40 ll. és Lett. Apol., Opere, V. 589—96 ll.

²⁶⁰ Uo. VIII. 239 l.

²⁶¹ Uo. 218—19 ll.

²⁶² Uo. 133 l.

²⁶³ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.

²⁶⁴ Antona—Traversi IV. 209—215 ll.

renzo Magnifico (1796) és X. Leó (1805) életrajzát írta meg. Az olasz irodalom szeretete el van terjedve Angliában. Foscolo gazdag családok lányainak ad nyelvrórákat s, mikor később nyomorba jut, szabad tanfolyamot is tart az olasz irodalom történetének ismertetésére. De politikai nézetei miatt ő, a volt páviai professzor, nem tud Angliában olasz tanszékhez, de még egy lektorátushoz sem jutni, ahogyan ezt maga kívánta és ahogyan a hír otthon már el is volt terjedve.²⁶⁵

Mióta Montival és Pindemonteval a Homérosz-fordítás miatt baráti kapcsolatai megszakadtak, Foscolo került az irodalmi ismeretségeket. Mme de Staëllel összehozhatta volna őt közös gyűlöletük Napóleon ellen, de úgy Itáliában, mint Svájcban, ahol meghívta őt, elkerülte a vele való találkozást és gyűlölte a *Corinne*-ban az olaszokról mondott felületes bírálatát.²⁶⁶ 1804—5-i olaszországi útján Monti lett Mme de Staël mentora.²⁶⁷ Sismondival, aivel az olasz nacionalista érzülete miatt még több érintkezési pontja lett volna Foscolónak, csak futólag került össze.²⁶⁸ Chateaubriand-nal, kinek lírai prózájával az övét össze szokták hasonlítani, olaszországi tartózkodása alatt éppoly kevéssé találkozott (1803), mint Lamartine-nal (1811), bár ezek Albany grófnő firenzei szalonjában megfordultak.²⁶⁹

Angliában sem keresi nagy íróival a barátságot. Worthsworth-szal való találkozása érdes surlódásra vezetett kettejük közt.²⁷⁰ Walter Scott emlékirataiban igen keményen nyilatkozik róla, valószínűleg viszonzásul azért, hogy történeti regényeit, a maga érzelmet középpontba állító esztétikai felfogása szempontjából bírálta, mi fülébe jutott.²⁷¹

²⁶⁵ L. a Donna Gentile 1815. nov. 23-i levelét. Cerro-kiad. 288 l.

²⁶⁶ Ch. Dejob, id. mű. — Lett. apol., Opere V. 548 l. — *Gazzettino del bel mondo*, Ed. Naz. V. 331—332 ll. — Támadja őt azért is, mert szerinte Corinne kapitólumi költővé koronázása teljesen légből kapott és hihetetlen történet. Pedig alapjául az ünnepelt Maria Maddalena Corelli rögtönző költőnőnek a római Árkádia által megrendezett 1776-i — jezsuita-ellenes éle miatt sok zavarra alkalmat adó — kapitólumi költővé koronázása szolgált. L. A. Ademollo, *Corilla Olimpica* (Firenze 1887) bő ismertetését *Giorn. Stor. Lett. It.* X. (1887) 401—406 ll. — Natali, *Settecento* I. 157—58, 185—186 ll. — Chledowski, id. mű 357—61 ll. — Dejob, id. mű 74 l. — Corillát már Casanova (VI. köt. 14. fej.) Corinna néven említi.

²⁶⁷ A. Bisi, *L'Italie et le romantisme français*, id. mű 86 kk. ll. — Monti, *Epistolario*, id. mű II. köt. 327 kk. ll.

²⁶⁸ *Opere*, VI. 526, VII. 18, VIII. 408—409. — A »Histoire des républiques italiennes au moyen âge« 1807—1818 közt előbb Zürichben, majd Párizsban kiadott I—XVI. kötetében van számos Napóleon-ellenes és az olasz szabadságért síkra szálló kitérése, mi egészen rokon a Foscolo felfogásával, sőt stílusával.

1818-ban Sismondi újból Itáliában jár s megdöbben: »...tousjours on se croit dans la terre des morts« (Uo. XVI. köt. 356 l.). Mint Foscolónak, neki is az olasz parasztban van minden reménye: »...le paysan italien est autant supérieur au citoyen que celui-ci l'est au gentilhomme« (uo. 460 l.). —

²⁶⁹ A. Bisi, id. mű 48—49, 219 ll. — Lamartine az Albany-összejöveteleken inkább valamiféle irodalmi akadémiát, semmint élénk társalgásban megnyilvánuló franciás szalont ismer meg. Ilyen volt az Isabella Teotochi velencei szalónja is. L. F. Martini cikkét, »Donne, salotti e costumi« a *Vita Italiana sotto la repubblica francese*... c. kötetben (343 l.).

²⁷⁰ Chiarini, *Életrajz* 470 l.

²⁷¹ *Opere*, VIII. 71—73 ll. — W. Scott Foscolóról írt gyűlölködő szavait l. Viglione, id. mű. 40 l.

Byron Foscolónak Angliába érkeztek már elutazott Olaszországba. A *Childe Harold* Itáliában játszódó IV. énekéhez John Hobhouse számára írott kommentárja, melyben az egykorú olasz irodalom legjelentősebb képviselőiről és köztük önmagáról is adott jellemrajzot, nagy kavarodást okozott. A két író nem váltott egyetlen levelet sem, de Byron Velencéből Murray-kiadónak küldött olasz tárgyú drámáira vonatkozó felvilágítások tárgyában ismételten utasítja Murray-t Foscolóhoz, kiről nagy elismeréssel beszél, sajnálva, hogy az Ortison kívül más jelentős művet nem alkotott.²⁷² A vele való kapcsolat is hideg volt, sőt Byron Káinjáról mondott kritikája folytán ellenségesse is vált. A nagy angol költő halála után Foscolo nem írta meg róla azt a cikket sem, mit az *European Review*nek ígért.²⁷³

Foscolónak Angliában kifejtett irodalmi működése főleg folyóiratcikkekben nyilvánult meg, melyek gyakran az angol érdeklődés előterében álló kérdéseket tárgyaltak.²⁷⁴ Ír a lovageposzról, mert Londonban a már említeteken kívül megjelent lord Glemberie fordításában Forteguerrri Ricciardetto-ja is és a *mock-heroic* divatba jött.²⁷⁵ Casanova emlékiratainak megjelenésével kapcsolatban tárgyalja a volt velencei köztársaság egyben arisztokratikus és demokratikus államformáját. De főleg a nagy olasz klasszikusokról ír: Dantéről, Petrarcaról,²⁷⁶ Boccaccióról, mindég a gondolkodás és érzés igazságát keresve bennük, s a történeti és esztétikai vizsgálat szempontjait kapcsolva össze úttörő módon.

Politikai jellegű cikke, a Pargára vonatkozóan kívül, csak egy jelent meg: az, melyben az akkoriban Rómából kiérkezett emigráns, F. Mamitól kapott adatok alapján ábrázolja VI. Pius pápa uralmát, Sacratí márkiz pápai kegyenc mindenható befolyását, a közmunkák odaítélése terén elharapózott korrupciót és visszaéléseket, a pápa középszerű tehetségeket támogató mecénás-tevékenységét. S csak az olasz nők védelmében, házasságtörő hírük ellen írott cikkében van egykorú társadalmi erkölcsrajz és bírálat.²⁷⁷

De e téren is sok nehézséggel kellett küzdenie. Több cikke kéziratban maradt, mert nem tudta őket elhelyezni. A szerkesztők rosszul és későn fizettek, azt pedig zokon vették tőle, hogy úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki folyóiratokba küld tanulmányt.²⁷⁸ További nehézség volt az, hogy kénytelen volt franciául írni, mi — úgy érezte — máris meghamisítja mondanivalóját, angol fordítói pedig, mint erről gyakran panaszkodik, teljesen félreértik stílusát.

A kiadók ellen való folytonos küzdelme különösen elkeserítette. Szeretett volna valami nagyobb vállalkozásba fogni, ami megélhetését évekre menőleg biztosította volna. Tervez sokkötetes kiadványsorozatot, mely az angol olvasóközönség számára felölelje az egész olasz klasszikus irodalmat. Vállal-

²⁷² Byron, Letters, id. kiad. V. 89—92 ll. — A Hobhouse számára írt tanulmányról l. Antona—Traversi IV. 136. l. — Viglione, id. mű 15 kk. ll. Byron, Letters IV. 283—84, IV. 421 jgyz., V. 323 ll. is szól Foscolóról.

²⁷³ Opere, VIII. 60—61, 168, 174. — Antona—Traversi IV. 87 l. jgyz.

²⁷⁴ Bibliográfiai összeállításukat l. Viglione, id. mű függelékében 319—321 ll.

²⁷⁵ Viglione, id. mű 171—177 ll.

²⁷⁶ Az igen művelt Maria Graham írja Petrarca-tanulmányairól: »J know wat J like in them, it is truth. Truth both of reason and feeling.' Id. Viglione, id. mű 191 l.

²⁷⁷ Mindkettőt l. Opere, XI. köt. — Viglione, id. mű 272—287, 261—262, 320 ll.

²⁷⁸ Lett. Apol., Opere, V. 587 l.

koznék egy olasz nagyszótár szerkesztésére, melynek irányelveit kifejti. Hiába. Murray ilyen kockázatos vállalkozásokba nem megy bele, s mikor Pickering számára Dantét adja ki, a legrafináltabb írókizsákmányolás minden ravasz cselfogása ellen kell védekeznie. A kiadó huzavonája ugyanegy kérdésben hét szerződéstervezetet is produkál. Pickering a szerződésileg kötött oldalszám feletti nyomtatás költségét Foscolóval akarja megfizettetni. A *Divina Commedia* kommentárjának ellenérték nélkül átvett kézírata végül is tizenöt éven keresztül porosodott Pickering igazgatói szobájában, míg Mazzini megvette tőle és saját gondozásában kiadatta Pietro Rolandi bruxellesi nyomdájával. Az *Apological Letter* kiadása körül is mennyit akadékoskodik Pickering, míg végül is »tulajdonában« marad a kézirat, mely nem jelenik meg s nem is fizet érte. Ezt Mazzini a Donna Gentile-vel vetette meg és adta ki először Luganóban (1844).²⁷⁹

Az itáliai patriarchális írókizsákmányolásnál, mely ellen régen tiltakozott, most rosszabbnak tartja az angliai kapitalista kizsákmányolást, melyben az írói tehetség a kiadók és könyvkereskedők »hipotékájává«, a költő pedig »az irodalom manufaktúrá«-jának rosszul fizetett bémunkásává alacsonyul.²⁸⁰

Svájcban megértette, milyen veszélyt jelent az angol kapitalizmus Európa gazdasági életére. Mikor Manchesterben jár, ott látja a munkások helyzetét. »Itt — írja lady Dacrenek, 1822. június 12-én — a legrettenetesebb tirannizmus uralkodik, a manufaktúrák oligarcha-gazdáié, akiknek nincs más érdekük vagy gondolatuk, mint az, hogy meggazdagodjanak, a lehető legtöbb munkáért a lehető legkevesebb kenyeret adva... Az Önök fiai, vagy legkésőbb unokái meg fogják élni, hogy itt az *igazi forradalmat* egyrészt a tömegek nyomora, másrészt az újjgazdagok dúskálása fogja előidézni.«²⁸¹ Az »Apological letter«-ban a munkássághoz szól: »Ti nem tudjátok megérteni az igazságosság »mindenkinek a magáét« meghatározását, mert nincs semmitek és látjátok, hogy másnak túl sok vagyona van; ehhez szükség lenne a szerzés képességére, minek lehetősége és alkalma el van előletek zárva.«²⁸²

A munkanélküliek tartaléka — ezt is megfigyeli — »szapora tömeg, melyet tunyaságra szoktat a jótékonykodó segélyek törvényes rendszere. Ez megalázza a dolgozó osztályokat... Közben a gyárosok kihasználják a szegények nagy számát, hogy kevés bérért sok munkát kapjanak. A földbirtokosok... emelik a mezőgazdasági termékek árát; a kereskedők megsokszorozzák és monopolizálják az ország gazdagságát a papírpénz révén, melynek való értéke egyedül a nép hullámozó bizalmán alapul; a kapitalistákat pedig minden legkönnyebb megmozdulásra járványos ijedelem fogja el, mert általános csődtől, forradalomtól s (annak szükségszerű következményétől) diktatórikus kormánytól félnek.«²⁸³ Nem szinte marxi meglátások ezek?

²⁷⁹ L. Viglione, id. mű 123 kk., 222—224, 232, 238 ll. Antona—Traversi IV. 289 kk. ll. Opere, XI. 211—212 ll. — Antona—Traversi II. 93 ll.

²⁸⁰ Lett. Apol., Opere V. 519—527 ll.

²⁸¹ Opere, VIII. 67. l.

²⁸² Opere, V. — Id. Donadoni is id. mű 97 l.

²⁸³ Opere, V. 404 a Prágáról írott könyvből. L. Opere VIII. 9 l.-on is 1820. márc. 29-én az angliai választásokról: »Van itt is sok *Ultra*, akik örömmel megmérgeznék a Szabadságot, mert ha valami népmozgalom meggyöngítené a kormányt, tőkéjük és a közadósság kamatai elvesztenék pártfogójukat, pedig ezeknek a kapitalistái többen vannak ötszázezernél.«

Kétségtelen, hogy Foscolo műveiben nem található — s ebben hasonlít Alfierihez — határozott gyakorlati politikai program.²⁸⁴ De egész életében küzdött az olasz szabadságért és függetlenségért, s ezzel az olasz risorgimento nagy előfutárává lett. Mazzinit apostoli működésében Foscolo példája buzdítja. Ő kel pártjára az osztrák védőszárnyak alatt kifejlődő katolikus reakció képviselőjének, Tommaseónak ellene indított támadásával szemben.²⁸⁵ Giulio öccsének megígéri, hogy megírja életrajzát, mit csak hozzá hasonló körülmények között élő száműzött írhat meg.²⁸⁶ Vallja, hogy Foscolo »lerombolta a vakmerő csalások, a tudós anakronizmusok, a vizsgálat nélkül csak azért elfogadott ezer tévedés iránti tiszteletet, mert egy név vagy akadémia tekintélye fedezte azt; a kritikát a történet útjára vezette, Danteban nemcsak a költőt, nyelvünk atyját kereste, de a reformátort, a vallásos apostolt, a nemzet prófétáját is«. »Műve egyet jelent az irodalmi függetlenséggel és a megvesztegethetetlen politika integritásával.« Mazzini Giovine Italiájának esküje, mely előkészítette Garibaldi népi forradalmának az útját, Foscolo szellemében született. Maga Garibaldi is benne látta az olasz nép leghatásosabb öntudatra ébresztőjét.

²⁸⁴ Ezt hangsúlyozza Adolfo Albertazzi, id. mű 14 l. — Cantù konfederációpártinak mondja (id. Belvederi, id. mű 26 l.); U. Rivarola (id. mű) a fasiszmus idején demokrata voltát szorítja háttérbe. Bulfaretti felpanaszolja, hogy Foscolo Összes műveinek új kritikai kiadása »fu turpamente repressa dalle persecuzioni fasciste« (id. mű 383—385 ll.) Mazzoni neoguelf felfogásúnak mondja (Chiarini, Eletrajz-kiad. Előszó XXX. l.) Foscolo svájci írásai azonban e tekintetben nem tükrözik igazi politikai felfogását.

²⁸⁵ Donadoni. id. mű 104 l.

²⁸⁶ Antona—Traversi I. 17 l.

